

СУРУЛЛУБУТ – СУОРУЛЛУБАТ!

КЫЫМ

14 № (22665)
2024 сыл

Муус устар
11 күнэ
чэппиэр

нэдиэлэҕэ биирдэ тахсар

www.kyym.ru

https://t.me/kyymsakha

16+

НОРУОТ ХАҢЫАТА

«СЫЛХАҢЫАТА-2008,2015» НОМИНАЦИЯ КЫАЙЫЛААБА. «ТИРАЖКА – СЫЛРЕКОРДА 2009,2015» БҮТТҮҮН АРАССЫЙАТААҕЫ БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА
«АРАССЫЙА БАСҮҮН НАЦИОНАЛЬНАЙ ХАҢЫАТА-2018» БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА

КҮН-ДҮҮЛ

Муус устар 11 күнэ
ЧЭППИЭР
Күнүс +6° С (+2° U)
Түүн -10° С (-14° U)
Кыра былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 12 күнэ
БЭЭТИНСЭ
Күнүс -1° С (-3° U)
Түүн -11° С (-13° U)
Былыттаах, инчэбэй хаардыа.

Муус устар 13 күнэ
СУБУОТА
Күнүс -5° С (-9° U)
Түүн -16° С (-20° U)
Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 14 күнэ
ӨРӨБҮЛ
Күнүс -4° С (-9° U)
Түүн -15° С (-19° U)
Былыттаах,
кыраалаан хаардыа.

Муус устар 15 күнэ
БЭНИДИЭННЬИК
Күнүс -2° С (-6° U)
Түүн -18° С (-22° U)
Былыттаах.

Муус устар 16 күнэ
ОПТУОРУННЬУК
Күнүс +1° С (-3° U)
Түүн -12° С (-16° U)
Былыттаах.

Муус устар 17 күнэ
СЭРЭДЭ
Күнүс +3° С (-1° U)
Түүн -4° С (-9° U)
Былыттаах,
кыраалаан хаардаах ардах.

U – Угаров шкалата

Муус устар 8–18 күннэрэ –
ЧЭПЧЭТИИЛЭЭХ СУРУТУУ!

Үгэс курдук, суруппут дьон сүҥүчүлээх оонньууга
кыттаахтара.

2024 сыл иккис аҥаарыгар чэпчэтиилээх сурутуу сыаната

	“Кыым” ПР320	“Байдам” ПР321	“Күрүлгэн” ПР322	“Кыым – 3-һү биирдэ!” ПР324
Аадырыска тиэрдии	 1595,16	 923,04	 874,05	 3244,85
Почтаттан ылыы	1525,32	909,99	860,97	3148,98

Халаанга, баһаарга бэлэмнэни

Ил Дархан Айсен Николаев СӨ Гражданской оборона, нэһилиэнньэ олоҕор-дьаһаар куттал суох буолуутун хааччыйыы министриэ Дмитрий Лепчиковы кытта кутталлаах сезонга бэлэмнэни туһунан кэпсэтиллэр.

Дмитрий Лепчиков сааскы халаан, ол кэнниттэн ойуур баһаара туруон сөптөөх кэмгэ бэлэмнэни туһунан Ил Дарханга дакылааттаата. Муус устар 17 күнүгэр саҥа дааннайдары түмэн, Саха сиринээҕи айылҕаны кэтээн көрөр сулууска күн-дьыл туругун чопчулуоттаах. Ону учуоттаан, халаанга бэлэм-

нэни үлэтигэр көнөрүү кириэртээх.

Айсен Николаев олохтоох дьаһалталары кытта ыксаллаах кэмгэ биригэ үлэлэһиини хонтуруолга ылар туһунан дьаһал биэрдэ. Ону сэргэ гидротехнической тутууларга бэрэбиэркэни салгыы ыытар, өрүстэр туруктарын тиийиктээхтик кэтиир туһунан эттэ.

Донбаска 60-тан тахса эбийиэги

РФ Бырабытталыстыбатын Бэрэссэдээтэлин солбуйааччы — Уһук Илин уокуругар РФ Бэрэсидьиэнин боломуочуйалаах бэрэстэбиитэлэ Юрий Трутнев — уокурук эрэгийиэннэрин биригэ үлэлэхэр куораттарын социальной инфраструктураларын чөлүгэр түһэри хаамыытын бэрэбиэркэлээтэ.

Чуолаан, Саха сиригэр сыһыарыллыбыт Докучаевскай куоракка сырытта.

Уһук Илинги уокурук эрэгийиэннэрэ шэфтэхэр куораттарыгар ытыллар үлэ болдьобун эппиэттээхтик тутустулар. Бу сырыы саҥа эрэгийиэннэргэ ытыллыахтаах үлэ хаамыытын кытта билсиҥи быһыытын барар. Саха сиригэр өссө бири муниципальнай тэриллии сыһыарылынна. Кировскайга

өрөспүүбүлүкэ соругун толордо, билигин Докучаевскайынан дьарыктаныаҕа. Чөлүгэр түһэрэр үлэ кээмэйэ кингэ — 60-тан тахса эбийиэк саҥардыллыахтаах. Саха сирин бэрэстэбиитэллэрэ үлэлээн кэлбит тэтимнэрин ыһыктыахтара суоҕа. Ол эбэтэр болдьобун туһунан, хаачыстыбалаахтык үлэлииллэригэр эрэллээхпин, — диэн бэлиэтээтэ Юрий Трутнев.

Саккырыырга саҥа дьиэ

Эбээн Бытантай улуунун киинигэр — Баатабай Алытыгар (Саккырыырга) — 12 кыбартыраллаах олоҕор дьиэни киллэрэллэр. Тутуу хаамыытын бырабытталыстыба бэрэссэдээтэлэ Кирилл Бычков Эбээн Бытантай улуунугар оробуочай сырыытын кэмигэр биллэстэ.

Бу элбэх кыбартыраллаах дьиэ “2019-2025 сс. гражданныр хаарбах дьиэттэн көһөрүү” бырагырааманан тутулар.

Икки этээстээх дьиэ ис өттө оҕоһулар, сэттэ киһилээх биригээдэ үлэлиир.

Муус устар бүтүүтэ тутааччылар

түмүктүүр бэрэбиэркэни ытыыга сайаапкатын судаарыстыбаннай тутуу управлениетыгар тиксэрэр былааннаах.

“Дьиэ социальной суолталаабынан, үлэ тэтимин түргэтэтэр наада. Эбийиэккэ үлэһит ахсаанын элбэтиэххэ, тутууну түмүктүүр мизэрэни ылыахха”, — диэтэ Кирилл Бычков.

Босхо гектар

“Уһук Илинги гектар туһунан” сокуон чэрчитинэн 2016 сыллаахтан Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр 14 719 сир учаастага бэриллбит.

Саха сирэ бу сокуону олоххо киллэриигэ дойдуга үһүс миэстэҕэ сылдьарын туһунан СӨ Баайга-дуолга уонна сир сыһыаныгар министриэтибэтэ иһитиннэрэр. Ол курдук, бырагыраама үлэлиэбүттэн барыта 32 890 сайаапка кирибт.

Санатан эттэххэ, гражданныр хаһаайыстыба, үлэ-хамнас тэринэллэ-

ригэр, дьиэ-уот, даача тутталларыгар анаан бири гектар сир учаастагын босхо биэрэр “Уһук Илинги гектар туһунан” Федеральной сокуон дойду 18 эрэгийиэнин, ол иһигэр Уһук Илинги федеральной уокурук 11 эрэгийиэнин, Арассыйа Арктикатын 7 эрэгийиэнин хабар.

“Аба күрэбин” кыайыылаахтара — аммалар

Өрөспүүбүлүкэтээҕи «Аба күрэбэ-2024» XXIV күрэххэ Амма улуунуттан Николай уонна Аркадий Фёдоровтар кыайыылаах табыстылар.

Күрэх муус устар 6–7 күннэригэр Мэнгэ Хагалас улуунун Майа сэлиэн-нэтигэр буолан ааста. Уопсайа 17 улуустан 19 хамаанда кытына.

Амма улуунуттан төрүттээх Николай уонна Аркадий Фёдоровтар аба уолу-нуун өрөспүүбүлүкэтээҕи күрэххэ үһүс төгүлүн кытталлар.

Ол курдук, Фёдоровтар дьиэ кэргэн абыс түһүмэх кэнниттэн кыайан, 300 тыһ. солк. бириэмийэни туттулар. Бүлүүттэн Ивановтар дьиэ кэргэн, иккис миэстэҕэ тахсан, 150 тыһ. ыллылар. Онтон Ус Алдантан сылдьар Поповтар, үһүс миэстэҕэ тиксэн, 100 тыһ. туттулар.

Бүлүү улуунугар агротуризм

2023 сыллаахха тыа хаһаайыстыбатын туризмын сайыннаар федеральной бырагыраама чэрчитинэн Сахабыт сириттэн икки бааһынай хаһаайыстыба грант ылан турардаах.

Онтон биридэстэрэ Бүлүү улуунун Дьөккөн нэһилиэгэр баар “Лүксүгүн” бааһынай хаһаайыстыба буолар. Муус устар 8 күнүгэр онно агротуризм үөрүүлээх аһыллыыта буолла.

Дьөккөн нэһилиэгин олохтооҕо Сидор Ионов баһылыктаах бааһынай хаһаайыстыба Лүксүгүн учаастагар олохсуйан үлэлиир. 2015 сыллаахтан үлэтин саҥа саҕалыыр бааһынай хаһаайыстыба “Дьиэ кэргэн пиэрмэтин сайыннарыы” федеральной бырагыраамаҕа тирэбирэн, базатын онгостон-тэринэн, үлэ-хамнас хас да көрүнгүн тэрийэн олорор.

Хаһаайыстыба сөптөөх дьиэни-уоту

туттан, туристарга тыа сирин үлэтин-хамнаһын сырдатар, кинилэри сахалыы сибиэһэй аһынан күндүлүүр, эбиитин доруобуйаларын чэбдигирдиэн бабарар дьонго ынгырыа, ат көмөтүнэн эмтэни оҕолорун тэрийэр бырайыагы онгортон, «Агротуризм» грантын куонкуруһугар былырын сайын киришибиттэр.

Үөрүүлээх күнгэ түбэһиннэрэн, хаһаайынар Дьөккөн нэһилиэгин олохтоохторугар мас оҕоһуугар күрэх ыыттылар уонна уу харчынан баһарадалаатылар. Ынгырылаах ыалдьыттары кытта төгүрүк остуол тула олорон агротуризм хайысхатыгар инники былааны ырытыстылар.

Ойуулуктары элбэтиэхтэрэ

2029 сылга диэри Саха сиригэр оболорго ойуулуктары онгортон таһаарыны 10 төгүл улаатыннарар былааннаахтар.

Саха сиригэр ааспыт сылга 250 мүн. анимация оҕоһуллубут. Бу — Уһук Илин эрэгийиэннэригэр тахсыбыт туһааннаах контент аҥарын кэриэтэ. Саха сирин сайдыытын корпорациятыгар иһитиннэрбиттэринэн, өрөспүүбүлүкэ креативнай индустриятын хампаанньалара 2029 сылга диэри мультипликационной киинэлэри онорууну 10 төгүл улаатыннарар былааннаахтар.

Корпорация иһитиннэрэринэн, билингги туругунан «Үлэ кыбартаала» креативнай кластер 116 резиденттэн анимация эйгэтигэр алта хампаанньа дьарыктанар. Маныаха кинилэр үлэлэрин сайыннаралларыгар усулуобуйаны тэрийи быһыытын, офис куортама уонна тэрили уларсыы — буор босхо. Маны таһынан креативнай индустриялар кластердарын резидентнэрэ дойдуга бастакынан урутаан сайдар территорияларга чэпчэтинни туһаныахтарын сөп.

Биллэр-көстөр анимационнай үлэлэр ортолоругар “Туундара” устуудьуйа “Тымныы обуһа” кылгас метрахтаах 3D-мультикиинэтэ баар. Хампаанньа үлэтин саҥа саҕалаата диэтэххэ, номнуо анимационнай бэстибээллэр баһарадаларын ылбыта элбэҕи этэр. «Үлэ кыбартаала» креативнай кластер олунньуга «Знай наших» Арассыйа куонкуруһугар стратегическай көбүлээһиннэр аабыныстыбаларын

уонна Росконгресс пуонда ВЭБ.РФ өйбүллэринэн тэрийбит «Информационные технологии» номинациятын кыайыылааҕа буолбута.

Өрөспүүбүлүкэ медиалара ураты анимационнай контеннары эмиэ бэлэмнииллэр. Ол курдук, «Саха» НКХ дублированиеа уонна анимация устуудьуйата сахалыы мультипликационной сэрйээллэрин бэлэмниир: “Тооку” уонна “Айтал уонна аптаах күүс”. Быйыл 10-нуу сирйиэтин таһаарар былааннаахтар. “Айтал уонна аптаах күүс” мульт-сэрйиэт “Анимур” норуоттар икки ардыларынааҕы анимация бэстибээлигэр Уһук Илингэ уон бастын үлэ иһигэр кирибитэ.

2025 сылга Дьокуускайга Үүнэр көлүнэ паркатын тутан киллэри былааннаар. Бу оролорго креативнай уонна урбаанныттыыр дьобуру сайыннарыыга туһуланыхтаах. Билигин номнуо «киинэ», «анимация», «медиа» уонна «архитектура» хайысхаларынан үөрэтэр тэрээһиннэр ыытылаллар. Ааспыт сылга уонтан тахса тыһ. оҕо үөрэммитэ.

Эрэгийиэннээҕи авиахампаанньалар көтөр аалларын саҥардарга, дойду иһигэр саҥа сөмөлүөттэри онгортон таһаарыахтаахтар. «Якутия» авиахампаанньа улуустарга көтөр Ан-24 сөмөлүөттэрэ сэбиэскэй кэмтэн уларыы-бакка эргэрэн бүтүлүр.

Саҥа сөмөлүөттэр кэлиэхтэрэ

СӨ Тырааныспарга уонна суол хаһаайыстыбатыгар министриин солбуйааччыта Ольга Рафаилова этэринэн, 2024 с. бүтүөр диэри түөрт SukhoiSuperJet-100 сөмөлүөттэри «Аврора» авиахампаанньаттан «Якутия» авиахампаанньа субарендаҕа ылыахтаах.

Казань куоракка оҕоһулар 210 миэстэлээх Ту-214 аныгы магистральнай 12 сөмөлүөтү өрөспүүбүлүкэҕэ 2025–2030 сс. аҕаларга кэпсэтии барар.

“П о л я р н ы е а в и а л и н и ” авиахампаанньаҕа 2032 с. диэри уон Ми-8 МТВ-1 бөртөлүөттэри, түөрт «Байкал», алта «Ладога», эбэтэр Ил-114-300 сөмөлүөттэри аҕаларга былаан оҕоһуллубут. 2023 с. икки бөртөлүөтү аҕаларга дуоҕабыр түһэрсибиттэр.

«АЛРОСА» авиахампаанньаҕа 2029 с. диэри түөрт Ми-8 МТВ бөртөлүөтү, үс Ил-114-300, түөрт МС-21 уонна икки SukhoiSuperJet-95 сөмөлүөтү ылыахтаахтар. Өрөспүүбүлүкэ Уһук Хоту, кытыы

нэһилиэктэригэр салгын тырааныспарынан социальной суолталаах табаары, дьону тизйэргэ Арктика оройуоннарыгар саҥа сөмөлүөттэри түһэрэргэ уопсайа 59 былаһаакка оҕоһулуохтаах. Бу үлэ 2024 с. саҕаланыхтаах. СӨ Тырааныспарга уонна суол хаһаайыстыбатыгар министриэтибэтэ көтөр аал түһэр былаһааккаларын чинчийэн, докумуоннары Росавиацияҕа ыппыт.

Уһук Илин дьобус авиацияны сайыннаарга РФ Уһук Илин уонна Арктиканы сайыннарыы министриэтибэтэ «Байкал» сөмөлүөттэр түһэр былаһааккаларын бэлэмнииргэ бири кэлим былаан онгорторго үлэлэхэр.

Где подобрать СЛУХОВЫЕ АППАРАТЫ?

Промедление может привести к глухоте –
куда обратиться при первых симптомах ухудшения слуха

Многим интересующимся проблемами снижения слуха известно о существовании слуховых аппаратов. Но не все знают, где и как правильно подобрать современные аппараты, какие они бывают и к какому специалисту обратиться, чтобы решить проблему.

Оказывается, слуховые аппараты – это чуть ли не единственный способ, дающий человеку с нарушением слуха возможность слышать. Проблема нарушения слуха актуальна во все времена. Учёные давно пытались создать прибор, который мог бы помочь человеку, потерявшему слух, вернуться к полноценной жизни. Только спустя долгие годы изобрели первые слуховые аппараты.

Можно сказать, что сегодня эти устройства творят чудеса в области слухопротезирования, возвращая слух даже в самых сложных ситуациях: они достаточно просты в применении, но очень эффективны.

Центр «АудиоСлух» в Якутске давно помогает людям обрести возможность слышать и жить в удовольствие в мире звуков, наслаждаться всем их многообразием. Здесь работают опытные специалисты-акустики, которые расскажут все о современных технологиях: о том, какими бывают аппараты по типам ношения, чем они отличаются друг от друга технически и какие преимущества дают пользователю. Кроме того, в центре объяснят, почему нужно начинать носить аппараты как можно раньше и как это поможет полноценно общаться с родными и близкими. И, конечно, подберут модель, подходящую по индивидуальным особенностям.

Всем клиентам АудиоСлух оказываем пожизненное сервисное обслуживание слуховых аппаратов.

Важно не откладывать визит к специалисту на потом.

Предварительная запись
по телефонам:

8 (914) 272-71-92

8 (914) 272-71-94

г.Якутск,
ул. Лермонтова,
33/1

www.audiosluh.ru

Реклама

ИМЕЮТСЯ ПРОТИВОПОКАЗАНИЯ. НЕОБХОДИМА КОНСУЛЬТАЦИЯ СПЕЦИАЛИСТА

Александр Жирков сирдэр ааттарын көннөрүүтэ ылыста

Ааспыт сыл муус устар 20 к. “Кыымга” – “Сир-бит аата кэбилэммитин хаһан уларытабыт?”, быйыл олунньу 22 күнүгэр ити тиэмэни салбаан, “Сирдэр ааттара кэбилэммиттэрэ дьэ көнөр ини?” диэн ыстатыйалары таһаарбытым.

Кылгастык санаттахха, бу суруйуларга федеральной суолларбытыгар сирдэр ааттара нууччалыы-сахалыы сөпкө суруллубакка турар кыһалбалара кэпсэммитэ.

Иккис суруйууга Ил Түмэн судаарыстыбаннай тутууга уонна олохтоох салайыныыга бастайааннай кэммитин бэрэссэдээтэлэ В.М. Прокопьев бу дьыл олунньу 14 күнүгэр сүбэ мунньах тэрийэн, кыайтарбатах кыһалбалары оннуттан хамсатарга ылсыбытын туһунан суруйбутум.

Мунньахха этиллибитинэн, кыаллар кыахтаах да боппурос уонунан сыл соһулла сылдыбыта көстүбүтэ. Сокуон көнүлүүр суолун булан, татаардар, чэчиннэр, бүрээттэр географическай ааттары нууччалыы уонна төрөөбүт тылларынан суруйан,

иннибитигэр түспүттэрэ ыраппытын ситэрбит ирдэнэрэ этиллибитэ.

Ил Түмэн бу соругу чиэстэхтик толорорго күүскэ ылсыбыт.

Муус устар 9 күнүгэр СӨ Ил Түмэнин бэрэссэдээтэлин I солбуйааччы Александр Жирков салалтатынан, СӨ географическай эбийиэктэрин ааттарыгар уонна уларытан ааттааһынга туһуламмыт оробуочай мунньах буолла.

Мунньахха Ил Түмэн дьоку-

тааттарын кытта бу боппуроска сыһыаннаах элбэх тэрилтэлэр, тустаах улуустар бэрэстэбиит-эллэрэ кэллилэр, ВКС нөҥүө кытыннылар.

СӨ административнай-территориальной тутулун уонна географическай ааттар боппуростарыгар Бырабыыталыстыба хамыыһыйатын үлэтин туһунан Ил Дархан уонна бырабыыталыстыба дьаһалтатын олохтоох салайыныыга дэпэртээмэнин салайааччытын солбуйааччы А.И. Старостин уонна Росреестр Саха сиринээбэ салаатын геодезия уонна картографияга отделын салайааччыта Т.Б. Назарова иһитиннэриин оҥордулар. Бырабыыталыстыба хамыыһыйатын салайааччынан СӨ Бырабыыталыстыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы О.В. Балабкина анаммыт.

Сэрэйбиккит да курдук, бу уустук боппурос парламент салалтатын таһымыгар тахсыбата бу уустук боппурос быһаарылларыгар эрэли үөскэтэр.

Сирбит ааттарын түн-тан суруйууттан, чаччы, киһи өйдөөбөт түгэннэрэ үөскүүллэр. Ил Түмэн дьокутаата Ю.М. Николаев “Таас Үрэх нууччалыы “Тас Юрях” диэн барытыгар нууччалыы суруллар, ол аата суолтата таас (камень) буолбакка, тас (внешний) диэн уларытан хаалар” диэн холобур аҕалла. Ол эрэри, нуучча тылын быраабылатынан икки аһаҕас дорҕоон кэккэлэнэ турбат, географическай ааттарга охсуу (ударение) турбат буолан, ол уларытар кыаҕа суох эбит.

А.Н. Жирков: “Биһиэхэ РФ, СӨ нормативнай докумуоннара бааллар. Росреестр быраабылалара, бирикээстэрэ бааллар. Манна олобуран тыһаан турар боппуростары быһаарар кыахтаахпыт. Иннибитигэр үс сорук турар:

1. Баар ааттары бэрээдэк-тээһин, сахалыы-нууччалыы дьон ылынар ғына суруйуу.

2. Саҥа ааттары уонна каталога суох географическай ааттары киллэри.

3. Урут сыһаа оҥоһуллубут ааттары көнөрүү.

Бу ааттары өрөспүүбүлүкэ урут судаарыстыба каталогар киллэрэргэ оҥорон ыппыта чаччы, онно тахсыбыт албастар көнүктээхтэр”, – диэтэ.

Кини сыһаа тылбаас хайдаһын көрдөрөр хас да холобуру аҕалла. Халымаҕа Улахан Туона диэн күөл баар. Бу аатыттан даҕаны мунҕалыыр күөл буолара көстөр. Оттон каталогка нууччалыы “Большая

Тоня” диэн суруллубут. Балыктыыр онугар Улахан Тоня диэн дьахтар аатыгар кубулуйбут. Абый Кэбэргэнэтэ “Куберганя” диэн буолбут. Лингвистика эспертиисэтэ “Кебергене диэн суруллуон сөп этэ, нуучча тылын орфографиятын кэспэт” диэбит. Сунтаар Сизийэтэ нууччалыы “Шея” диэн ааттанан, анатомия уоргана, моой, хоолдук буола кубулуйбут. Сизийэнэн хаалыан сөп этэ. Ити уонунан сылларга мунньуллубут сыһаа өйдөбүлү биэрэр ааттар көнүктээхтэр.

А.Н. Жирков “географическай ааттары бэрээдэктиир, көннөрөр үлэни бырабыыталыстыба хамыыһыйатыгар найылаабакка, көмө буолар, дынг дылаатынан туһалыыр парламент, уопастыбаннас кыттылаах оробуочай бөлөбү тэрийиэххэ” диэтэ. Оробуочай бөлөх сайлааччытынан бэйэтэ буоларга бэлэмин биллэрдэ.

Ил Түмэн бэрэссэдээтэлин солбуйааччыта бэйэтинэн ылсыбыта оробуочай бөлөх кыаһын үрдэтэр уонна бу уонунан сылларга соһуллубут түн-тан ааттанын бэрт кылгас кэм иһигэр көнөрүгэр эрэли үөскэтэр.

... Саха сириин каартатыгар, суолларын бэлиэлэригэр аны **Брюнгедэ, Вивуачы, Адьмонте, Лютенге, Курулуур, Менда, Умулун** энгин диэн сүөргү ааттары көрбөт буолар инибит.

Владимир СТЕПАНОВ.

Устуоруктар уонна кыраайы үөрэтээччилэр III кэмпириэнсийэлэрэ

2024 сыл муус устар 6–7 күннэригэр Дьокуускайга «Мин дойдум – Арасыйа» устуоруйа мультимедийнай пааркатыгар СӨ устуоруктарын уонна кыраайы үөрэтээччилэрин өрөспүүбүлүкэтээбэ III научнай-практической кэмпириэнсийэлэрэ буолан ааста. Кэмпириэнсийэни тэрийиигэ СӨ Гуманитарнай уонна аһыах ахсааннаах хотугу норуоттар кыһалбаларын чинчийэр институт (ГЧИ), ХИФУ устуоруйа факультета, «Мин дойдум – Арасыйа» устуоруйа мультимедийнай исторической паарката кытыннылар.

Кэмпириэнсийэ иннинээбэ күн Сойууҥу кытта түһэрсит сөбүлэһии чэрчитинэн СӨ Национальнай архыыба Намтан, Үөһээ Бүлүүттэн, Бүлүүттэн, Тааттаттан, Хангаластан кэлбит кыраайы үөрэтээччилэргэ олус туһалаах сэминээр ыытта. Архыып салайааччылар П.В. Румянцев, Н.С. Степанова архыып устуоруйатын, матырыйааллары, ол иһигэр саамай былыргылар, сыаналаахтара хайдах харалларын көрдөрдүлэр, архыыпка хайдах үлэлииргэ үөрэттилэр, элбэх ыһытыыга хоруйдааттар.

Национальнай архыып салалтата Сойуус чилиэннэригэр докумуону куоппуйалыырга

50% чэпчэтии көрөн, кыраайы үөрэтээччилэргэ улахан көмөнү оҥордо. Ону таһынан өрөспүүбүлүкэ үс түмэлэ сойуус чилиэннэригэр босхо киирэр чэпчэтии оҥордо. Бу өрөспүүбүлүкэбэ устуоруйабытын, кыраайы үөрэтиини сдэргүрдүк таһымга таһаарарга, эдэр ыччаты дойдутугар, норуотугар бэриниилээх, дойдумсах ғына иитэргэ улахан төһүү буолуоҕа.

Туох кистэлэ кэлиэй, устуоруйаны, кыраайы үөрэтии, чинчийи кэлиннги сылларга атахсытылла сылдыбыттааба. Ол эрэри өрөспүүбүлүкэ устуоруктара, кыраайы үөрэтээччилэрэ ити сыһаа барыыны тохтотон,

түмсэн бу үһүс кэмпириэнсийэлэрин ыыттылар. Бастагы кэмпириэнсийэ үлэлэрин хомурун-һууга былырыын бэчээттэнэн тахсыбыта. Иккис хомурун-һуук бэчээккэ бэлэмнэнэр.

Кэмпириэнсийэ пленарнай чааһыгар **Сойуус бэрэссэдээтэлэ В.Н. Степанов, ГЧИ дириэктэрэ, соторутаабыта Арасыйа устуоруйага уопастыбатын Саха сиринээбэ салаатын салайааччытынан талыллыбыт С.И. Боякова, ХИФУ устуоруйага факультетын декана Н.А. Стручкова** эбэрдэ тыл эттилэр.

Үгэс курдук, “пленаркаҕа” Саха сириин устуоруйатын туһунан үс олус үчүгэй уу сахалыы дакылааты иһиттибит. **Биллиилээх учуонай, устуоруйа билимин дуоктара, бэрэпиэссэр, ГЧИ археология салаатын салайааччы Р.И. Бравина** Саха сириин археологиятын, эспэдииссийэлэр, арыыйылар тустарынан умсугутуулаах кэпсээнэ түн-былыргыбытыгар тирэрдэ сырытта. **Устуоруйа билимин хандыдаата Н.С. Николаев** Гражданскай сэрии, 1928 с. дыбардаах сабыытыаларын тустарынан күн бүгүнгэ диэри барар мөккүөр

төрдүн бэрт өйдөнүмтүөтүк билимгэ олобуран ырытта. Тыа сиригэр олохтор **устуоруйа билимин дуоктара Н.Д. Архипов, Үөһээ Бүлүүттэн кэлэн, дынг чаччы, сир түннүгэ, бөлүһүк, сахалыы уран тыл маастара** буоларын көрдөрөн, дьону сөхтөрдө, умсугутта. Кини саха омуга ураты оҥоһуулаах, күүскэ сайдар кэскиллээх норуот буоларын туһунан, ааспыт үйэбэ Үөһээ Бүлүүгэ сайдыбыт физмат оскуола саха оҕолорун кыахтарын арыыйбыт холобуругар тирэбирэн, бэрт итэбэтиилээхтик кэпсээтэ.

Кэмпириэнсийэ үлэтин ютуб ханаалга киирэн көрүүххүтүн сөп.

Кэмпириэнсийэ 4 сизексийэнэн үлэлээтэ. Барыта 97 сайаапка киирбитэ. Кыайан кэлбэтэх дьон үлэлэрин кэтэктэн көрөргө быһаарылынна. Быйылгы кэмпириэнсийэбэ 21 оскуола обьото кытынна. Сорохтор “обо улахан дьону кытта күрэстэһиитэ кэмпириэнсийэ таһымын түһэриэ” дииллэр. Ол эрэри оҕолор улахан дьон күрээбэр мэлэйдэспэттэр, кинилэр сыаналара туспа быһыллар. Оттон өбүгэбит утумун үөрэбэ “обо улахан дьону кытта сылдьан элбэххэ үөрэнэр” диэн этэр.

Оҕолор кыраайы үөрэтээччилэр утумнааччылар буола улааталларыгар кэмпириэнсийэ туһалыа диэн эрэнэбит.

Кэмпириэнсийэбэ улуустар кыраайы үөрэтиигэ аналлаах быыстапкаларын көрдөрүүгэ туруордулар. Кинигэ атыыта көхтөөхтүк баран, кыраайы үөрэтээччилэр элбэх наадалаах кинигэлэрин буллулар.

Сизексийэлэринэн киирбит үлэлэри билим үлэһиттэрэ эспирдээн, толору истэн, көрөн сыана быстылар. Кыайылаахтар тустаах наараадаба тигистилэр. Оҕолор эмиэ туспа наараада тутан үөрдүлэр. Бастыҥ үлэлэр үһүс хомурун-һуукка киллэриллэхтэрэ.

Кэмпириэнсийэ резолюциятыгар ылыллыбыт этиилэртэн соробун эттэххэ: 2025 с. Сойуус өрөспүүбүлүкэтээбэ IV кэмпириэнсийэтигэр биер сүрүн хайысханан Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии, анал байыаннай дьайыы тиэмэлэрин, Национальнай библиотэикэ 100 сылыгар аналлаабы киллэрэр наадала ыйылына.

Сойуус Намнаабы саалаата Ил Дарханга Саха Өрөспүүбүлүкэтин Кыраайы үөрэтээччилэрин (сир түннүктэрин) күнүн олохтуурга диэн көрдөһүү киллэриэххэ диэн этиитэ күүскэ өйөннө. СӨ Кыраайы үөрэтээччилэрин күнүнэн А.Е. Кулаковский төрөөбүт кулун тутар 16 күнэ анараа сөптөөх диэтилэр.

Ус Алданга баар норуоппут археологиятын улахан суолталаах нааматынныгар – Ымйахтаахха – анал бэлиэ турарын туруорсуохха диэн этии кириэ.

П.А. Ойуунускай уңуоҕа көстүбэтэбинэн, Дьокуускайга дьэбириэйдэр кылабыһаларыгар өйдөбүннүк туруорар туһунан биллэр-көстөр кыраайы үөрэтээччи Н.Н. Аржаков этиитин ылыннылар.

Биллиилээх учуонай П.П. Петров “тюрк” диэн аат “түүр” диэн сыһаа суруллубутун көннөрөн, төрүк, төрүктэр диэн уларытан ааттыыр туһунан этиитэ СӨ тирмийгэ хамыыһыйатын көрүүтүгэр ытыллыаба.

Владимир СТЕПАНОВ.

Ил Дархан өйөбүлэ уларыйбат, оттон үүт харчыта тобо бытаарда?

Син оннун булан, эрдэ төлөнөр буолан испит үүт харчыта быйыл тыа сириҥ үүт туттарааччыларыгар тийэ илигэ РФ Бэрэсидьиэнин быыбарын иннинэ биллэн, улахан айдаан тахсыбыта. Оттон адьас соторутаабыта “Саха” НКХ “Талбан” биэриитигэр ТХМ бэрэстэбиитэлэ ынах төбөтүгэр биэрэр үбү тохтоору гынабыт диэн эппит” диэн атын “ыгырыа уйата” тобо тардыллыбыта. “Өрөбөлүүссүйэ буолла дуо?” диэн чуолкайдаары “Кыым” ТХМ, Үп, Экэниэмикэ, Сир сыһыаннаһыларыгар министиэристибэлэр, Уопсастыбаннай палаата бэрэстэбиитэллэрэ, Мэнэ Ханалас т/х үлэлиир дьоно кыттыылаах дьобус төгүрүк остуолу тэрийэн ытта.

Урутаан эттэххэ, Ил Дархан т/х өйүүр саҥа мэхэниисимэ Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ тохтооттор үһү диэн бассабынан “этэ-тириэтэ баранан сүүрэ сылдьар” сурах сымыйа. Букатын итэбэйимэн. Өрөспүүбүлүкэ салалтатын тустаах дьонуттан эмиз ыйыталастым. Төттөрүтүн, мэхэниисим аата мэхэниисим – сайыннарыллан, төрүт дьарыкпыт саҥа бигэ таһымҥа тахсар суолун торумнуохтаах соруга уларыйбат диэн буолла.

Хомойуох иһин, төгүрүк остуолга ТХМ-тан ураты ыгырыллыбыт министиэристибэлэр миниистирдэрэ, т/х миниистирин сүрүннүүр солбуйааччылар кэлбэттилэр. Бэрт суһаллык хомондьуруопкалаана охсон, били этэргэ дылы, “кутуруктара куйаар, бастара байҕал” баран, исписэлиистэр эрэ кэллилэр. Чэ, туох буолуой, сыл бүтүө ыраах, т/х кыһалбата сааһыланыхтаабыта элбэх, син биір көрсөбүт чэхчэ.

Төгүрүк остуол иннигэр ыйыталаспыт – Уус Алданҥа, Намҥа, Хангаласка, Горнайга, о.д.а. улуустарга үүт харчыта тийэ илигин бигэргэттилэр. Бу ааспыт сыл ахсынньытын өссө ылбатах буоллахтарына, быйылгы хойутааһын төрдүс ыйыгар барбытын аахтаахха, сайдыылаах XXI үйэбэ үүт туттарааччылар 5 ый устата хамнаһа суох олорубуттар. Туттарбыт үүт иһин төлөбүр тобо итиччэ хойутаата? Төгүрүк остуол т/х кыһалбаларын силиэстийэлээһин быһытынан ыйытылына. Урукку курдук хаартыскалаан, ким тугу эппитин таһаарары уларыттым. Онон кэлбит дьонтон ким эмэ ахтыллыбатабына, баалабаккытаргар көрдөнөбүн.

Ким үүт харчытын хойутатта?

СӨ Үбүн министиэристибэтин агро-бырамысыланнай комплекс уонна айылҕа харыстабылын отделын салыааччытын солбуйааччы Мария Иванова быһаарбытынан, үүт харчыта бүддьүөккэ бастакы уочарат бараары сыппыта ырааппыт, бүддьүөттэн харчы төлөнөр сокуона ирдиир докумуоннара сиппэккэ, улуустарга бара илик эбит.

Хойутааһын “биһиэнэ биһиэнин курдук” диэх айылаах уһаабыт биричинэтэ быйыл үүт харчытын төлөнөр бэрээдэгин сокуона уларытыллыбыта буолбут. Бу сокуон уларытытын Ил Түмэн хойутаан олунньу 28 күнүгэр ылыммыт. Оттон сокуон сахалыы тылбааһа тардыллан эгин, кулун тутар 13 күнүгэр, дьэ, бырабыталыстыба, Ил Дарханҥа бигэргэнэ барбыт.

Дьингэр, исписэлиистэр этэллэринэн, сокуон уларыыара олох эрдэ биллэрэ үһү. Ол эрэри Ил Түмэн, туох эрэ “убаа-

станар биричинэнэн буолуо”, Саҥа дьыл эргин ылыллыахтаах сокуону аһара уһатан кэбиспит.

Үүт харчыта тардыллыбыта оппозиция санаалаах телеграм ханааллары тоторо “аһатта”. “Бырабыталыстыба Ил Дархан соругун сабатаастыыр дуу?” диэн эбэлээх суруйуулар күөрэйэн, бассабынан көнүл күүлэйдии сылдьаллар.

Улуустар эмиэ олонор хаалбыттар

Тардылыктаннар да, быйылгы үүт харчытын 25% кулун тутар 7 к. барбыт. Ол эрэри, ити үптэн улуустарга тийэн, үүт лицевый счёттарыгар 1 млрд солк. тахса үп дьонго тийбэккэ, хаайтара сытар эбит. Улуустар эмиэ бытааран, саҥа сокуонунан үүт туттарааччыларын испиһиһгин сүүмэрдээһинин эрдэ онорботохтор. Дьингэр, үүт харчытын быһаарар, түнгэтэр боломуочууа кинилэргэ бэриллбитэ. Кэлин хамнанан, билингти туругунан 6 улуус дьонун сүүмэрдээн бүтүрбит, олонор Амма, Бүлүү, Сунтаар, Таатта харчыларын хаһаайыстыбаларга тиэрдиттэр. 10 улуус бүтэрэрэ, дьонго харчыларын ыйталлара бу нэдиэлэбэ күүтүллэр. Оттон 4 улуус бэрээдэктэрин борокурууранан сөбүлэһиннэрэ сылдьаллар эбит.

Бүддьүөт сокуонунан, барбыт үп туһаныллан иһиэхтээх, оччоно эрэ үүт харчыта салгыы баран иһиэхтээх. Ити бырассыаһы инники барбыт үптэн 1 млрд солк. туттуллубакка ордо сыгара мэхэйдээбит. Бу үп дьонго тийдэбинэ эрэ, үүт харчыта салгыы барар кыахтанар. Итинник атах атабы хатыан, үүт харчыта быйыл улаханлык тардыллыбыт. Сайдабыт аҕай, тулабыт цифровизация, бэл, быйыл бэс ыйын 1 күнүгэр диэри кэтэх ыал барытын хаһаайыстыбаннай кинигэтэ электроннай формакка көһөр. Ол эрэри олох уруккуттан ыарыы буолбут үүт харчыта ыйынан төлөнөн иһэр гына, дьону эрэйдириин хайдах да кыайан тохтоппокко олоробут. Түрүбүттэн дакылааттыырга бары сахаларбыт, т/х төрүт дьарыкпытын сайыннарыахтаахпыт диибит да, сыппара үйэтин кытта тэнтэ хаампат буоллахына, олохтон хаалабын. Тыа үлэһит дьонугар итинник сыһан ыччат тыа сириттэн барар биір биричинэтэ буолара саарбаҕа суох. Дьону харчыта суох хасты да ый ололорун көрө-көрө, хайа оҕо олобун т/х кытта ситимнэй? Каадыр тийбэт кыһалбата ыган кэлэ турар.

Ынах төбөтүгэр харчы эмиэ тардыллыбыт

Кэтэх хаһаайыстыбаларга (ЛПХ) төбө харчытын кээмэйэ 37-тэн 39 тыһ. солк. диэри улааппыта эмиэ сокуонҥа бигэргэтиллэн уһан, быйыл муус

устарга барара былааннаммыт. Улуустарга эмиэ атах атабы хатыйыта тахсыбыт. ТХМ этэринэн, муус устар 9 күнүн тургунан, төбө харчытын ылан дьонго тиэрдэргэ биір да улуустан сайаапка кэлэ илик. Бассабы көрдөххө, “бабат” диэбит курдук, улуустарга дьону аймаан, үйүлбаларын көтүтэн, “ЛПХ-лар бэрт суһаллык икки-үс хонук иһигэр докумуоннаргытын аҕала тардын” диэн ыксал-тиэтэл үлэ дьэ саҕаламмыт. Бу сыл айы хатыланан барар үлэ. Улуус дьаһалтала дьонноругар кыһаллан, боломуочуяларын быһытынан, эмиэ эрдэттэн дьаһанан, докумуоннары бэллэһэн харчыны тоһуйтара сытыахтаах этилэр. Ол эмиэ кыаллыбатах.

Аны төбө харчытын тиэрдии боломуочуята улуустарга бэриллбитинэн, төбө харчытыгар сүүмэрдээһингэ ирдэнэр докумуоннар улуус аайы араас эбит. Сыппара үйэтигэр ололорбутунан, эмиэ дьону аймаабат гына биір ирдэбил тобо онгоһуллубата буолла?

Үөһэ Бүлүү төбө харчытыгар ирдиир докумуоннара:

- Хаһаайыстыбаннай кинигэттэн ыпписка.
- ИНН.
- Харчы түһэр реквизииттэрэ.
- Персональной дааннайдары туттары көнүллээһин.
- Субсидияны ытыы сайабылыанньата.
- Ыйыллыбыт реквизииттэргэ харчыны ыттары сайабылыанньата.
- Бэрэбиэркэлэри ытарга сөбүлэн.
- Сүөһү ахсаанын аҕыйаппат эбэхтээлисибэ.

Оттон **Мэнэ Хангаласка** муус устар 9 күнүттэн “түптэ түрүлүн” саҕаламмыт, “төбө ылааччылар, докумуоннаргытын муус устар 12-гэр диэри туттара охсун” диэн буолбут. **Ирдэбиллэрэ үөһэ бүлүүлэртэн элбэх:** нолуокка иһэ суох буолуохтаахын, бэртинээр бу сыллаагы өнөтүн төлөбүрүн, сирин, дьингэр, уһаабаг докумуоннарын эбии ирдииллэр үһү. Атытарга эмиэ ирдэбиллэрэ араас буолуо.

Бу докумуон хомууругар сүүрэр дьон саастарын учуоттаныахтаах, үгүстэрэ сааһырбыт дьон. Докумуон хомуурун эдэр оҕо сүүрэр тэтимэн ытар сыһата чэхчэ. Онон үлэ эрдэттэн, бэрээдэктээх ытыллыахтаабын улуустар дьаһалтала болбомтобо ылаахтаахтар.

Кылгас болдьох иһигэр кыайан сүүрбэккэ, докумуон хомуйбатах хаһаайыстыба төбө харчытынан ытыһын сотуон сөп курдук. Ол эрэри, үүт-хайаҕас көстүөн сөп эбит. **ТХМ сүөһүнү итии-гэ, племенной дьыалаба, кэпэрээссийэбэ уонна пизмэрдээһингэ депэртээмэнин салыааччыта Н.Н. Питимко** биэрбит дааннайынан: бастакы сүүмэрдээһингэ кыайан хапсыбатах дьонго улуустар иккиһин ытыллар сүүмэрдээһингэ докумуоннарын ылан испиһэккэ киллэрэр кыахтаахтар эбит. Бу үлэбэ көрүлүбүт 1,554 млрд солк. үп дьонго барытыгар тийэр кыахтаах. 2022, 2023 сс. улуустар 200-тэн тахса мөл. солк. туттубакка төннөрбүттэр. Биричинэтэ: ынах төбөтүн ахсаана аҕыйааһына уонна кэтэхтэр потребительскай кэпэрэтииптэргэ барыылара буолбут. Төннүбүт үп таах хаалбат эбит, холобур, 2023 с. тэрээһиннээх хаһаайыстыбалар экэниэмикэлэрин тупсарыыга (финоздоровление) ытыллыбыт.

Төбө харчыта былырын эмиэ муус устарга барбыт. Быйылгы үлэ улуустарга хаһаайыстыбаннай кинигэлэри электроннай реестргэ киллэриини кытта биіргэ ытыллара уустугурдубут. Ити Арасыйыа Т/х министиэристибэтин бирикээһинэн толоруу. Барыта 10 тыһ. кэрингэ хаһаайыстыба реестргэ киірбит. Сорох улууска интэриниэт мөлтөх буолан, кумаабынан ылар буолбуттар.

Оттон “өрөспүүбүлүкэбэ төһө ынах баарый?” диэтэххэ, 9 тыһ. тахса кэтэх ыалларга 34 тыһ ынах баар. Т/х тэрилтэлэригэр – 10,5 тыһ., бааһынайдарга 18 тыһ. ынахтаахтар эбит.

Үүт, төбө харчытын бытарытын ырыттыбыт. Оттон эһиіл хайдах буолуой?

Итиннэ соторутаабыта **СӨ т/х министиэрин 1 солб. ааммыт А.А. Стручкова:** “Үүт харчытын сокуона былырын алтынныга уларыйбыта. Дьингэр, сокуон ылыллан, куонкурустары эрдэ ытан дьонго субсидияны кэмигэр биіриэхтээх этилэр. Ити балаһыанньаны көнөрүүхпүт, саҥа бэрээдэк докумуоннара сөбүлэһиілэри ааһа сылдьаллар. Быйыл сыл бүтүүтэ субсидияны атыннык көрөн, быйылгы хойутааһын хатыламат гына ытыахпыт”, – диэтэ. Анна Александровна, үп уопуттаах үлэһитэ, эппит тылын толоруо диэн күүтэбит.

Төрүт дьарыкпыт үлэтин сатаан тэрийбэппит буолбатах дуо?

Мэнэ Хангаластан т/х бэ-тэрээнэ, исписэлиһиһэ, кэтэх хаһаайыстыбалаах мындыр өйдөөх В.И. Васильев анаалыстаан эппитин сэргээхит дии саныбын. Кини: “Ил Дархан сорудабын толорбокко кэллибит. Ил Дархан т/х сайдытын икки суолунан көрөр. Бастакытынан, кэтэх хаһаайыстыбалар бэйэлэрин, дьоннорун иитэллэр. Иккис суол – үрдүк технологиялаах, элбэх бордууксуяа биэрэр аныгы производство хаһаайыстыбалара баар буолуохтаахтар. Биһиги мань кыайбакка ололорбут. ТХМ өтүттэн билингти балаһыанньа сөптөөх үлэ оросчуота кыайан онгоһуллубат дии саныбын”, – диір.

“Иккис улахан, ким да болбомто уурбат кыһалбата – ололор сирдэринэн бэйэни салыһыны киірбэккэ турар” диэтэ. Үөһэттэн толкуйданан кэлбит үлэ олоххо нэһиликтэргэ тийэн ыйыллар. Дьон үлэлээбэт, көбө суох. Хомондьуруопкага тийбит дьон баһылыктары кыайан булбаттар. Нэһилиэк дьокутаатара кимнээхтэрин олохтоохтор да билбэттэр. **Владимир Иосифович дьону кытта үлэ олох барбат, ололор сиринэн дьону өйдөтөххө элбэи онорорго, уларыты киллэрэргэ өйү-санааны угар, кыах биэрэр, дьонго сөпкө өйдөтөр эрэ наада диірэ чэхчэ сөп.** Өйдөтөр-быһаарар, тыа сириҥ производство курдук көрбөккө, саҥа омок олобун биһигин курдук көрөр идеологическай үлэ барбата чэхчэ.

Төгүрүк остуолга **ТХМ сүөһүнү итии-гэ, племенной дьыалаба, кэпэрээссийэбэ уонна пизмэрдээһингэ депэртээмэнин салыааччытын солбуйааччыта Г.Н. Осипова** төгүрүк остуол бүтэһигэр эппитин мин сэбиэскэй кэмтэн т/х 1928 с. саҥа сүөһүтүн эһии сабаланыабыттан сыһа хайысханы тутуһан кэлбит диэн санаабын бигэргэттэ. Галина Николаевна устудьуоннуу сырыттабына, үөрэппит преподавателэ **Л.К. Эрнст диэн академик** 1986 с. лиэксийэ ааҕарыгар **“сахалар т/х культурунай мэчирэни, ходоһаны онорууан үлүһүйэн, олус элбэх Хотугу сир уһан экологиятын өрүттүбэт гына алдьатыгыт, 20-чэ сылынан Европаны ууга ытыаххыт”** диэбитин кэпсэттэ. Биір да саҥа кийтэ итини итэбэйимиз сөп. Ол эрэри, академик сыыстарбатаҕа чэхчэ. Кийн Арасыйыа, Европа ууга сотору-сотору бараллар. Онон улахан производстволары тэрийиһинэн үлүһүбэккэ, бэйэ-бит ыраас, туһалаах аспытын аһырбытыгар онорон олонор 3 мөл. кв. км иэһнээх Арасыйыа сирин хаһаайыстыбаннай эргиргэ киллэрэн, сир харыстаан ололорбут, Арасыйыага ити уратыбытын дакаастыырбыт тобо сатамматыт диір. Билингти уустук кэмгэ сирбитин-уоппутун, норуоту харыстыыр идиэйэни күүскэ ыттахпытына, чэхчэ Арасыйыа Уһук Илингэ форпоһа буолар өрөспүүбүлүкэ буолуохпуг.

Төгүрүк остуолга сир, кэпэрээссийэ, каадыр тийбэт кыһалбаларын эмиэ кэпсэтибит. Олору кэпэтэн, чопчулаан аныгы-скыга таһаарыабым.

Владимир СТЕПАНОВ.

Арктика улуустарыгар – мобильнай быраастар

2023 сыл сагатыттан Арктика олохтоохторугар мэдиссиинэ көмөтүн саҥа ньыманан онгоруго саҥа пилотнай бырайыак үлэлиир. Быраастар мобильнай биригээдэ тэринэн, хоту улуустарынан айаннабыттара. “Үктэтиилээх дьаһал буолаарай?” диэн маннай саарбабалы санаабыппыт: “дьобус балыһаларга оптимизация онгороору дуу, бырас ахсаанын аччатаары гыннахтара дуу?” диэн. Өр-өтөр буолбатаҕа, Ил Дархан доруобуйа харыстабылын систиэмэтэ уларыйбатын, хоту улуустар балыһаларыгар туох да сарбыллыы-ууратыы суох буоларын, салгыы үлэлээбиттэрин курдук үлэлиир туралларын эппитэ.

Бырайыак олоххо киирбитэ төгүрүк сылтан орто. Мобильнай биригээдэлэр өрөспүүбүлүкэтээби кииннэрэ Уопсастыбаннай доруобуйа уонна мэдиссиинэ профилактикатын киинин иһинэн тэриллэн үлэлиир. Сүрүн сыала – нэһилиэнньэ доруобуйатын туругун бэрэбиэркэлээһин, уопсай сыанабылы онгоруу, ыарыһаны эрдэ билии-сэрэтии, салгыы үрдүк технологиялаах мэдэссиинэ көмөтүн ыалларыгар көмөлөһүү, диспансернай кэтээн көрүү.

Мобильнай биригээдэлэр үлэлэрин салайар, бэйэтэ хоту улууска өр сылларга терапевт бырааһынан үлэлээбит, манна мэдиссиинэ кыһалбатын иһиттэн билэр **Изабелла Семеновна Тихонованы** кытта бу туһунан кэпсэтиим.

– **Изабелла Семеновна, Арктика улуустарыгар хас биригээдэ үлэлиир?** Ханнаык

исписэлиистэр баалларый?

– Араас хайысхалаах уопсайа 9 биригээдэ үлэлиир: 7 биригээдэ улахан дьон, 1 биригээдэ оҕо доруобуйатын көрөллөр уонна 2 биригээдэ стоматология өнгөтүн онгоруу. Биригээдэлэргэ педиатрдар, кардиологтар, неврологтар, эндокринологтар, лордар, гинекологтар, харах быраастара, УЗИ исписэлиистэрэ уо.д.а. бааллар. Диагностиканы онгоруу мэдиссиинэ мобильнай тэриллэрин (оборудованиеларын) илдьэ сылдьаллар. Анаалыстары туталлар. Ол иһигэр **онко-маркер, гепатитка, ВИЧ-импиксийэ ИФА анаалыстара** эмиэ бааллар.

Сыллаабы үлэбит түмүгүттэн эттэххэ, **олохтоох нэһилиэнньэбэ 74 тыһ. ыарыы баарын быһаардыбыт, олортон 16 %-на – маннайгытын диагноз-таммыт ыарыһалар.** Мобильнай быраастар дьон доруобуйатын бэрэбиэркэлээн, диагноз туруоран баран тохтоон хаалбаттар, мэлдьи кэтэбилгэ сылдьахтаах ыарыһахтар доруо-

булаларын салгыы мониторинныыллар, эмтэнэллэригэр көмөлөһөллөр.

– **Анаалыстар түмүктэрэ төһө кэм буолан баран биллэрий?** Холобур, дьааһылар былырыын саас онко-маркер анаалыһын туттарбыттар, онтулара күһүн биллибит диэн баара.

– Маннай үлэлээн сабалыырбытыгар итинник кыһалҕа чакчы баара. Боппуруоһу быһаардыбыт. Мобильнай биригээдэ Дьокуускайга кэлбитин кэннэ анаалыстар түмүктэрин оройуоннаабы киин балыһаларга икки нэдиэлэнэн ытабыт. Кинилэр анаалыс түмүгүн олохтоохторго тарбаталлар.

Быйылгыттан стоматология биригээдэтэ үлэлээтэ

Бырайыак сайдар: быйылгыттан сабалаан мобильнай быраастары сэргэ стоматологтар биригээдэлэрэ Хоту айанныыр буоллулар. Олуньуга Аллараа Халыма уонна Эдьигээн нэһилиэнньэлээх пууннарыгар барыларыгар сырыттылар, **Аллараа Халымаҕа 419 оҕо, Эдьигээнгэ 257 улахан киһи** тиһин эмтэтиллэр.

“Тииспитин эмтэтиэхпит этэ диэн биһиги, хоту улуус олохтоохторо, кэлэ-бара 40–50 тыһ. төлөөн Дьокуускайга хайдах да кэлэр кыахпыт суох. Онон, бырайыак кэнгээн, ситэриллэн-хотуруллан иһэрэ олус туһалаах, онтон үөрэбит эрэ”, – диэн олохтоохтор бэйэлэрэ кэпсиппэр. Тиис туругун көрөр, эмтиир, сэрэтэр стоматология биригээдэтэ тийиэн, олохтоохтор үөрүүлэрэ үгүс.

“Хоту улуус дьоно балык аһыктыах буоланнар, тиистэрэ үчүгэй” диэн олохтоохтор өйдөбүл баар. Чакчы оннук дуо? Мобильнай биригээдэ стоматологтара бабалаахтар тиистэрин барыларын эмтииллэр дуо? Бу өнгө төлөбүрдээх дуо?

Арктика улуустарыгар сылдьар стоматология мобильнай биригээдэтигэр үлэлиир **Дарина Вячеславовна Константинова** маннаык кэпсир:

– Тохсуньуга Аллараа Халымаҕа баран 3 нэдиэлэ устата оболор тиистэрин эмтээн кэлбиппит. Атын бөлөхпүт Эдьигээнгэ, Орто

сылга **Орто Халыма оройуонугар** биһиги биригээдэлэрбит үстэ айаннаан тураллар. Ол курдук, кулун тутарга тийиэн уопсайа 1 600 киһи доруобуйатын көрбүттэрэ. Ыам ыйын бүтүүтүгэр, бэс ыйын сагатыгар педиатрия мобильнай биригээдэтэ үлэлээбитэ. Атырдьах ыйыгар быраастарбыт эмиэ айаннаабыттара. Бу мантан нэһилиэнньэ маннаык ньыманан үлэлиир мэдиссиинэ көмөтүгэр наадыйара, табыгастаах, туһалаах айан буолара көстөр.

Хоту улуустарга, билигин ханна бабарар бэлиэтэнэрин курдук, ордук сүрэх-тымыр, эндокринология, хаан баттааһынын о.д.а. ыарыһалар тарбаммыттар.

Арктика оройуоннарыгар айан уратылардаах. Ол, бастатан турар, айылҕа туругун, килиимэти уонна мөлтөх суолу-иһи кытта сибээстээх. Урукку өттүгэр ыраах нэһиликтэр олохтоохторо доруобуйаларын көрдөрөөрү бураанынан, снегоходуна 400 километиргэ тийиэ уһуннаах суолу тонгон-хатан айанныыр эбит буоллахтарына, билигин балаһыанньа уларыйда, төһө эмэ тубуста.

Хоту дойдуга дьоно олохторун укулаата уратылаах (көс олохтоох), суоллара-иистэрэ мөлтөх (сорох дьыл кэмигэр суол төрүт суоһун тэнгэ), сөмөлүөт билиэтин сыаната ыарахан буолан кэмигэр диагноз туруортарбака, ыарыһаларын диригэтэн, баалатан кэбиһэллэрэ. Биһиги онгоруу ыстатыстыкабыт кураанах дааннай буолбатах, элбэх чинчийи, анаалыс түмүгүнэн туруоруллубут диагнозтар. Онон, кэмигэр диагнозтатан, эмтээн, салгыы кэтэбилгэ сылдьан тыһынчанан киһи олоҕо быһаанар диэн этиэххэ сөп. Дьон доруобуйата – биһиги саамай сүрүн приоритеттэбит. Арктика олохтоохторун доруобуйаларын туспасарга, бөбөгүтөргө үлэ салгыы ыытыллыаҕа.

– **Сылдыбыт улуускутугар төһө кэм буола-буола тийиэбитий?** Ордук тарбаммыт ыарыһалар ханнаыттарый?

– Бу бырайыак олоххо киириэн иннинэ чопчу хайысхаҕа идэтиибит быраастар биригээдэлэрэ мөлтөх суоллаах-иистээх, ыраах сытар нэһилиэнньэлээх пууннарга төрүт дэнгэ сылдьаллар. Билигин нэһилиэнньэ доруобуйатын биир кэлимин көрөн мэдиссиинэ көмөтүн онгоруу саҥа ньыма көмөтүнэн сылга хаста да барабыт. Холобурга диэн эттэххэ, ааспыт

Халымаҕа сылдыбыта. Сотору Аллайыахаҕа көтөөрү бэлэмнэнэбит.

Хоту улуустар тиистэрин туруга мөлтөх. Холобур, тохсуньуга Аллараа Халымаҕа 500-чэ оҕо тиһин эмтэбиппит. Аны туран, биир оҕо биир эрэ тиһи эрэ буолбакка, 3–4 тиһи тэнгэ эмтэххэ наада. Суоллаах-иистээх киин улуустары кытта тэнгэстэххэ, Хоту дойдуга оболорун тиһин туруга лаппа мөлтөх. Ол, бастатан турар, гигиенаны тутуспаттан тахсар. “Оҕо “молочнай” тиһэ син биир түһэр, онон харысты сатыыр наадата суох” диэн урукку өйдөбүл баар эбит. “Молочнай” тиһи харыстыыр хайаан даҕаны наада, онтон сылтаан бастайааннай тиистэр эмиэ мөлтөх туруктаах тахсыахтарын сөп. Балыгы сириллэр эрэри, аныгы үйэ сабыдыалынан оболор чипсыны, эмэр кэмпизтэри хото сириллэр, ол эмиэ охсор. Ону сэргэ күн уотуттан сабалаан араас битэмин тийибэт. Оболор тиистэрин сүрүннээн эмтиир (пломбальыр)

эбит буоллахпытына, улахан дьонго ортопедическай өнгө наада. Холобур, быратыас, тиис коруонката...

Биһиги ОМС бырагырааматынан босхо эмтиибит, онгоруу өнгөбүтүгэр төлөбүрү ылбаппыт. Биир улууска төһө кыалларынан сылга иккитэ сылдьа сатыбыт. Стоматолог быраас тийибэт, холобур, биһиги биригээдэтигэр иккитэ эрэ. Стоматолог ахсаанын элбэтэргэ үлэ бара турар. Биһиги элбэх киһи тиһин эмтээн үтүөрдүбүт, көмөлөспүт киһи диэн сыаллаах үлэлиибит.

Миэстэтигэр тийиэн онгоһулар маннаык мэдиссиинэ көмөтүгэр нэһилиэнньэ олус наадыйарын учуоттаан, бырайыагы салгыы кэнгэтэр санаалаахтар. Арктика улуустарыгар эрэ буолбакка, атын улуустар ыраах сытар нэһилиэнньэлээх пууннарыгар эмиэ айанныыр былаан баар. Мобильнай быраастар биригээдэлэригэр исписэлиистэр ахсааннара эмиэ элбээн-эбиллэн иһиэбэ үһү. “Билигин улуус дьаһалталарын, оройуоннаабы киин балыһалары кытта айан хайысхатын онгоруу үлэлиибит. Барыллаан былааннааһын быһыытынан, Алдан, Уус Майда, Нерюнгри, Ленскэй уонна Өлүөхүмэ оройуоннарыгар мобильнай быраастар тийиэхтэрэ”, – диэн Уопсастыбаннай доруобуйа уонна мэдиссиинэ профилактикатын өрөспүүбүлүкэтээби киинин сүрүн бырааһа Алена Никитина быһаарар.

Диана КЛЕПАНДИНА.

Саха алмааһын соноругар: геологияны ким кыайа түппүтэ

Илин Энээр алмааһа. ТайгаПост таһаарыы “ити диэки алмаас хостонуро” диэн бигэтик этэр төһө сөбүн-сөлөгөйүн, Саха сириг геологияҕа улахан, бэлиэ арийыыларын тоҕо чуолаан дьахтар аймах онорбутун, аныгы ыччат геолог идэтигэр төһө тардыһарын, интэриэстээбин уонна геологтар үлэлэригэр саансыйа туох сабыдыаллаабын туһунан тустаах исписэлиистэртэн анаан ыйыталаһа сырытта.

Бүлүүтээби геолог-чинчийэр эспэдииссийэтин (ВГРЭ) кылаабынай геолога Александр РАЗУМОВ Мииринэйгэ албаска кэриэтэ кэлбитэ диэххэ сөп. Кини аармыйаҕа сулууспалыан иннинэ Ростов уобалаһын тэрилтэлэригэр сүл курдук үлэлээн баран, улахан кэлэктииптэн тэйиччи сылдьар көнө, киһи бэйэтигэр эрэ суоттанара сөп диэн түмүккэ кэлбит. Сулуустатын кэнниттэн Новочеркасской политехнической институтун хайа-геолог факультетыгар үөрэнэ кириэн, 1992 сыллаахха бүтэрэр. Үлэли барыахтаах сирдэригэр анааһын ытыллан эрдэбинэ, дойдуга геологиятыгар кириисис кэмэ бүрүүкүүр. Инньэ гынан, үлэли барыахтаах сирдэриттэн эр-биир аккаас кэлиитэ элбээн барар. Разумов арай Мииринэйтэн уонна Магадантан үлэбэ ылыахтарын сөбүн туһунан харда тутар. Эдэр исписэлиис хаартаны арыян көрбүтэ: Мииринэй куорат ордук чугас курдук эбит. Ол иһин ону таларга быһаарынар... Ол кэлэн үс сүл

көмүс көрдөөһүнүнэн дьарыктанар, онтон алмааска көһөр.

ТайгаПост эрдэ суруйбутун курдук, АЛРОСА Бүлүүтээби геолог-чинчийэр эспэдииссийэтин идэлээхтэрэ этэллэринэн, Саха сиригэр сир баайдаах сири таба тайанан, сырье баай саппааһын булар кэскил улахан. Саҥа сирдэр чуолаан өрөспүүбүлүкэ арҕаа өттүгэр, Хотугу эргимтэбэ уонна өрөспүүбүлүкэ собуруу өттүгэр Алдан оройуонугар көстүөхтэрэ диэн бигэ эрэллээхтэр. Оттон Саха сириг кини өттүн, чопчута, Хангалас, Мэнэ Хангалас уонна Амма улустар сирдэригэр тайаан сытар Тамматтаабы былаһаакканы этэр буоллаха, Разумов балай эмэ саарбаҕалыыр чинчилээх. Геологтар ити былаһааккаҕа Аллараа Бэстээххэ диэри кэлэр тимир суол тырааската буолуохтаах сири оноро сылдьан, түбөһэ түспүттэр. Кылаабынай геолог, кырдык, онно алмаас көстүбүтүн этэр. Ол эрэри бырамыысыланнай таһымга хостуур гына, улахан кимберлиттээх сирдэри булуу, туһаҕа таһаары кэскилэ оннук улахан буолуо дии санаабат.

«Сир баайдаах сир (месторождение) – диэн, минераллары хостуур үлэ көдүүһүн (рентабельноһун) кытта сибэстээх экзистэмикэ өйдөбүлэ буолар. Көстүбүт 100 турупкаттан баара-суоҕа биэр эрэ туруупка дынг сир баайдаах буолуон сөп. Оттон Тамматтаабы былаһааккаҕа (Аллараа Бэстээхтэн хас да уонунан килэмиэтирдээх сиргэ баар – ааптар бэлиэтээһинэ) биһиги уончага чугаһыр аномалияны булбутуппут, алмааһа суох кимберлитовай эттиги (тело) арийыбыппыт. Лиссиэнсийэни судаарыстыбаҕа би-

эрбиппит», – диир Александр РАЗУМОВ.

Уопсастыбаҕа олобурбут өйдөбүлүнэн, Арасыйа алмааһын төрүт баай сиригэн Саха сирэ аабыллар. Чахчыта да, АЛРОСА хостуур туох баар алмааһын 90 %-а биһиги өрөспүүбүлүкэбиттэн буллар. Ол да буоллар, аан бастаагы күндү таас – алмаас – инньэ 1829 сыллаахха Урал көмүһү хостуур бириискэтигэр көстөн турар. Ол кэнниттэн үйэ ордуна сүүрбэ сүл буолан баран, 1949 сыллаахха, Сунтаар улуһун Кириэстээбиттэн чугас баар Мохсоболлоох тумулугар (Соколинская коса) саха бастаагы алмааһа көстүбүтэ. Ол кэнниттэн утуу-субуу алмаастаах сирдэр арыллан барбыттара.

Александр РАЗУМОВ этэринэн, билигин да Уралга алмаастаах сирдэри туһаҕа таһаараллар. Оннооҕу алмаас ювелир онгоһуктарга барсар үрдүк хаачыстыбалаах. Ол гынан баран, көстөр алмааһын ахсаанынан дуона суох сир баайдаахха кириһэллэр. Анал идэлээхтэр ол былаһааккаларга Саха сиригэр курдук кимберлиттээх, алмаас үөскүүр төрүт сирэ көстөр кэскилэ суобун бэлиэтииллэр.

Саансыйа да тохтоппот

Геолог-минералогия билимин хандыдаата **Алексей ЕВСТРАТОВ** – Мииринэй олохтооҕо. АЛРОСА хампаанньаҕа 2008 сыллаахха Санкт-Петербурдаабы хайа судаарыстыбаннай университетин геолог-чинчийэр факультетын бүтэрэн баран, үлэбэ кирибитэ. Университет бүтэһик кууруһугар сылдьан АЛРОСА стипендиата буолбут. Үөрэбин кэнниттэн ханна үлэли барарын чопчу билэрэ. Идэтин талара бастаан угаа киниэхэ олус судургу буолбатабын аһаастык этэр: «Мин бутуларбын көрөн, төрөппүттэrim

этэн тураллар: «Оччотугар бастаан туох идэлээх буолуоххун ончу баҕарбаккын быһаар». Онуоха мин: «Үлэ түмүгэ көстүбүт дьарыгар үлэлиэхпин баҕарбаппын. Бэйэм өйбүнэн, толкуйбунан, бу илиибинэн харчы онгостуохпун баҕарабын. Ону таһынан ол үлэ бэйэбэр интэриэһинэй буолуохтаах», – диэбитим. Итинтэн сиэттэрэн, геолог идэтигэр тийээн кэлбиппит. Онтубуттан үлэлээбитим тухары хаһан да кэмсиммэтэбим».

Күн бүгүн эдэр киһи хампаанньа эксплуатационнай геология отделын са-

лайар. ТайгаПост киниттэн Арасыйаҕа норуоттар икки ардыларынаабы саансыйа кирибитэ геологтар үлэлэригэр хайдах дьайбытын ыйыталаста. Алексей ЕВСТРАТОВ санырынан, салаа тутуһар сыала-соруа ол туһуттан улартыбатах. Арай тас дойдуга сорох технологияларын уонна тэриллэрин туттаран аккаастанарга тийбиттэр. Оттон уопсайынан этэр буоллаха, АЛРОСА геологтара саансыйаттан обустарбатахтар.

«Биһиги былааннаабыт үлэбитин салгыыбыт уонна ханнык баҕарар сыал-сорук турдагына, толорорго бэлэммит. Туох эрэ мэхэйдиян атахтыан сөп диэн дьаарханы биһиэхэ суох. АЛРОСА өссө да 30-тан таһа сыл хостуохтаах алмаас саппаастаах сирдэрэ бэлиэр булуллан, чинчийиллэн тураллар.

Оттон сабаҕалаан көрүү баайы учуоттаахха, хампаанньа олох да, кырата, 50–60 сыл устата холкутук үлэлиир кыахтаах», – диэн Алексей

ЕВСТРАТОВ бүк эрэллээхтик этэр.

Исписэлиис эппитинэн, таас чох эбэтэр кыһыл көмүс баар сириг көрдүүр-чинчийэр үлэбэ тэҥнээтэххэ, алмаастаах сири көрдөөн чинчийи экологияҕа дьайар күүһэ букатын да дуона суох. Хас биридди бырайыакка хостоон көрүү ытыллыбыт сириг, хайалаах боруода хостоммут сириг булгуччу чөлүгэр түһэрэр үлэ эрдэттэн учуоттанан, кириэ сылдьар. Ол үлэ геолог чинчийиитин аан бастаагы түһүмэхтэриттэн сабаланаар. Ол курдук, геологтар түстэнэн олоор, үлэлиир сирдэригэр, тулалыыр экология эйгэтин айгыратыан сөп диэн, дьөрү ыты да көңүл көчүппэттэр.

Үгүс уонунан сыллар анараа өттүлэригэр курдук, билигин да геолог идэтигэр арамаантыктар кэлэллэр. Аныгы кэмгэ хонуга үлэлиир геологтарга анал балааккалар уонна балоктар, куһаҕан, суола-иһэ суох сирдэринэн сылдьарга табыгастаах тиэхиникэ, пилота суох көтөр аппарааттар бааллара төһүү көмө, тирэх буолар. Ол да буоллар, тутуу, сүрүн үлэ ыраах тайбаҕа дуу, туундараҕа дуу буолбакка, камеральнай лабараторияларга барар. Онно дии – геолог булуутун араас хабааннаах, көрүгнээх ырытыы, көрүү, анаалыс, түмүк онгоһуллар сирэ.

Арасыйа институттара алмаас саппаастаах сири көрдүүргэ чопчу идэтигэр дьону анаан бэлэмнээбэттэр. Манна ханнык баҕарар атын дьыалаҕа курдук, туһугар уратылаах чинчийи. Оттон ону исписэлиистэр быраактыкаҕа билэллэр, баһылыллар.

Аҕа дойдуга Улуу сэриитин кэнниттэн геолог чабылхай

арыйыыларын дьахталлар онорбуттарын билэбит. Ол курдук, алмааска – **Лариса ПОПУГАЕВА, Наталия САРСАДСКИХ, Наталья КИНД, Екатерина ЕЛАГИНА**, оттон Саха сириг собуруу өттүгэр таас чоҕу булууга – **Сайма КАРИМОВА**. Тоҕо диэтэххэ, эр дьон сэрии фронттан эргийбэтэх буолан, дьахталлар ылсыбатах салаалара суоҕа – кэмэ оннук этэ.

Кэнники сылларга геолог – ордук эр киһи идэтин быһыытынан биллэр. Төһө да геологияҕа дьахталлар доһун миэстэни ылалларын иһин. Александр РАЗУМОВ саастаах көлүөнэ аныгы ыччаты урукку кинилэр сабаҕабыларга тиэрдибэккэ, үрдүттэн мөбүттэллэрин оруна суобунан ааҕар. Эдэрдэр геологияҕа кэлэллэр, кинилэри хампаанньаҕа күүтэллэр. Эдэрдэргэ өрүү да – аан аһаҕас.

ТайгаПост суруйуутуттан ЛОНУРА тылбааһа.

Кэпэрэтииптэр салайааччылар тугу туруорсалларый?

Кэпэрэтииптэр сийиэстэрин түмүктүүр муньаха быһаччы үлэлэнэ сылдьар, о.и. агроагрегатор буолар баҕалаах потребительскай кэпэрэтииптэр толорооччу дириэктэрдэрэ санааларын, туруорсууларын үллэстибиттэрэ.

Билсинг, анаарын, толкуйдаан.

Бастакынан “өрөспүүбүлүкэтээби 2-с таһымнаах т/х хааччылар, баттарар, потребительскай, астыыр кэпэрэтиип” толорооччу дириэктэрэ **Сергей Латышев** тыл эпитэ. 2 сыллаабыта ТХМ субсидия көрөн, 4 улуус обуруот аһын үүннэрээччилэрэ соботуопканан дьарыктанары потребительскай кэпэрэтиип тэрииммиттэриттэн саҕалаабыта. Намна – “Нам хортуоппуйа”, Аммаба – “Ини-бии Фоминнар”, Өлүхүмэбэ – “Олекмаагропродукт”, Хагаласка – “Хоточу Ас”, “Тиит Эбэ” уонна “Хагалас Ас”. Батарыыга кыһалбаларан, бары кыттыһан үлэлээн көрөргө быһаарбыттар. **Дьокуускайга Дмитрий Громов “Малай базарыгар” дьобус маҕаһын аһан, хортуоппуйдарын онно атыылаталлар:**

– Бубалтарыыа өттүнэн быйыл атын көрүгүнэн үлэлэһэн эрэбит. Нэмин булбут диэн, салгыы баран, “өрөспүүбүлүкэтээби 2-с таһымнаах т/х хааччылар, баттарар, потребительскай, астыыр кэпэрэтиип” тэринэн, нолуок тэрилтэтигэр регистрацияланан эрэбит. “Агроагрегатор” диэн баар буолубун истэн, онно киирсэн санаалаахпыт. Москва быыстапкатыгар, Казанга, стратегическай сиссийэбэ, бара сылдьыбытым. Агроагрегатор сокуона киирэриттэн анараа дьон эмиэ да куттанар курдуктар. Биһиги киирсэн көрүөхпүт. Тус-туһунан үлэлиир ночнооттоох: ысыкылаат да уларсарын, туһунан атыһыт да тутарын сыаналанар. Экэниэмикэ билимин дуоктара И.В. Самсонова бөлөһүөх-былаан онгосторго көмөлөһүөх буолбута. Атылыыр хортуоппуйбутун куоракка биир сиргэ уулар баҕалаахпыт. Агроагрегатор буоллаһытына, көмө көрүлүө диэн суоттанарбыт. Технологиялар бааллар, хранилищны барытын аныгы ирдэбилгэ эппиэттээр гына онгостор, тус-туһунан дьаарыстыыр ордук буолуоба. Ким хортуоппуйа барбытынан харчытын аахсан иһиэхпит. Бэлэми кэтэспэккэ, кэпэрээсийэлэһэн эргииргэ сылдьар үппүтүттэн туһанан, бары кыттыһан үлэлээн, баттарыыга бэйэбит ылыстахпытна эрэ табыллыһы. Сайдды былаанын 3 түһүмэххэ араардыбыт. Бастакынан, кииннээн хаһаанары ситиһиэхпит. Атылаһааччы хортуоппуйу кыралыы гынан, сууйан-сонтон атылыыры сэргийи. Ону соботоох бааһынай ситиһэрэ уустук. Грант да бэриллээт кыһалганы быһаарбат. Ол иһин, хортуоппуйу араастаан сууйан, соробун көннөрү ыраастаан, араас кээмэйинэн атылыахха сөп. Ыллын да туттарга бэлэм хортуоппуй дьыссаат, оскуола, балыһа курдук тэрилтэлэргэ табыгастаах. Кыттыһан биир сулуур тэрили ылар ордук. Хаппыыстаны, сүбүөкүлэни, моркуобу үүннэрэбит. Онтубутун ылын да сиргэ сөптөөх гына астаан атылыырга суоттана-

быт. Билим академиятын кытта кэпсэтиһэн, сайдыы былаанын ылыныахпыт. Сотору Госдумаба ылыллыахтаах агроагрегатор сокуонугар эргийиһигэ хас да агроагрегатор баар буолуон сөп диэн киллэрэри туруорсабыт.

Сенатор Егор Борисов киниэхэ: “Бастаан бэйэбит “манньк буолуохтаах, бу наада” диэн, тех-услуубуйаны бэлэмнээн. Эрдэтээби хортуоппуйу үүннэриигэ ылсын. Ону кыһалганы, сүүтэриилээх хаалабыт. Собуруунгулар атырдыах ыйын сабаланыытыгар бэлиэр бородууксуйаларын ажалан, хамабатык баттаран, устунан ырыынагы олохчу баһылыллар. Үсүһүнэн, сыананы түһэрэргэ анаан, Интервенционнай пуонданы тэрийэри туруорсун. Онно олус элбэх үп ирдэммит. О.э., эһиги эрдэтээби обуруот аһын сыанатын кыччатан атылыыгыт. Оттон сыана араастаһытын буддьүөт уйунарын курдук кэпсэтин. Кэли хортуоппуйтан эһиэнэ чэпчэки буолуохтаах. Эрдэтээби атыыга барбатабына, күһүн-кыһын кэлэ сатыахтара суоҕа. Кинилэр, сүрүннээн, эрдэтээбигэ анньыһаллар. Уһата-кэнгэтэ сылдьыман”, – диэн сүбэлээтэ. Латышевтаах “Синтай” тыраахтарга барар холбонордьобус оборудование, мото-блоктарынан үлэлиир дьобус тиэхиньикэни булаары Кытайга быыстапкага бараары сылдьаллар. Ону тэнэ хортуоппуйу агропланка аныгар хааппыланан сиигирдэр тэрилинэн хааччынар баҕалаахтар эбит.

Таатта “Кыйы”

СХСЗПК толорооччу дириэктэрэ Евдокия Антонова

киниэрэ 2019 с. тэриллиттэрин, 2021 с. ТХМ нөнгүө 8 мөл. солк. грант ылан, 100 төбөбө суоттаммыт толору мэхэниэсээсийэлээх хотон туттубуттарын, 96 ыанньыктаахтарын, эргэ хотонго 100-чэ субан сүөһүлээхтэрин кэпсээтэ. Кэпэрэтиип 4 КФХ уонна 23 ЛПХ сүөһүтүн көрөр. Чурапчы Хатылытытан, Таатта Даайа Амматтытан, Чөркөөбүттэн тийэ биэрэн көрдөрөллөр. “Баҕалаах хара баһаам да, мизсэ суох. Ынахтарын уолларбакка биэрбиттэртэн көрүү-харайыы өнгөтүн иһин төлөбүрү ылбаппыт. Сорох ыаллар оннук уолларбакка биэрэн, олору ыан, харчылаһабыт”, – диэтэ. Биир ынабы көрүү-харайыы ыйдаабы төлөбүрү – 3 тыһ. солк., субан кизнэ – 2 тыһ. солк. үһү. Сүрүннээн, үрдэбэитэ 20 тыһ. солк. биэнсийэлээхтэр сүөһүлэрин көрөр буолан, итинтэн үрдэтэр кыахтара суобун этэр:

– Соц-бакыаттаах, бастайааннай үлэһипит биэс. Илиилэригэр 35–36 тыһ. солк. ыалаллар. Ону таһынан маҕаһыммытыттан иэс ылан аһылллар. Ону хамнастан туттабыт. “Өрөбүлэ суох үлэһипит” диэн, хамнаһы үрдэтэри туруорсаллар. Ол –

уустук. Биһиги итиччэ үлэһиккэ НДФЛ – 13, ИСН 30 % төлүүбүт. Эбии субсидия быһыытынан хамнас пуондатын тэрийэргэ сатар бастакы сылларга биһиэхэ өйөбүл үп көрүллэрэ буоллар. Онгостор кэпэрэтииптэргэ үбүнэн чэбидигирдии бырагыраамата баар. Биһиэхэ суох.

Егор Борисов:

– *Хамнаһы бэйэбит астыыр бородууксуйабытытан онгоруохтаахпыт: бэйэбэ тулар сыананы кыччатан, барыскытын улаатыннарар. Биир ынахтан ортотунан төһө үүтү ыыгыт?*

– Икки эрэ ый уолларан ыахтаах, 2 – 2,5 тыһ. л тахсыаба.

– 2 тыһ. л ыы олонор, “судаарыстыбаттан хамнас ылан төлөһүөхпүт” диир буоллаһытына, бэйэбит да албыннатабыт, дьону да албынныыгыт. 4 тыһ. л ыыры ситиһэ сатаан, оччобу хамнас кыһалгатын быһаарабыт. Онуоха сүөһүнү үчүгэйдик көрүү, аһылыгын хааччылыы, бороудатын тулсарыы наада.

– Саатар, бастакы сылларга хайаан да үбүнэн өйөбүл наада. 4 тыһ. л тахсаны ыырга үчүгэйдик аһатар гына, сир онгосторго тиэхиньикэ ылынарбытыгар эмиэ көмө наада. Билигин туох да көмөтө суох бэйэбит-бэйэбитигэр буһа сылдьабыт. Хайдах да сайдар кыах суох.

– *Эһигини өйөөн, үүт субсидията үрдээн 65 солк. буолла, онно соботуолка тэрилтэтэ эһиэхэ өссө 15 солк. төлүүр. О.э., 80 солк. ылабыт. Итинник ханна да суох. Хотон туттарга судаарыстыба көмөлөспүт. Мантан салгыы харчы киллэринэр туһунан бэйэбит толкуйдуохтаахпыт. Экэниэмикэбитин, ас-үөл бэйэбэ тулар сыанатын кыччатан туһунан толкуйдаан. Биир ынахтан 1,5–2 тыһ. л ыы олодоххутуна, икки бүк да субсидияны көрдөххө, экэниэмикэбин онгостор кыабын суох. Михаил Готовцевы, Владимир Михайловы көрөбүт ди. Африканович орто хамнаһа – 130 тыһ. солк.*

Үлэлиир усулуобуйабыт биир, сүөһүгүт тэн. Ол эрэри икки бүк элбэх үүтү ыы. Тобо? М.Готовцев боруодаба болбойор. Толкуйданын.

Үөһээ

Бүлүүттэн

Герман Отов:

– Дойдубар т/х ме-неджеринэн, 5 сүл Онхой баһылыгынан, ас кэмбинэ-этигэр дириэктэринэн, уопсайа 18 сүл үлэлээтим.

Билигин кэпэрэтиип бэрэссэдээтэлэбин. Биирдиилээн ыал хайдах да нэһилиэги, улуһу, өрөспүүбүлүкэни аһатар кыаба суох. Кэпэрээсийэни сайыннарар наада. Онуоха бастакы кыһалба – сир суоҕа. Сири сирдээх дьон хайдах “туһана” сылдьалларын билэбит. Оттон санга тэриллэр кэпэрэтииптэргэ оттуур хoduһа суох. 3 сылтан ордук оттоммото да, сир муниципалитетка бэриллэн баран, туһанар кэпэрэтииптэргэ бэриллэрин ситиһиэххэ. Чизки, ыраах сытар онгоһуллубатах сирдэр бааллар. Мин, холобур, оннук 60 гаа сирдээхпин. Манна өртөөһүн болпуруоһа күөрэин кэлэр. Биһиги туруулаһан туран, сирбитин 3–4 сүл өртөөтүбүт. Бу түмүгэр аныаха диэри сылгыларбыт эбии аһылыкка киир-

бэккэ тураллар. Ийэлэрин эмэ сылдьар убаһалар да, биэлэр да туруктара үчүгэй. Өртөөһүнү көнгүллүүххэ. Эһэ-бөрө олус элбээтэ. Убаһаларбытын сайыннары-кыһыннары тардаллар. Мин эсэһит, булчут да буолбатахпын. Хайдах уонна туһунан бултуубут? СКС саалаахпын да, сылы эргиччи илдэ сылдьар быраабым суох. Олохтоох дьаһалта хадатаайыстыба биэрэр кыахтаах. Ону ылан экологияларга кэллэхпинэ, 3 күнгэ эрэ көнгүл ылабын. Оттон сылгыһыттар сылы быһа сылгыларбын көмүсүөхпүн наада. Ити өттүгэр болбойон, кыһалганы быһаарыахха.

Ньурба “Байар” кэпэрэтиипин толорооччу дириэктэрэ, юрист идэлээх Надежда Филиппова:

– 3 сыллаабыта 72 мөл. солк. иэстээх кэпэрэтиипи ылбытым. 55 паайсыктаахпын. От ыйыгар иэстэн босхолонобун. Улахан үлэни көрүстүм.

Бу көрсүүгүгэ кэпэрээссийэ туһунан бэйэм сөбүлүүрбүн, тус толкуйбар чугаһы истибэтим. Аһаардас көрдөөһүн буолбута – “инстинкт самосохранения” быһыылаах дии санаатым. Ыйдаабы ороскуоппун уонна иэстэрбин суоттаан көрөн баран, кэлэктиипи кытта көрсүбүтүм. Иэстэн тахсан баран, былааннааны түһүмэбэр тизэтим. Ыаллартан отон хомуйан, бородууксуйа онгостор атылыыбын. “Кисломолочканы” астаан, атылаһан, иэстэрбин сабаттаатым. Мархаба уонна 5 нэһилиэккэ бырагыраама онгосто сылдьабыт. Ону олоххо киллэрээри 5 тэрилтэни тэрийдим, о.и. “Илгэ”-эти-үүтү онгостор потребительскайы. Иэскэ сылдьар буолан, соботуопкаһыт да буолан туран, кимтэн да тутулуга суох буолаары. Хотонорбун тэрийээри сүөһү иһтэри аспыппыт. Быйыл 2 хотону былааннаыбыт. 5 нэһилиэккэ кэмизчэскэй этиилээх тахсыбытым. Обуруот аһын олордуохтаахпыт. Онтубутун барытын туһаба таһаарыахтаахпыт. Биисинэс-былааннаахпын. Биһиэхэ үбүнэн буолбакка, нолуок өттүнэн өйөбүл наада.

Сүрүн атахтыыр түгэн – нолуок. 28 мөл. солк. иэс ол нолуокка этэ. Ону саппытым. Хамнаска 40 %-ны төлүүбүт. “Байарга” – 18, “Илгэбэ” – 20-чэ үлэһиттээхпит. Агроагрегаторга дьүүрээлиир ХЭУо. Бородууксуйабын АЛРОСА-ба баттаран эрэбин. Дьокуускайга “Кэниккэн” нөнгө батарабын. Үөһээ Бүлүүгэ атыылатабын. Ити курдук кэмизчэскэй тэрилтэлээхпин. Улуустар үбүнэн да буолбатар өй-спана өттүнэн (моральнай) өйүүр. “Сэбизскэй сабанаабы нэһилиэстибэни (“Байары” –Л.) ылан баран, атабар туруорбат буоларым табыллыбат”, – диэн санаам көбүлүүр. Кыах баарынан үлэлиибин. Биһиэхэ урутаан сайдыы туоната (ТОР) диэн бырагыраама баар. Итинник курдукка киирэн, резидент буолуохпун баҕарабын. Ити өттүгэр нэһилиэк баһылыктарын кытта үлэлэһэ сылдьабын. Үс сүл анараа өттүгэр “Байарга”, балаһыанньаны иһиттэн билээри, бастаан “В” категориялаах суоппар быһыытынан

үлэбэ киирбитим. Ол сылдьан исписэлиистэр тийиэттэрин иһин, Үөрэх министиэристибэтин нөнгө былырыын СПТУ-га “тыа хаһаайыстыбатын исписэлиинэ” диэн идэни астаран, туох баар үлэһиппин, хачыгаарыгар тийэ хабан, үөрэххэ киллэрбитим. Быйыл дьупулуом ылаахтара. Антонина Афанасьевна көмөтүнэн аппаратаһын ыырыанньык-сыт үөрэбэ аһылыахтаах. Ити курдук, үлэһипи сылдьар дьону, дэриэбинэбэ баар ыччаты мунһа сатаатым. Бэйэбит төлөөн туран, кинилэри үөрэххэ ыталаан эрэбин. Холобур, биир – Бүрээтийэбэ үөрэнэр. Зоотехниктар, инженердэр надалар. Инженери кыратыыра да куортаманнаан, олордон эрэ үлэлэтиэхпин сөп. Үчүгэй хамнаска. Санга оборудованиены “ыта барар” диэн сөбүлээбэккэ, Сойуус сабанаабы бырабыллыбыт тэрили онгостор сылдьабыт. Биһиги бреммит – барыта төрүт аһы бэлэмнибит. Оболор доруобуйаларын туһугар оскуолалары кытта кэпсэтин, санга мөһүүнү онгосторбутум. Баһылык көмөтүнэн, алмаастан киирэр дивиденд харчытыттан үп көрөн, бэйэ сиригэр бэлэмнэммит аһы хас биридир оскуола үөрэнээччи аһыыр кыахтанна. Үрүг ас 14 көрүгүн, ымдаанга тийэ, бэлэмнибит. Ааспыт ыйтан 3.2%-наах үүттэн бэйэ мороженайын уонна “сгущенканы” онгорууга киридибит.

Санаабытын түһэримэн. Биир бэйэм “үчүгэй кэмгэ түбэстим” диибин. Миигин хамнас буолбакка, бу үлэһи-хамнаһы тэрийи хаамыыта (процесс) ордук сэнээрдэр. Бу дьарыкпын олус сөбүлүүбүн. Итинник диэн туран, ТХМ-на махтанабын, элбэх бырагыраамата онгостор. Ол эрэри ол кыра-кыра “стартан” курдук буолбатын. Итини суох гынаахха. Үлэһипи сылдьар улахан тэрилтэлэргэ – кэпэрэтииптэргэ – көмөлөһүөххэ. Үлэбэ сылдьан, туох уларыыы, санга киирбитин, туох куонкурсу буолбутун билбэккэ да хаалыахпытын сөп. Министиэристибэттэн кураатардары сыһарыа этигит. ТХУ начаалынньыга уопуска-тын кэмизгэр дуу, хайдах дуу быһаччы кэпэрэтиипкэ кэлэн – онгостор таһаарыыга, оттон дьокутааттар баһылыгынан үлэлэһэн, үлэһи-хамнаһы кытта кыла билсэллэрэ, дынг олоххо хайдаһын көрөллөрө буоллар. Тыа сирэ суох – куорат сирэ суох. Онон, тыа сири кэлимник сайыннары кэрингээхпит. Ол барыта хотон-хонну үлэтигэр сылдьааччы олобун уйгутун, усулуобуйатын тулсарга туһулаһахтаах.

Надежда Филипповатан сиһилии ыйыталаһан суруйаары гыммыппар, “эрдэ” диэн батынан. Ити да тый этиитин “бу эйгэбэ санга киһибин” диэн этимэри гыммыта. Оттон этэн аһарбытын быһыытынан, дьирээлэбэ барбатым. Испэр бөүмнээн олонор, былаанын толорон, тыа хаһаайыстыбата “умнаһыт” буолбатаһын толору көрдөрдөбүһэ, хаһан эмэ син биир кэпсэтэр кэммит үүнүбэ дии санаатым.

Татьяна ЗАХАРОВА – Лохуура.

Идэтинэн үлэлиэн баҕалаах абыйах: кыһалҕаны хайдах быһаарабыт?

“Олохтоох онгортон таһаары харгыстара уонна кэскилэ” т/х кэпэрэтииптэрин сийиэһин чэрчитинэн АГАТУ уонна ТХК устудьуоннарыгар Үлэ дьаарбанката тэриллибитэ мээнэбэ буолбатах. Тустаах салааҕа үлэһит илии, идэлээх каадыр тийбэтэ бүгүн да, кэнэбэһин да уһуутуу турар улахан кыһалҕа, ыган иһэр ыарахан таһаҕас буолар турктаах. Аһы-үөлү бэлэмниир КФХ буоллун, ТХПК, тэрилтэ буоллун – үлэһитэ суох хайдах сайдыай?

Ыстатыйыстыка чахчытынан, т/х салаатыгар 22,3 тыһ. киһи үлэлиир. Бу – өрөспүүбүлүкэ үлэлээн иитиллээччитин баара эрэ 4,4 %-на. Оттон Дьаарбанка кирири чааһыгар этиллибитинэн, киин куоракка, ол эргин 39 АПК тэрилтэтигэр 3,5 тыһ. киһи үлэлиир. АПК-ҕа үлэлээччи, сүрүннээн, Бүлүү, Мэнгэ Хангалас, Таатта, Өлүөхүмэ улуустарыгар элбэх. Кэпэрэтииптэр эбиллэн истэхтэрин айы үлэһиккэ наадыһы улаатара эрбэл. Ол ынан баран, хомойуох иһин, эдэр дьон үлэбэ кэлиитэ быстар мөлөх. Холобур, т/х тэрилтэлэрин салайааччыларын да ылан көрдөххө, билигин баар 1370 киһиттэн 35-гэр диэри саастааҕа –104. Оттон бизнсийэлээх саастааҕа –250-ча. “Каадыр солбуйсуута баар буолуохтаах. Оттон күн бүгүн сорох салайааччы сааһыран, сынньаланҥа барыан баҕарбытын да иһин, солбуга суобуттан үлэлиир”, – диир **“ЦРО АПК” салайааччыта Семён Плотников**. Кырдык, ирдэбил, суот-учуот, отчуот элбээн иһэрин, астыыр салааҕа аныгы технология, тэрил, АЙТИ технологияҕа тийэх туттулуохтааҕын учуоттааһа, тыаҕа, оннообор, куорат сиргэ да каадырга наадыһы улаатыа. Ночооту кыччаттар ғына, астанар ас көрүңг, астаныта да тупсуохтаах. **Ону баара, билигин да 76 онгортон таһаары технология тийбэт.** Хамнас кыратыттан ылсыбаттар диэби технолог хамнаһа араастаһар. Х-р, Анаабыр Н.Андросов аатынан МУП-ка илиитигэр ыларынан 90 тыһ. 132 солк. хамнаска да булбакка олороллор эбит. Кинилэргэ хамнас тобо үрдүгүн манньк быһаарда: “Сир баайын хостооччулар бааллар. Х-р, “Анаабыр алмаастара” хампаанньа көмөлөһөр. Онгортон таһаарааччылар атылыыр сыаналара үрдүк. Х-р, манна үүт 100 солк. кыра буоллаҕына, кинилэр 180 солк. атылылылар. Үүт астыыр сыах аһылыбыта. Ити курдук, Алдан “ААП” ХЭУоҕа – 70 тыһ. солк., Ленскэйгэ “Батамайское” ХЭУо-ҕа 60 тыһ. 525 солк. хамнастах технолог бакаансыйата баар”.

Тыа хаһаайыстыбатын улуустарыгар да киһи, дыһинэн, олус мыыммат хамнаһа диэн көрдүм. Холобур, Сунтаарга “Үрдэл” – 61 тыһ. 820 солк., “Таатта” ТПК – 52 тыһ. 874 солк., Нам ИП ГКФХ Слепцов А.П.– икки технолог наада, 40 тыһ. солк. хамнаһы биэрэргэ бэлэмнээрэ табылыска баар. “Сүөһү үүтэ – тылыгар”, онон элбэх сыллаах оту, эбиэни, обуруот аһын да үүннэриигэ агроном наада. Оттон билигин да өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн 34 агроном миэстэтэ аһаҕас. О.и. ТХУ-ларга кытта. Х-р, Нерюнгри кизнигэр 60 тыһ. солк. хамнастаах. Ыстаас, надбавка эбилиннэбинэ эбиллэр. Томпо ТХУ-тугар 50 тыһ. солк. тахса хамнастаах баар. Бэл, бу куораттан чугас аатырбыт “Саюрига”, Хатастааҕы “Баҕарахха” кытта агроном наада. Агрохимик эмиз. Илиигэ ылар хамнастара 50 тыһ. солк. Хамнаһы таһынан

тэрилтэлэр араас суол чэпчэтиини көрөллөрүн этэллэр. Ол, биллэн турар, араастаһар. Улуустарга, холобур, Чурапчы ТХПК-тыгар үлэли тийээр үлэһиккэ уларсыкка ылан олорор дьыэлэрин төлөбүрүн 50 % уйунарга бэлэмнэр. Оттон уонна ас-үөл үрдүгэр сылдыарын хаһан баҕарар ордук этэ.

Испииһэҕи көрдөххө, соботуопка идэлээбэр, онгортон таһаары маастарыгар эмиз наадыһаллар. Хамнас кээмэйин чопчу ыйбакка бакаансыйа биэрбиттэр эмиз бааллар. Үгүс тэрилтэ – чааһынай. Кинилэртэн бүддьүөт тэрилтэтигэр курдук кытаанах тарификация ирдэммит. Үлэнэн хааччылааччы хамнаһы бэйэтэ олохтуур. Иккис өттүттэн, үлэһит үтүө хаачыстыбатын көрдөрбүттэргэ хамнаһы үрдэтэр, араас өйөбүлү онгоруохтарын сөп. Т/х тэрилтэлэригэр мэхэньиссээтэрдэр, бырамыысыланнай булчуттар, тырахтарыс-массыныыстар, элиэктириктэр эмиз тийбэттэр. Кинилэргэ да МРОТ саҕа хамнастаахтара этилэр.

Кэнники кэмгэ бэтэринэ-эргэ наадыһы улааппыт. Чуолаан хаһаайыстыбаларга. Ону: “Сокуон быһыытынан, элбэх сүөһүнү көрөр-истэр буолла да, туһунан бэтэринээр ирдэнэр. Инньэ ынан, бэл, куораттан, улуус кииниттэн чугас сирдэргэ кытта бэтэринээр тийбэт буолбута көстөр. Х-р, Мархаба сибииһин иитэр “Сибиир” хаһаайыстыбаҕа, “Саха сүөһүтэ” хааһына тэрилтэтигэр. Эспэртиисэлиир, алын бэтэринээр, биэлсэр үлэһиттэргэ наадыһы улахан”, – диэн быһаардылар. **20 бэтэринээр быраас, 15 бэтэринээр биэлсэр наада.**

Кулун тутар 28 к. чахчынан, 38 зоотехник наада. Тоҕо эмискэ үрдээн кэлбитин манньк сабаҕалыахха сөп: хаһаайыстыбалар судаарыстыбаннай бырагыраамаларга хапсан, племенной араас боруда, племенной дьыэ сүөһүтүн атылаһар буоллулар. Оттон племенной статустанарга зоотехник үлэтэ күүскэ бара-ра булгуччулаах, зоотехника суох табыллыбат. Оттон плема-статустаннахха, федеральнай хааһынаттан өйөбүл көрүллэр. Зоотехник улуустарга эрэ тийбэт буолбатах. Холобур, Мархаба баар “Сахаагроплекс” тэрилтэбэ илиигэ ылар хамнаһа, санаан көрүңг, 92 тыһ. солк. тэнгэнээр зоотехник миэстэтэ аһаҕас!

Мань таһынан экэниэмикэ сизктэригэр сүөһү иитиитин маастара (10), менеджер, персонал салайар 6 үлэһит бакаансыйата бааллар. Соһуйуом иһин, ЯПФ-га илиитигэр 83 тыһ. солк. хамнастаах каадыры салайыы үлэһитин миэстэтэ кытта баара. Уруг экэниэмис, юрист миэстэтэ суох диэн буолара. **Билигин АПК эйгэтигэр бүтүн 18 экэниэмис наада.** Үгүс тэрилтэ судаарыстыба өйөбүлүн туһанар, оттон онно РФ ТХМ-гар, Нолуок уорганнарыгар суот-учуот өттүнэн отчуота суох сатаммаккын. Х-р, ЯПФ-ҕа экэниэмис эмиз наада. Хамнаһа – 83 тыһ. солк. Кимизэхэ

эрэ, баҕар, бу кыра буолуо да, үгүстэр ыраланар эрэ хамнаспыт.

Астыыр салаа тэрилтэлэригэр, оннообор, куоракка баар тэрилтэлэргэ үлэһит тийбэт. Холобур, ЯКХ 9 бизэ-ри, кондитеры, 11 наладчигы көрдүүр. Орто тэхиниичэскэй идэлээхтэргэ наадыһы эмиз баар. Х-р, уот мончуордара-рыгар. Биология билимгэр үлэлэһэр 14 биолог наада. Салгыы субурута турдахпына, балаһам да “тук” буолуо суох. Ким сэнэрибит **89148203110 (Тамара Петровна)** эрийэн ыйыталаһаххытын сөп.

Каадыры үөрөппэт буолбатахтар эрэри...

АГАТУ 2024–25 үөрэх дьылыгар үрдүк уонна орто үөрэххэ уопсайа 754 бүддьүөт миэстэтэ көрүллүбүт. Былырын 1025 этэ. **Тутар хамыһыйа үлэһитэ:** “Тыа хаһаайыстыбата эрэ буолбакка, университетка сирин онгоруу, ДьУоХХ идэлээхтэрин, экэниэмикэ, АЙТИ технология хайысхаларыгар эмиз үөрэтэллэр. Үрдүк үөрэххэ оскуола кэнниттэн киирээччилэргэ СКЭ түмүгүн көрөллөр (5 сылан бэттэх СКЭ дьайар). Туттарсары көңүллүүр мунутуур кыра баал олус ула-хана суох. **Икки булгуччулаах биридимизэккэ: нуучча тылыгар – 36, матымаатыкаҕа – 27 баал. Туттарсар хайысхаларынан көрөн талар бири-димизтэригэр: биологияба уонна физикаҕа –36-лыы, информатикаҕа уонна ИКТ-га – 40, обществоведениеба – 42, устуоруйаҕа –32, химияба –36, омук тылыгар 22 баал буолара быһаарыллыбыта”, – диэтэ.**

Оттон орто анал үөрэх кэн-ниттэн туттарсааччы дьуплу-омун баалын көрөллөр. Ону таһынан университет бэйэтин эксээмэнин тутар. Докумун-нары бэс ыйын 15 күнүттэн от ыйын 20 күнүгэр диэри тутуохтара. Оттон СКЭ-нэн киирээчилэртэн – от ыйын 25 күнүгэр диэри.

Тэхиниичэскэй хайысхатан “информационнай тиһик уонна технология” диэн бырагырааманы онгоруоччу идэ-тэ ордук куонкурустаах буол-лар. Былырын 20-чэ миэстэ көрүллүбүтүгэр, биир миэстэбэ 7 буолан киирсидиттэр. Быйыл күнүскү үөрэххэ 15 бүддьүөт миэстэтэ баар.

Оттон экэниэмикэ хайысхаларыгар куонкурус өрүү да улахан. Биир миэстэбэ 20-чэбэ тийэх сайабылыанна киирэр. Дьикитэ диэн, быйыл төлөбүрдээххэ эрэ миэстэ көрүллүбүт. Ону тэнэ “менед-жмент”, “атыы-тутуу дьыалата” хайысхаларга эмиз төлөөн эрэ үөрэнэр кыах баар. “Кыра хамнастаах тыа сириттэн тут-

тарсар, төрөөбүт дойдуларыгар төннөрө эрэбил абитуриеннар төлөбүрдээххэ анньыһар кы-ахтаахтара буолуо дуо?” диэн ыйыты үөскүүр.

Агроном идэтигэр күнүскү үөрэххэ бүддьүөт 20 миэстэ-тэ көрүллүбүт. Ону таһынан Өкөтөмнөөбү филиалга –20 миэстэ. Куонкурус суобун кэ-риэтэ идэлэр. Оттон кэтэхтэн үөрэниигэ хайаларыгар да төлөбүрдээх эрэ миэстэ была-аннаммыт.

“Тыа хаһаайыстыбатыгар онгортон таһаары технолог-гията уонна т/х бородууксуйа-тын астааһын” диэн бакаансыйа дэлэй хайысхатыгар күнүскү үөрэххэ –22, кэтэхтэн үөрэниигэ 15 бүддьүөт миэстэ-тэ былааннаммыт.

“Бородууксуйа технолог-гията уонна уопастыбаннай аһылыгы тэрийи” диэнгэ, күнүскү, кэтэхтэн үөрэтиигэ –15-тии миэстэ.

“Хоту сир үгэс буолбут дьарыктара” зоотехника хайысхатыгар күнүскүгэ –20, кэтэхтэн үөрэниигэ –15 бүддьүөт миэстэтэ баар.

Агроинженерия хайысхаты-гар эмиз балаһа куонкурустаах. Судургутук эттэххэ, “электромэхээнник” уонна мэхэ-энник идэтигэр үөрэтэллэр. Бу манна күнүскү үөрэххэ –45 миэстэ, кэтэхтэн үөрэниигэ 42 миэстэ былааннаммыт. Ону таһынан Өкөтөмнөөбү филиалга ити идэбэ күнүскү үөрэххэ –18, кэтэхтэн үөрэниигэ 20 миэстэ баар. Кэнэбэскилээх “Инфор-мационнай тиһик уонна техно-логиялар” хайысхаҕа бүддьүөт миэстэтэ 15 эрэ баар.

Бэтэринээр быраас идэти-гэр күнүскү үөрэххэ 40 бүддьүөт миэстэ көрүллүбүт. Кэтэхтэн үөрэтии төлөбүрдээх. Бэ-тэринээр-биэлсэр үрдэтинэр санаатын атахтыыр түгэн. “Бэ-тэринээр-саньытаар эспэртии-сэтэ” диэнгэ күнүскү үөрэххэ –10, кэтэхтэн үөрэниигэ 13 бүддьүөт миэстэтэ баар.

АГАТУ орто үөрэби биз-рэр колледжтаах. 9-с кылаас кэнниттэн “информационнай тиһик уонна бырагыраама онгоруоччу” идэтигэр туттар-сааччыларга –20 бүддьүөт ми-эстэтэ баар. Оттон “юриспру-денция”, “экэниэмикэ уонна буһаалтыр учуота”, “пуобар уонна кондитер дьыалата” ди-эннэргэ эмиз төлөбүрдээххэ эрэ ыаллар.

11-с кылаас кэнниттэн тут-тарсааччыларга “Сылааһынан хааччыһы уонна сылытар оборудованиелар” уонна буһаалтыр идэтигэр үөрэтэр хайысхаҕа күнүскү үөрэххэ 15-тии бүддьүөт миэстэтэ баар. Бу идэбэ кэтэхтэн үөрэнэргэ уонна “Экэниэмис уонна буһаалтыр учуотугар”, “юриспруденцияба” күнүскү, кэтэхтэн да үөрэниигэ төлөөн эрэ үөрэниэххэ сөп. Өкөтөмнөөбү орто үөрэххэ

“землеустройство” уонна “агрономия” хайысхатыгар 15-тии бүддьүөт миэстэтэ күүтэр. Олус наадалаах “Тыа хаһаайыстыбатын тизхыникэт-ин, оборудованиетын туһаныы” хайысха орто үөрэхтээх мэхэ-энник идэтигэр кэтэхтэн эрэ, ону да төлөөн туран эрэ үөрэниэххэ сөп. Үрдүк үөрэх “Технологическая массе-налар уонна оборудование” хайысха “аһы онгортон таһаары технологиятын массыналар уонна аппарааттара” идэбэ эмиз төлөбүрдээх эрэ миэстэ көрүллүбүт.

Болбойун!

Тус сыаллаах (целевой) үөрэтии чааһыгар уларыһы киирээри турар. РФ Быра-быыталыстыбатын бырайыгын барыла тахсыбыт. Онно көстөрүнэн, “Работа в России” биир кэлим платформа баар буолар. Үлэһиккэ наадыһааччылар онно “мин манньк идэлээх, бачча үлэһиккэ ман-ньк кэмгэ наадыһабын” сайаапкаларын угуохтаахтар. Ону көрө олорон, абитуриеннар ити платформаҕа регистра-цияланан баран, бэйэлэрэ биһирээбит тэрилтэлэрин та-лан, ол тэрилтэлиин дуоҕабар түһэрсэллэр. Үөрэх кыһалара онтон көрөн, онно олобуран, үөрэххэ ыаллар. Оттон ду-оҕабар оригиналын балаһан ыйыгар илдэ кэлэллэр. Былырыынҥа диэри абитури-ент тутар хамыһыйаҕа доку-муонун туттарарыгар бэлиэр дуоҕабардаах кэлэр ирдэнэ-рэ. Иккис үчүгэйэ диэн, хас да улууһунан, тэрилтэнэн сүүрө сылдьан “целевой” көрдүүр кыһалҕата тохтуур. Олорон эрэ атын сиргэ наадыһы баарын билэн, дуоҕабардаһыан сөп. Үөрэх кыһалара билигин атын информационнай тиһиккэ ба-аллар, оттон ол уураах ыам ыйын 1 күнүттэн олоххо киирэ-рэ бигэргэннэ да, дьэ, тустаах Платформаны кытта үлэ хайдах барарын боруобалаан баран, үлэлэспитинэн барыахтаахтар. Бырайыакка сурулларынан, сакаасчыт тэрилтэ наадыһар идэлээхтэригэр сайаапкатын бэс ыйын 10 күнүгэр диэри хаалларыахтаах. Ол кэннит-тэн сайаапкалаһы разде-ла сабыллар. Оттон аби-туриент сайаапкалары көрөн, усулуобуйатын, туох өйөбүлү көрөллөрүн билсэн баран, от ыйын 20 күнүгэр диэри кэм иһигэр “целевой” биэрэр тэрилтэни кытта сибээстэһэ охсон дуоҕабардаһыан наада. Онон тус сыаллаах миэстэни сэргээчилэр сонун бырайы-ак олоххо киирэрин эрдэт-тэн манаһа, ыйытылаһа оло-руң. Иккиһинэн, идэбитинэн чопчу үлэлииргэ бэлэм эрэ түгэнгитигэр, үөрэххэ тут-тарсаргыт сирдээх. **Чахчы үлэлиир баҕалаах дьон миэ-стэтин былдьаан, куонкуруу аһан үөрэнэн, бүтэрэн ба-ран, бакаансыйа диэки көрө да соруммат ыччат, хомой-уох иһин, элбэһин үнүр илэ көрөн, итэбэйбитим. Каадыр бэлэмнэн үлэһиккэ наадыһы чопчу көрдөрүүтүгэр, былаа-ныгар тирэбирэн, онно ыкса ситимнээн былааннаатаахха, балаһыанньа көнүө эбитэ дуу? АГАТУ-га буолар мун-наахх кэбүүстээх түмүгү ылыналлар ини.**

Татьяна Захарова-ЛОҢУУРА.

“Кыым” – үйэлээх үгэс, эрэллээх доҕор!

“Кыым” – АРАССЫЙАҔА 13-С!

Роскомнадзор испииһэгинэн, 2021 с. Арасыйаҕа барыта 149 288 регистрацияламмыт СМИ тэрилтэтэ баара, ол иһигэр 7327 хаһыат, 6708 сурунаал тахсара. 2022 сылга дойдуга тахсар хаһыаттар уопсай тиражтара муньан-тараан 3,94 млрд экземплярга тийэс сылдьыбыта. Ол эрэри, 2022 сыл түмүгүнэн дойдуга тахсар хас биридии хаһыат ахсаана, 2021 сылга холоотоххо, 10 % түспүтэ бэлиэтэммит. 2023 сыллааҕы дааннай суох эрэри, хаһыат-сурунаал ахсаана өссө түргэн тэтиминэн абыйы турара сылыктанар.

Этиллибитин курдук, билигин дойду үрдүнэн хаһыаттар-сурунааллар маассабыдык сабылла тураллар. Онно төрүөт элбэх... Холобур, кэнники сылларга кумаабы сыаната – 20–25 %, бэчээт өгөтө 30 % ыараата... Бэлиитикэ балаһыанньата халбархай уонна хабыс, хонтуруол кытаатан иһэр... Угуйук киирбэт, тас дойдуттан лиссиэнсийэлээх сурунааллар-хаһыаттар тохтууллар. Бэчээт тэрилтэлэрэ социальнай ситимнэргэ көһөллөр. Хаһыаты-сурунаалы ааҕа үөрэммит сэбиэскэй көлүнэ “барар”.

“Арасыйа почтата” иһитиннэрэринэн, 2024 сыл бастакы аҕаарыгар сурутуу түмүгүнэн, “Кыым” хаһыат сурутуутунан дойдуга 13-с миэстэҕэ (!) сылдьар. Икки сыллааҕыта 25-с миэстэ этибит. Чэ, быһата, бэрт түргэнник иннибит диэки тахсан иһэбит. Саха дьоно өйөөтөхтөрүнэ, эһиһилгэ диэри Арасыйаҕа “10 бастын” иһигэр киирэр кыах толору баар.

Ити 13-с миэстэ – Арасыйа барытын үрдүнэн! Арасыйаҕа билигин, быһа холоон, барыта 14 тыһ. чугаһыыр хаһыат-сурунаал баарын санатабыт!

Сахалар – ааҕарбытынан тэҥнээбэ суох дьоммут!

“Кыым” хаһыат бүгүҥнү сурутуута

2010-с сылларга “Кыым” хаһыаты өрөспүүбүлүкэ барытын үрдүнэн 28 тыһ. кэрингэ киһи сурутар этэ. Ол сабана, саха улахан улуустарыгар барыларыгар кэриэтэ “Кыым” 2 тыһ. тахсалыыны сурутталлара. Холобур, мэнгэ хангаластар 3 тыһыынчалаах кирбиини кытта куюһара сылдьыбыттаахтара. Ол үтүө кэмнэр ааспыттара, билигин – атын кэм.

Бүгүҥнү туругунан, ол эбэтэр 2024 сыл бастакы аҕаарыгар, Саха сириҥ барытын үрдүнэн “Кыым” хаһыаты 9409 киһи сурутар

(бириддиһэн атыны кытта холбуу аахтааха, хаһыат уопсай ахсаана 13 тыһ. кэрингэ). Улуустарынан наардаан көрдөххө, сурутуу хартыыната маньык ойууланан тахсар...

Мэнгэ Хангалас – 1195
Сунтаар – 809
Бүлүү – 733
Ньурба – 677
Таатта – 672
Нам – 599
Чурапчы – 573
Дьоккуускай – 565
Уус Алдан – 538
Үөһээ Бүлүү – 482
Хангалас – 472
Амма – 430
Горнай – 401
Дьааҥы – 216
Орто Халыма – 179
Муома – 137
Өлүкүмэ – 122
Кэбээйи – 108
Томпо – 94
Эбээн Бытантай – 54
Мириинэй – 52
Абый – 45
Өлөөн – 44
Ленскэй – 43

Хаһыаттар уопсай туруктара

Саха сиригэр хаһыаттарга сурутуу эмиэ күүскэ түһэр турар. Тираж уопсай түһүтүтүнэн, сурутуу абыһаабытыттан сылтаан, кэнники сылларга өрөспүүбүлүкэбитигэр бэрт элбэх хаһыат-сурунаал сабылынна. Чугастан холобурдаахха, 2024 с. бастакы аҕаарыгар “Туймаада уоттара” хаһыат сабыллыбыта.

Билингги хаһыаттар да туруктара бэрт уустук. Ону, СӨ судаарыстыбаннай хаһыаттарын холобурга да ырылыччы көрүүххэ сөп. Ол курдук, 2024 с. бастакы аҕаарыгар “Саха сирэ” хаһыаты – 1,5 тыһ., “Якутияны” 600-чэкэ киһи сурутар. Атын хаһыаттар-сурунааллар балаһыанньалара эмиэ онтон атына суох.

Анаабыр – 41
Эдьигээн – 22
Үөһээ Дьааҥы – 20
Булунг – 20
Уус Майда – 16
Усуйаана – 15
Аллараа Халыма – 9
Өймөкөөн – 7
Алдан – 6
Аллайыаха – 4

Манна тугу бэлиэтээн этиэххэ сөбү? **Мэнгэ хангаластар**, ахсааннара да элбэгинэн, бу испииһэккэ мэлдьи бастакы сылдыаллара өйдөнөр. Бу иһин кинилэргэ улахан махтал! Урукку сылларга балай эмэ өр кэм устата 2-с миэстэҕэ **бүлүүлэр** тахса сылдыбыттара. Бу сырыыга сунтаардар бэрт эрэллээхтик 2-с миэстэни былдыабыттар (кинилэр бүлүүлэри “кыйар” буолбуттара 3–4 сыл буолла). Таарыйа санаттааха, 2005 сылтан сабалаан, уонтан тахса сыл устата, **ньурбалар** уонна **сунтаардар** сурутуулар мэлдьи киһи бэркиһиэн курдук тэбис-тэҥ буолара. Быйылгы дааннайы көрдөххө, ньурбалар лаппа хаалбыттар.

Таатта – хаһыаты ааҕар улуус. Нэһилиэнньэтин бырыһыаныгар таһаардааха, Саха сириҥ биір саамай ааҕар улууһа. Таатталар быйыл даҕаны бэйэлэрин кытта биір хаан-аймах Боотуруускай, быдан элбэх ахсааннаах **чурапчылары** (Таатта нэһилиэнньэтэ – 17 тыһ., Чурапчы – 22 тыһ.) куюһара сыталлар.

Нэһилиэнньэтин бырыһыанынан көрдөххө, **горнайдар** – “Кыым” саамай элбэҕи сурутар дьон. Урукку дьылларга сурутууларынан 1,2 тыһ. аһара сылдыбыттара. Билигин – мөлтөөбүттэр, 400-чэкэлэр эрэ.

Нам улууһа уонча сыллаабыта сурутуутунан лаппа кэнники миэстэҕэ сылдыбыт эбит буоллабына, быйыл өрөйөн-чөрөйөн 6-с миэстэҕэ тахсыбыта – үөрүүлэх хаччы.

Хоту улуустартан сахалыы бэчээти саамай ааҕааччылар: **Дьааҥы, Орто Халыма...** Манна **Муома** эмиэ кириэн сөп. Бу да сырыыга кинилэр изэл-тиэл эриһэн иһэллэр эбит. Билбэт дьонго санаттааха, сайынҥы өттүгэр бу олус уустук суоллаах-иистээх улуустар.

“Уустук суоллаахтарга”, биллэн турар, өссө кэбээйилэр киирсэллэр. Бу улууска төһө да уонча саха бөһүөлэгэ баарын, улуус сахалыы нэһилиэнньэтэ 10 тыһ. чугаһаабытын иһин, быйыл “Кыым” онно 100-чэкэ эрэ киһи сурутан олоор. Онтон киһи үөрэрэ туох да суох.

Улахан суолтата суох собус да буоллар... **Урут Аллараа Халыма** улууһугар уонча сылы быһа “Кыым” 1 эрэ киһи сурутан кэлбитэ. Саамай элбээбитэ 2 буолааччылар. Быйыл онно хаһыаппытын “бүтүн” 9 киһи суруппута – бэйэтин туһугар улахан сонун.

Дьон хаһыаты тоҕо ааҕарый?

Аныгы кэмгэ киһи кумаабы хаһыаты тоҕо ааһахтаабыт?

Кырдыктаах уонна эрэллээх информация

Интериниэттэн атына диэн, киһи кумаабы хаһыакка тахсыбыты бүк итэҕэйэр. Интериниэскэ ким эрэ дьээбэлэнэн дуу, хара санаатыгар дуу, буола турар балаһыанньаны токурутан көрдөрүүн, дьону албынныан-үктэтиэн сөп эбит буоллабына, **кумаабы хаһыакка тахсар матырыйал бүк эрэллээбэр киһи саарбахтаабат.** Тоҕо диэтэххэ, хаһыакка анал идэтийбит суруналыыстар үлэлииллэр, хаһыакка тахсар алҕас иһин быһаччы эппиэтинэһи сүгэллэр.

Ырытыы уонна анаалыс

Хаһыакка күннээҕи сонуннары сэргэ, араас ыры-

тыылар, эспирдэр санаалара бэчээттэнэр. Оннук суруйуулар ааҕааччыны олобу кытта тэҥнэ хардылыырга, элбэҕи билэргэ-көрөргө, толкуйдуурга, тугу баҕарар ырыҥалаан көрөргө, сыаналыырга үөрэтэллэр. Буола ту-

рар сабыытыа туһунан толору өйдөбүлү биэрэллэр. Интериниэттэн ону булар уустук.

Тылга үөрэтии

Хаһыаты элбэхтик ааҕан киһи таба сангарарга-

суруйарга, тылы таба туттарга үөрэнэр, тылын баайын хаҕатар. Элбэх хаһыаты аахпыт киһи тылыттан-өһүттэн тутта биллэр.

Технологиялартан тутулуга суох буолуу

Хаһыаты ааҕан информацияны ыларга ханнык да иитилибит батарыйа, электэриичэстибэ, интериниэт баара-суоҕа оруола суох. Хаһыаты ханна баҕарар: иһирдье да, таһырдыа да, итиигэ да, тымныыга да, истиэккэ да, туундараҕа да – ыллыҥ да, ааҕан барар кыахтааххын. Ханнык да тосту-туора информация, угуйук эйигин аралдьыппат.

Уруккуга бигэ тирэх

Кумаабы хаһыаты ааҕы ханнык да онлайн-форматы кытта тэҥнэниэн табыллыбат. Хаһыаты талбыккынан тытар, бүк-бах тутар, суруйан эбэтэр аннынан тардан бэлиэтэнэр, тугун эрэ сэнээрдэххинэ, “наадалаах эбит” диэтэххинэ ылан уурунан кэбиһэр уо.д.а. кыахтааххын. Кумаабы хаһыат барыбытыгар дьоллоох оҕо сааспытын, күндүтүк саныыр эһэлэрбитин-эбэлэрбитин санатар.

Кумаабы хаһыат – уруккуну, билинггини уонна кэлэр кэми өнгөйөн көрөр сырдык түннүк!

2024 сыл иккис аҕаарыгар чэпчэтиилээх сурутуу сыаната

	“Кыым” ПР320	“Байдам” ПР321	“Күрүлгэн” ПР322	“Кыым – 3-һү биридэ!” ПР324
Аадырыска тириэрдии	1595,16	923,04	874,05	3244,85
Почтаттан ылыы	1525,32	909,99	860,97	3148,98

ГЕОЛОГИЯ.

Киин улуустарга алмаас көстүүтэ
Саха олоҕо уонна сир баайын хостооһунҥа сыһыан

Ахсынньыга “Саха” НКХ биир биэриитигэр «Якут-Аскгеология» АУо саҥа аһаҕаһыт салайааччыта Илин Энээргэ баһаам элбэх алмаас саппааһа көстүүтүн, сотору онно үлэ сабаланаарын туһунан кэпсээбитэ. Ол биллэн турар, Саха сириг олохтоохторун улаханньык долгутта, бассаап өрө оргуйа түстэ.

Дьэ, бу маньы
ырытыһабын...

2004 с. РФ Бырабыыталыстыбатын Беркаки-Томмот-Дьокуускай тиимир суолун тутуу туһунан 242-с №-дээх уурааҥа тахсан, Аллараа Бэстээххэ диэри суол тутуулар буолбута. Манньык улахан тутуу ирдэбилин быһытынан, бу сир геологията, сиртэн хостонор баайа чинчиллээхтээх. Онон, бу суол 200 км устатын туһары геологическай (сир баайын кэлиминик көрдүүр) үлэлэр оҥоһуллар буолбуттара.

Урукку үөрэтиилэр. Саха дьоно уутуйан олохсуйбут Илин Энээргэ геологиятын тутула «сабыылаах» дэнэр, ол аата, былыргы таас боруодалар халын муустаах буор «эдэр» дьаппалбатынан (100–10 тыһ. сыл саастаах муус комплекс) сабыллан сытар буоланнар, манна үөһээ араҥаҥа туох да сир баайа көстөр кыаҥа суох. Манна 1970–80-с сыллар кирбиилэригэр кизг сиргэ ситэтэ суох (некондиционный дэнэр) 1:200000 масштабтаах аэрофотогеология устуута (АФГК-200) барбыта. Ол эбэтэр, туһааннаах сирдэри үөһэттэн аэрофотоаэрофотоскаҥа (АФХ) түһэрэн, геологическай каарта оҥоһуллубута. Сылыктааһын быһытынан, кэккэ сирдэр, үрэхтэр бурдарын 500 м буола-буола хомуйан (поиски по потокам рассеяния), ону лабораторияҥа туттаран анаалыс ытыллыбыта. Манньык ньыма диригинник уонна сиһилии көрдүүргэ кыаҥы биэрбэт.

Бырайыактааһын. Геология үлэтэ хайаан да чопчу бырайыактаах буолуохтаах. Ону оҥорорго, биллэн турар, урут ытыллыбыт геология үлэлэрэ бары хостоноллор, ханнык сир баайа баар буолуон сөбө, ханнык уонна төһө кээмэйдээх үлэ барыахтааҥа барыта быһаарыллан бырайыак оҥоһуллар, сметата аабыллар. Онон, 2006–2008 сс. манна 4000 кв. км сиргэ сылыктыыр-көрдүүр (прогнозно-поисковые) үлэлэр бастакы түһүмэхтэрэ сабаламмыта.

Ханнык туһалаах баай баар буолуон сөбө геология-минералогия билимин дуоктара В.М. Мишин сабаҥалааһыннаах олобурута. Мишин аан дойдуга геологическай тутулуун тэҥнээн, урукку үөрэтиилэргэ көстүбүт сэдэх чакчылары, аэромагнитай, гравиметрическай устуулары туһанан, 100–300 м диригингэ туһалаах сир баайа барарын сир структуратыттан билиэххэ сөбүн сабаҥалаабыта. Бу үлэлэр СӨ бүддьүөтүттэн үбүлэммиттэрэ.

Ытыллыбыт үлэлэр уонна түмүктэрэ. Бырайыактааһын орто (1:25000) масштабтаах аэромагнитнай, гамма-спектральнай устуулар ытыллыбыттара, онно көстүбүт “уорбаланаар” сирдэргэ 1:10000 магнитнай устуулар, сир анныттан уу гидрохимическай боруобаларын ылыы, о.д.а көрдүүр үлэлэр ытыллыбыттара. Чопчу сирдэртэн 300 м диэри үттүүр үлэлэр сабаламмыттара.

Бу манна көстүбүт магнитнай “аномалиялаах” “туруупкатыны” эттиги үттээһин түмүгүнэн, бириддиэлэн алмаастаах кимберлит туруупката (Манчаары туруупката) арыллыбыта. “Хомпу-Майскай кимберлитовай сыһы” көстүбүтэ эрээри, ол төһө бырамыысыланнай көдүүстээбэ быһаарыллыбатаҥа.

Салгыы 2011–13 сс. АЛРОСА АХ Бүтүтэҥэ, Тамма, Мэндэ үрэхтэр тардыларыгар бэйэтин үбүгэр чинчийэр үлэ ыыппыта. Үс кимберлит туруупкатын арийбыттара. Ол туруупкалар сэдэх алмаастаахтара биллибүтэ эрээри, “бырамыысыланнай көдүүтэ кыра” диэн быһаарбыттара, лиссиэнсийэлэрин төннөрбүттэрэ.

2013–15 сс. «Якутскгеология» ГУТ фе-

деральной бырагырааманан сабаҥаланар “Барылайскай” дэнэр түөлбэҥэ (Хомпу-Майскайтан салгыы Амма өрүс диэки) үлэ ытан, өссө икки кимберлит туруупкатын арийбыта, онно алмаас аҥыйаҥа көстүбүтэ.

2017–19 сс. үлэ салҥанан барбыта, эбии икки туруупка көстүбүтэ, онно алмаас арыы элбэҥэ дакаастаммыта. 2020–21 сс. урут арыллыбыт “Манчаары” уонна “Атырдаах” туруупкалары салгыы чинчийэн эбии алмаас булуллубута эрээри, билигин да бу сирдэр бырамыысыланнай суолталаара чопчу биллибэт. Онон “Илин Энээргэ сотору алмааһы хостоон барыахтара” диэн кэпсэтии соччо олоҕо суох!

Былааннаммыт үлэ ситэриллэн, отчуот суруллан, алмаастаах сирдэр сылыктанар баайдара (прогнозные ресурсы) аабыллан түмүктэммитэ эрээри, бырамыысыланнай суолталааҥа өссө да аһаҥс турар... Ол иһин урукку сылыктыыр-көрдүүр (прогнозно-поисковые) таһымтан көрдүүр-сыаналыыр (поисково-оценочные) үлэлэр салҥаналлар!

Бу геология үлэлэрэ «Геология. Возрождение легенды» диэн бырайыагынан федеральной бүддьүөттэн үбүлэнэн, 2024 сылтан эмиэ сабаланаан эрэллэр. Бу – салгыы көрдүүр, алмаастаах сири (кимберлиттээх хонууну) кэҥэтэр, саппаастарын чопчулуур үлэлэр.

Алмаас ырыынаҥын
билигини туруга

Арасыйыа аан дойдуга алмааһын хостооһунун (сылга 32–35 мөл. карат), атытыын 25–30 %-нын ылар. Ол эрээри билигин ырыынака уустугуран иһэр чинчилээх, саансыйаллар ыгаллар, онно эбии оҥоһуу (синтетическэй) алмаас тэнийэр турар. Де Бирс курдук алмааһы хостуур-атыылыыр хампаанналар төһө да туорайдаһа сатаабыттарын иһин, синтетическэй алмаас ылар өлүүтэ син биир улаатан иһэр... Ол курдук, 2022 с. синтетическэй алмаас уопсайа 15 млрд дуолларга атыыланан, ырыынак 7–10 %-нын ылыт эбит буоллаҥына, Виталий Кононов диэн аналитик “2023 с. синтетическэй алмаас атытыа айылҥа алмааһын куоһарда” диэн суруйар. Чакчы, синтетическэй алмаас айылҥа алмааһын сыанатын 30–35 %-нын эрэ ылар буолан, улаханньык тэнийэр кэскиллээх.

Улуу сэрии кэннигтэн ССРС-ка, Арасыйыаҥа алмааһы “бэйэ туһанытыгар” диэн көрдөөбүт, хостообут эбит буоллаҥына, Саха Сиригэр наһаа баай алмаастаах сирдэр көстөннөр, бу хайысха тутта кэмизчэскэй буола түспүтэ. Билигин РФ докумуоннарыгар алмаас төһө да “стратегическай баай” дэнилибитин иһин, бу дьиннээх кэмизчэскэй бырайыак буолара өйдөнөр.

Алмааһы көрдөөһүҥнэ, хостооһунун элбэтэргэ санаалар «Геология. Возрождение легенды» бырайыак сүрүн сыала “РФ ураты туһалаах, бэйэ туһатыгар туттуллар (дэписиити толуйуу, импорды солбуйуу) баайга туһуланар” диэн буолар. Ол эрээри, алмааһы көрдөөһүн, хостооһунун элбэтин, АЛРОСА хампаанньа ылар оруолун аабыстаахха (2023 с. саҥатыгар 1 млрд карат саппаастаах, онно эбии көрдүүр-разведкалыыр үлэни ытан саппааһын хаҥата турар, хас сыл аайы 32–35 мөл. караты да хостоотобуна 60 сылга тийэр кыахтаах), стратегическай сыалга-сорукка эппизттээбэт. Үөһэ этиллибитин курдук, бу – кэмизчэскэй бырайыак. Холобур, **РФ билигин сир баайын 29 көрүҥүн атын дойдулартан атыылаһар (импортыр), ол иһигэр марганец, хром, сэдэх металл, каолин уо.д.а. курдук**

бэйэбитигэр да көстүүн сөптөөх сир баайын. Холобур, Томтор Тааска сэдэх металллары хостуох буолбуттара ыраатта (30-ча сыл). Лиссиэнсийэни ылбыт «Ростех» корпорация “обото” «Востокинжиниринг» 2024 с.сабалаан хостуох буолбута да, кэлин ол туһунан туох да тыл-өс суох...

Саха билигини олоҕо
уонна геологияҥа
сыһыана

Геология – айылҥа үөрэҥэ, онон сахаҥа чугас үөрэх. Аны, геология күннээҥи олохпутун арыаллыы сылдар, тулалыыр эйгэбит, ол иһигэр оттуур оппут, мастыыр маспыт, бултуур булпут барыта онтон тутулуктаах.

Сайдыы тэтиминэн, сахалар бу бара турар хамсааһынҥа кыттан, геологияҥа, сир баайын көрдөөһүҥнэ, хостооһунҥа, таҥастааһынҥа күүскэ кыттаахтаахпыт. Холобур, даҥатан эттэххэ, азербайджаннар, татаардар ньиэп-гаас бырамыысыланнаһа арылларын кытта маассабайдык кыттыһан, ССРС-ка ити эйгэҥэ инники күөҥнэ тахсыбыттара. Билигин биһиги да онно кыттар толору кыахтаахпыт. Чуолаан, суол-иис сайдан, үөскээбит биһикпиттэн – тыа сириттэн – барбакка эрэ баахта ньыматынан онно кыттыһахтаахпыт! Онон, саха дьонно атын эйгэлээх сиргэ тийэллэрин быһытынан, былааспыт уорганнара хайаан да бырамыысыланнай оройоннарга саха эйгэтин олохтооһуну, сайыннарыыны судаарыстыбаннай таһымҥа таһаарыахтаах. Ол – уталытыллыбат сыал-сорук!

Сир баайын
хостооһунугар туох
сыһыан үөскүүтээҥий?

Билигин Саха Сиригэр сир баайын хостооһун балысханньык бара турар. Урут ол үлэ, сүрүннээн, “бырамыысыланнай” дэнэр оройоннарга дьобус сиргэ ытыллар эбит буоллаҥына, билигин ньиэби-гааһы көрдүүр, хостуур үлэлэр хас эмэ тыһынчанан гаа изннээх сиргэ, ол иһигэр сахалар түөлбэлээн олорор улуустарыгар, ытыллар буоллулар. Ол өссө кэҥээн иһэр чинчилээх. Биллэрин курдук, “Сибиер платформата” диэн ааттанар кэлим структураҥа ньиэптээх-гаастаах сир олус элбэҥэ сылыктанар. Көрдүүр үлэлэр Амма, Чурапчы, Уус-Майда, Таатта, Горнай, Сунтаар, Өлүөхүмэ, Үөһээ Бүлүү, Бүлүү, Кэбээйи, Өлөөн, Эдьигээн уо.д.а. улуустарыгар ытылла тураллар.

РФ «Сир баайын туһунан» сокуонун быһытынан, сир аннынааҥы баай барыта судаарыстыбаннай бас билиигэ киирэр. Биһата, федераллар боломуочуйалара. Биһиги сир үрүт араҥатын эрэ бас билиэкпитин сөп. Урут сокуонҥа сир баайдаах түөлбэлэри үлэриэхтэрин иннигэр манна сирдээх оройуон, нэһилиэк, сири бас билэр дьон сөбүлэҥнэрин ылыы баар эбит буоллаҥына, “былаас бэртикээлэ” күүһүрбүтүн кэннэ ону быраҥан кэбиспиттэрэ. Ол да гыннар, сири туһаныы сокуонун сорох өрүттэрэ туһалыахтарын сөп.

Аны, төһө да Саха Сирин сокуонун билимэтэхтэрин иһин, СӨ Төрүт сокуона, РФ тыһынан эрэ да буоллар ытар социальнай, экологическай бэлиитикэтин чэрчитинэн, улуус, нэһилиэк салалтата хостуур хампаанналары кытта сыһыан олохтуур кыахтаах. Сөбүлэһии икки-үс өрүттээх буолуон сөп уонна, кэлтэй геологическай көрдөөһүҥнэ эрэ кубулуйбакка, биригэ үлэлэһии торумунан барыахтаах. Холобур, үлэ миэстэтин таһаарыы, үлэҥэ үөрэттии, араас үлэлэргэ бэдэрээттии, олохтоох аһынан-үөлүнэн хааччыыы эҥин курдук. Айылҥа харыстабылыгар, хонтуруолугар, суол-иис тутуугар, көрүүтүгэр эмиэ хайысха баар буолуон сөп.

РФ «Сирин кодексатыгар», “Уһук Илин

гектары сокуоннарыгар олобуран (Саха Сирин 2 гектары эбэн), сир баайдаах түөлбэлэр эҥээрдэригэр сири бэйэҥэ сыһыарыы, бас билиигэ ылыы – кэскиллээх хайысха. Ол кэлин сир баайын көрдөөччүлэри-хостооччулары кытта биир таһымҥа туран кэпсэтэргэ тирэх буолуоҥа.

Дьону геология,
сир баайын туһунан
билиигэ чугаһатыы
соруктара

СГУ профессора, геология билимин хандьыдаата В.Ф. Уаров көбүлээһининэн, 2005 с. (иккистээн 2008 с.) «Геология» диэн 2 томнаах оскуола оҥотугар аһаҕаһыт үөрэх босубуулата бэчээттэнэн (барыта 4500 экз.), оскуолаларга, билэтиэкэлэргэ тарҥатыллыбыта. Ити кэмнэ эмиэ «Саха Сирин туһалаах баайа уонна туттуллар эйгэтэ» диэн кинигэ 1200 ахсаанынан атыламмыта. Бу кинигэлэри булан, сөргүтэн дьону үөрэтэр сорук турар!

Сыл аайы ытыллар Бырабыыталыстыба отчуотугар СӨ «Сахагеолинформ» ГУТ, Минпромгеология соруудаһынан, улуустарга туох сир баайа баарын, ону кимнээх туһанар лиссиэнсийэлээхтэрин туһунан информацияны бэлэмниир, онон отчуокка барар салайааччылары хааччылар. Ол информация улуус дьаһалтатыгар баар буолуохтаах. Бу информацияны тиһэн, геологияҥа сыһыаннаах дьонго көрдөрөн, кириии, түмүк тыл суруйан баран брошюра оҥорон, нэһилиэк бибилиотикэлэригэр тарҥатыахха. Онон нэһилиэк сүбэлэрин түмэн, кэпсэтии ытан дьону-сэргэни үөрэтиэххэ, онтон түмүк оҥостон баран, сир баайын хостооччулары кытта сыһыаны олохтуур үлэни ытыахха. Үтүө холобуру санаттаахха, эмиэ проф. В.Ф. Уаров көбүлээн «Сунтаар оройуонун туһалаах баайа уонна ону туһаныы кэскилэ» (2004) диэн кинигэ тахсыбыта. Бу үлэ сунтаардарга көмөлөөх буолбута чакчы. Соторутааҥыта сунтаардар цеолиты арийбыт г-м.н.д. К.Е. Колодезников туһунан кэпсэтии, тэрээһин ытытылар, цеолиты туттуу хайысхаларын кэпсэтиилэр.

«Геолог Күнүн»
туһунан

Муус устар бастакы өрөбүлүгэр ССРС-ка 1966 сылтан ыла «Геолог Күнэ» олохтоммута. Бу күн Арасыйыаҥа, урут ССРСка киирэ сылдыбыт сорох өрөспүүбүлүкэлэргэ бэлиэтэнэр. Ол эрээри, тобо эрэ, сир баайыттан бүддьүөттэнэн олорор Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр бу бырааһынньык аанһа ахтыллыбат. Геолог идэтэ эдэр ычакка ситэри өйдөтүллүбэт, ыарахан, киһиэхэ тус бэйэтигэр, норуокка туһата суох идэ курдук көрдөрүллэр...

ХИФУ геолого-разведочнай факультета (ГРФ) билигини туруга, үөрэтэр таһыма мөлтөбүн бэйэлэрэ да билинэлэр. Ол эмиэ үөһэ ыйыллыбыт сыһыаны кытта ситимнээх буолуон сөп. Онон геологияны, сир баайын кытта сыһыаннаах хайысхаҥа барытыгар саха сыһыана уларыа ирдэнэр. Ол – уолдыаста!

Биир идэлээхтэрин, геология салаатыгар үлэлиир, үөрэнэр, үөрэтэр дьону, бэтэрээннэри, Саха Сирин бары олохтоохторун субу буолбут Геолог Күнүнэн эбэрдэлибин, ситиһиилэри, арийылары, барыгытыгар дьолу-соргуну, кытаанах туругу баҥарабын!

**Ньукулай КИРИЛЛИН,
СӨ үтүөлээх геолога,
геология-минералогия
билимин хандьыдаата,
РФ сирин баайын чинчийи
туйгуна.**

Инники күөҥгэ сылдыбыт

– **Алексей, дорообо, уоппукан кылга бэрт эбит. Дойдугун барбах өҥөһөн эрэ кэлиһигин.**

– Дорообо. Ханна да буоларын курдук, онно эмиэ чуолкай дьиссипилинэни тутуһаллар. Арыгы иһэн туох эмэ мөкүнү онордун да, уоппуска диэни умнабын. Сорох уолаттар, сынньанар кэмнэригэр аһы утабы иһэн кэбиһэн, сыһа-халты туттан, буруйга-сэмэбэ тиксэллэрэ, уоппукаттан да маталлара кэмнээх буолуо дуо... Ханна да баар көстүү. Мин, төрүкү аһы утабы испэтэх киһи, бэрээдэктээх буоламмын, хамандырым ытта быһыылаах. Уоппукка хаһан барарым чуолкайа биллибэт этэ, барар күнүм иннинэ эрэ ыкса кизэ биллибитэ. Болдьобум кылга бэрт, аҥаара айаммар барда диэххэ сөп. Аны туран, айанын уһунун-кылгаһын аахсыбаттар, этиллибит кэмгэ чааскар тийбэтин даҕаны “розыск” биллэрэллэр. Этиллибит күн чааспар тийиэхтээхпин диэн сыал-сорук турар. Онон дойдубар бэрт абыайа күҥгэ тийиэн ахтылбаммын таһаарабын.

– **Бастаан тийэргэр, дынгэ, суоппарынан ананан тийдэбин буолуо...**

– Бастаан тийээппин кытта, суоппар идэлээхпин көрө да барбатахтара. “Бүлүмүт туочукатыгар позицияны тутан олороочулары солбуйабыт!” – диэн буолбута. Хас эрэ чаас буола-буола этиллибит туочука дьуһурустубалаан олоробун, өстөөх кэлэрин тутуохтаахын. Мин тыаҥа сылдыа үөрүйэх буолан, окуопа быһыһынан түргэн үлгүрдик эрийэ-буруйа сүүрэн хаалабын. Инньэ гынан, атын уолаттары эмиэ ол миэстэлэригэр тиэрдэн-сирдээн биэрээччибин. Ол быһыыгар инники күөҥгэ араас соруудаха сылдыабыт. Массынаҥа олоордо сатаабыттара да, тизхиныкэ бастакынан дрон бултаһытыгар сылдыар буолан, аккаастана сылдыбытым. Кэнники сааһылалалаан, өр сылларга массына уруулугар олорубут суоппары булан, син биір массынаҥа олортулар.

– **Сангарды тийибит киһиэхэ сэриилэһии ыар тыына ынырык буолуо?**

– Бастаан тийэр киһиэхэ иэдээн буоллаҥа. Түүннэри-күнүстэри буюмба дэлби тэбэр тыаһа, сэнэрээт эстэрэ,

Соторутаабыта анал байыаннай дьайыттан абыйах Схонукка уоппукатыгар кэлбит, Сунтаар улуһун Күндэйэ нэһилиэгиттэн сылдыар, “Хорсунун иһин” мэтээлинэн наҥараадаламмыт “Шаман” диэн позывнойдаах Алексей ИГНАТЬЕВЫ көрсөн кэпсэттим. Кини, дынгэ, сэриилэхэр саастаах эдэр киһи буолбатах, орто омурданын лаппа аһан, алта уонугар чугаһаабыт. Этэргэ дылы, өйүн-төйүн туппут, мындыр толкуйдаах, барыга-бары сатабыллаах, тизхиныкэбэ улахан уопуттаах киһи. Бастакы лиинийэбэ сылдыан баран, кэнники массынаҥа суоппарынан ананан үлэли сылдыар. Урут Элгээйитээби түмэлгэ таксидермиһынан, кэлин төрөөбүт дойдутугар таксига үлэлээбитэ. Билигин биір дойдулаахтара дьиссипилинэлээх, тылыгар турумтуо таксистарын суохтаан аҥай сылдыаллар. АБДь-тан этэҥгэ бүтэн кэллэр эрэ, дьонун-сэргэтин салгыы таһыа диэн бүк эрэнэбит.

буулдыа ыйылаан аһара аанһа буолуо дуо?! Ньизэбэтэ куһаҥан киһи өйө көтөр. Быһата, онно тобута тэптэри, манна эстэр тыас-уус бөбө. Ол аайы таптарбыт, бааһырбыт дьон ыһыта-хаһыта, өлөр-өлбөт тыын былдыаһыта ынырык буоллаҥа. Өстөөхтөр дроннара элбэбэ да сүрдээх, күнү быһа төттөрү-таары көтөллөр, кэтиллэр-маныыллар, ытыалыыллар. Урукку курдук аптамаат тутта-тута сүүрбэккин. Эппиккэ дылы, “ачыкылаах ботаник” уолаттар кунуопка баттыылларынан сэри буолар диэххэ сөп. Бастаан тийиэн баран, хас да күн тыастан-уустан кыайан утуйбатабым. Онтон кэнники үөрэнэн хаалан, аттыгар сэнэрээт да эһинэбинэ уһуктуо суох курдук утуйабын. Аны туран, кутуйах элбэбэ сөхтөрбүтэ. Утуйаары гыннын да, субу үрдүгүнэн сүүрэкэлээн бараллар. Киһи барытыгар үөрэнэр эбит, билигин ол кутуйахтар сүүрэллэр эрэ хайыыллар – наадыйбакка утуйабыт. Аны туран, “дыкуахтарбыт” аспытын көңүл айбардыллар. Ол иһин аспытын былаан баран, билиндээспит орто-тугар ыйы сатыбыт. Хаһа даҕаны хаһааммыт бытыылкалаах уубутун алларанан кирэн кэбиһэннэр, сарсыарда кураанах бытыылкабытын булан, кыһы-аба бөбө буолабыт. Оо дьэ, туох да диэбит иһин, кутуйахтарбытын эмиэ кыр өстөөх курдук ылынабыт.

– **Уугут эмиз кэмчи дуо?**

– Балаҥан ыйыгар Саха сиригэр сөрүүн, тымныы эбит буоллаҥына, Украинаҥа итии күннэр тураллар. Куйааска көлөһүнүг саккыры сылдыар, сирэйгин, моойгун илтиэхтээбэр, арыт иһэр да уу суобун кыһалҕата. Ыйы-ыйдаан сууммакка кир-хох буолан сылдыабыт. “Передокка” аны ууну массынынан кыайан ажалбаккын, сонно “укроптар” тобута ытыалаан кэбиһэллэр. Ол иһин уора-көстө сэрэнэн, бэйэбит илиибитинэн таһа сатыбыт. Илиигинэн төһө бэйэлээби таһааххыны. Аны туран, тушенка ыйылла сытар, аччыктаан сизин да, тутта утаппытынан барабын. Ол иһин, төһө да аччыктаабыппыт иһин, тушенканы сизбэт буола сатыбыт. Уулаах кэнсиэрбэ горуюбу, кукурузаны буллаххына, улахан үөрүү буолар. Аспытаҥаспыт элбэх, гуманитарнай көмө тиһигин быспакка кэлэ турар.

– **Айабын, түүннэри-күнүстэри тыыннара да бокуой биэрбэккэ, кыранаата, сэнэрээт ардах курдук кэлэн түһэрэ, дьэ чаччы, ыар усулуобуйа эбит.**

– Билиндээс онгосто сылдыан, кыранаата “растяжкатын” таарыйан, уолаттар нэһиэлэ куотан тахсыбыттара. Аны туран, аһаҥаска куотан табыстын да коптер “аһылыга” буолабын. Оннукка, биллэн турар, уолуйбакка түргэн үлгүрдик кыранаатаны араара охсуохтааххын. Инньэ гымматын да, дэлби тэбэн киһи бөбөнү суох гынар буоллаҥа. Ким өлө кириэн баҕарый?! Үстэ оннук түбэһэн, субу эстиэхтээх кыранаатаны өһүлбүтүм. Биірде, хата, өлбөт быйбар диэбиккэ дылы, сочото суохтук ииппиттэр этэ, түһэригэр күрүчөгүн батты түһэн кэбиспит. Ону киірэн, түргэн үлгүрдик өһүлэн кэбиһэбин. Манна сүрүнэ диэн, уолуйуо, ыксыа-пааньы-калыа суохтааххын уонна сылбырбатык өһүлэн кэбиһиэхтээххин.

– **Тыйы, олоххун толук уурагың да кэрэйбэт эбикиң буолбаат?! Хан-нык баҕарар киһи тыыннаах хаала**

сатыыр мөккүөрдээх... Оннук бэйэң сатабылгар, түргэнгэр эрэнэр этин дуу?

– Итинниккэ сөкүүндэ иһигэр быһаарынабын, “ый-хай” быһыыгар уһуну-киэҥи толкуйдуур бириэмэн да суох. Бары саҥа олох олорон эрэр эдэр уолаттар буоллахтара. Туох эмэ буолан хаалар да буоллаҥына, мин, эппиккэ дылы, олохпун олорубут киһи буоллаҥым. Онон сыччах эдэр уолаттары харыстыыр санааттан бэйэбинэн киірэбин.

– **Эн чааскар саха төһө элбэҕий?**

– Атын чаастарга сахалар элбэхтэр үһү. Оттон биһиги чааспытыгар уонча-быт. Буолаары буолан билиндээспитигэр, сунтаардар үһүн түбэһэн хаалбыппыт, инньэ гынан биіргэ тутуһан сылдыбыппыт. Ганя (Дед) – Сунтаар Бордоҥо. Биһигиттэн чугас Сунтаар Уһун Күөлүн уола баар үһү диэн исти-биппит. Ол уолбут Сэргэй (Тимир) диэн, бастаан “штурмга” түбэспит этэ, онтон “пехотаҥа” сылдыбыта. Ганя ол уолга тийиэн: “Биһизэх кэл”, – диэн хайдах эрэ гынан судургу баҕайытык илдэ кэлбитэ. Ол кэмгэ ыстаапка үлэли сылдыар Бэстээх уолун кэпсэтэн, уолбутун бэйэбитигэр көһөртөрбүппүт. Сэргэйбит сылдыбыт чааһытан билигин абыйах киһи хаалбыт. Биһиги бэйэ-битигэр ылбатахпыт, ыңырбатахпыт

Билиндээскэ биіргэ сытар уолаттарым

буоллар, уолбут дьэ хайдах буолуо биллибэт эбит. Төгүрүктээһингэ түбэһэн баран, атыттара бары куотан хаалбыттары кэннэ, собуос-соботобун ытыалаһа сыппыт этэ.

– **Хорсун уол эбит дии, ону наҥараадаҥа түһэрбэт буоллахтара дуу?**

– Суох буоллаҥа, ким даҕаны усту-батах, онон туох да дакаастабылын суох буоллаҥа. Итинниги ким да билим-мэт. Коптер уһулбут эбэтэр хайа эрэ хамандыыр түбэһ көрбүт буоллаҥына, наҥараадаҥа түһэриэхтэрин сөп. Өстөөхтөргө хамандыыры бултаһы баарын иһин, хамандыырдар “передокка” мээһэ киірбэттэр, тыылга хаалаллар. Онон ким даҕаны түбэһ көрбөтөх буоллаҥа. Уоттаах ытыалааһыңга, инники киірбиңгэ, саамай кутталлаахха, мэлдьи буоларын курдук, боростуой дьон сылдыаллар. Сибээстээх-билси-лээх, саңарбыт-иңэрибит, киірбит-тахсыбыт дьон ыстаап чугаһыгар, тыылга сылдыаллар. Кыһыта диэн, онтуларын сорохторо сэриилэспэккэ да сылдыан, бастакынан наҥараадаҥа тиксэллэр. Оттон инники киірбиңгэ сылдыан олох-торун да кэрэйбэккэ сэриилэспит уолаттар наҥараадаланыахтааҥар, бэл, ааттара да ааттанаахтаабат. Биһиги биір дойдулаахпыт Сэргэй эмиэ туох да наҥараадата суох сылдыахтыыр.

Хомойон да хайаахпытый.

– **Бүлүмүөккэр сахаларгын кытта турар этин дуо?**

– Суох. Бүлүмүөт туочукатыгар “Костыль” диэн позывнойдаах Са-халин киһитин кытта биіргэ дьуһу-рустубалыырбыт. Миигиттэн икки сыл балыс эрээри, дьуһунунэн оҥоньор курдук. Ол киһим кэлин дьүдьэбэ, саатар, таһаһа-саба илдыркэйэ, бы-тыга дэлби үүнэн, дьуһун-бодо бөбө буолбута. Билбэт киһи “хаамаайы сордоох сылдыахтыыр” диэн сөп. Өстөөхтөрбүт даҕаны инньэ дииллэр быһыылаах, коптердар ол киһибитин көрө-көрө тобо эрэ ытыалаабаттар. “Бомж” сылдыар дииллэр быһыылаах. Аны туран, киһим хараһынан мөлтөх буолан, линза кэтэ сылдыахтыыр эбит. Мин ону билбэт буоллаҥым. Арыт дьуһурустубаһытыгар түүн барабыт. Биірде күнүс иккиэн бардыбыт. Мин түргэн үлгүрдик эрийэ-буруйа сүүрэн хааллым. Киһим кэннибиттэн сырсан иһэн, сүтэн хаалла. Онтубут үс чааһы быһа көрдүү сылдыан, муһан-тэнэн, өстөөхтөр позицияларыгар тийиэн иһэн төннүбүт. Хата, киһибитин, хаамаайы дии санаан быһыылаах, билиэн ыл-батахтар. Дынгэ, бэйэбит да дьоммут ол диэкиттэн кэлэн иһэр киһини ыты-ахтары сөп этэ. Киһим суох буолан, үс бүлүмүөккэ соботобун олорубутум. Дьуһурустубам кэннэ билиндээспэр кэлэн сынһана сыттаһына, киһим дьэ тийиэн кэлэн: “Шаман, Шаман...” – диэн ыңыраһа саңатын иһиттим. Тахсыбытым киһибит, муһан-тэнэн, көлөһүн бөбө саккыраан, нэһиэлэ тыын быһааһынан аптамаатын соһон, тийиэн кэлээхтээбит. Разведка уолаттарыгар кэпсээбитигэр: “Хайа, өстөөхтөр пози-цияларыгар тийиэ сылдыбыккын дии!” – диэтиллэр. Кинилэр өстөөх ханан сы-тарын эндэппэккэ билэр буоллахтара. Ол киһибин кытта бэйэ-бэйэбитигэр көмөлөсүһэн этэҥгэ сылдыабыт. Сэри кэннэ аан бастаан Сахалинҥа киһиэхэ ыалдыттыы тийиэхтээхпин. Балык кэнсиэрбэтэ бөбө баар – балыктаах сир киһитэ буолан: “Это разве рыба?!” – диэн отой сизбэт. Аны хамнаһын олоччу оҥо дьизитигэр ытта турар.

– **Тыйы... маладьыас киһи эбит дии...**

– **Өстөөхтөр туох сэби-сэбиргэли тутталларын эндэппэккэ билэн эр-дэххит буолуо?**

– Биһигини биірде хомондьюроупкаҥа ыппыттара. “Чэ, тугу да ылыман, үс-түөрт күн эрэ, уһаабыта нэдиэлэ буолуоххут”, – диэбиттэрэ. Онно биір ый буолбуппут. “Косты-лым”, хата, “учебкаҥа” миинэни өһүлэргэ үөрэммит эбит. Мин миинэни хартыынаҥа, киінэбэ эрэ көрдөбүм дии. Хата, киһим сыһааннаах буолан, хайдах тугу гынылларын, өһүлэрин барытын үөрөппитэ. Сэбиэскэй миинэни барытын билэр, оттон “натовскай” билбэт.

Аны туран, бастаан киірэрбитигэр улахан сэнэрээккэ 80-ча “кассетнай” элэмиэн баар. Бүтүннүү ыйылла сы-таллар. Биһиги ону билбэппит, илии-битигэр ылабыт, тэбэбит, арыт оонһуу да сылдыар дьон баар буолаллар. Эстибит сэл дии саныыбыт. Онтубут баара, эстибэтэх буюмбалар эбит. Ол аата, хаһан баҕарар эстиэн сөп. Ону ким даҕаны билбэт. Эстибитэ буоллар, аттыгар баар дьон бары өлөллөр, туох да хаалбат эбит. Кэлин интэриниэккэ көрбүтүм, биһиги илиибитигэр тутта сылдыбыт сэлпит – “бронейбойнай кас-сета” диэн эбит. Онтун 5 см халыннаах тимир куйабы курдарар күүстээх. Оттон “осколочнай” атын оҥоһуулаах. Ити барыта – “сэбиэскэй” сэлтэр. Бу кэлин “натовскай” наһаа элбээтэ дииллэр.

– **Аныгы кэм буолан, өстөөхтөр дроннарынан сэриилэһэллэр диил-лэр... Оннук дуо?**

– Дроннар, бастатан туран, таан-калары, массыналары, улахан сэл-тэри, бүлүмүөттэри, снайпердары, чыыннаах дьону бултаһаллар. Тоҥо диэтэххэ, элбэх харчы төлөнөр. Биірде “Костыль” сытар позициябытыгар хамандыырбыт түөрт салаат ары-алдыттаах кэлэ сылдыбыта. Коп-тер ону бэлиэти көрөн, хас даҕаны күнү быһа араһпака ытыалаан, “ыг” буола сыспыппыт. Онно таптаран “300” буолбуппут. Балаҥан-алтын-

буойун кэпсээнэ

ньы ыйдарга укроптар дроннарынан наһаалаабыттар. Бирээмэ “господство дронов” диэбит курдук. “Война дронов” диэххин, уон дрон көтө сылдыарыттан биһиэнэ биир эрэ буолар. Өстөөхтөр камикадзе-дроннара лаппа элбээбитэ. Биир УАЗ “буханка”массыыныан алта дрон атаакаалабыта биллэр. Көрдөххө, туһата суохха дылы, кыракый, чэпчэки сыаналаах, үрдүгэр батарыйалаах, анныгар скотч көмөтүнэн бойобуой “заряд” иилиллэр. Дьэ, бу тэрил уонна сыал көрдүү көтөр. Тымныыга мунгутаан уонча мүнүүтэни кыайбат барар. Ол иһин эмиэ кутталлаах. Сыаналаах “булт” булбакка, соботоох да киһини бултаһыан сөп. Кытаанааха түстэбинэ эстэр, оттон сизккэбэ түбэстэбинэ, ингнэн эстиэ суобун сөп. Бу тэрил ортотунан 30 тыһ. солк.

– **Дроннарга түбэстэххитинэ, ытыалыгыт дуу?**

Васялыын

– Атын сиргэ сылдьан түбэстэхпитинэ ытыалыбыт. Оттон бэйэбит позициябытыгар: “Коптеры ытангыт ханна бааргытын биллэрэбит, онон олох ытыман!” – диэн ытарбытын боболоро. Укроптарын ханна баарбытын биллилэр да, бырастыы gymматтар. Ардабы түһэрэр курдук, быыстала суох минэмизттииллэр. Ыппаппытын биллэллэр, ол иһин чугас бабайынан көтө сылдыаллар. Ыстаапка үлэли сылдыбыт саха уола Вася (позывнойа “Яков”) араапар суруйан, БПЛАшник буолбута. Удачнайдаабы ГОК-ка мэхээнныктээбит, АЛРОСА үлэһитэ эбит. Бырааппыт олус дуоспуруннаах, булугас өйдөөх, үөрэхтээх уол. Билингги сэриигэ итиник үөрэхтээх уолаттар наадалар эбит. Таанканы уматан, “Эр санааланы” уордьанынан набаарадаламмыта. Саха уолаттара араас идэбэ мускуллан, бэйэбитин син көрдөрө сылдыабыт.

– **Билигин биһиги да дьоммут син дроннары туттан эрэллэр дииллэр... Вася курдук уолаттары этэн эрдэхтэрэ.**

– Биирдэ Ганябыт харабылга туран, дрон булан ылбыт этэ. Арыт дроннар батарыйалара бүтэн эбэтэр туохха эрэ охсуллан, сууллан түһэллэр. Ганябыт булумньутун ыстаапка илдьэн биэрбит. Биһиги кыһыбытыттан киһибитин “кырбыы” сыстыбыт. Ону Васяба биэрэхтээх этэ буоллаа. Вася дроннары бэйэтин харчытыгар сыана бөбөбө атыылаһар ээ. Хата, маладьыһын АЛРОСА-ттан барбыт буолан, тэрил-тэтэ киниэхэ ый аайы 50 тыһ. ыытар эбит. “Трофейнай” дроннары бэйэтин харчытыгар атыылаһахтыыр, итилэри онгоруон, өстөөхтөргө бэйэлэригэр “бэлэх” онгоруон ыытар.

– **Сэргэйин билигин ханна баарый?**

– Сэргэй билигин уһана сылдьар, уол маска олох сыстабас эбит. Хамандыырдар бэйэлэрэ да ытыахтарын бабарбаттар. Биһиги чааспытыгар баар этэ, кэлэрин сабана атын сиргэ баар буолан, көрсүбэккэ кэлбитим. Арыый бэттэх “передокка” баран эписирдэргэ, хамандыырдарга билиндээс онгороллор. Ол онгорор сирдэрэ син биир өстөөх кытаанах кэтэбилигэр баар. Дроннар тула көтө сылдыаллар, сэнэрээт да кэлэн түһэр, онон эмиэ кутталлаах. Үчүгэйэ диэн, чугас мас баар, билиндээс онгорорго табыгастаах. Холобур, инники кирбиигэ биир дабаны мас суох буолар. Укроптар “саспатыннар” диэн, соруйан маһы, талабы бүтүннүү тобута ытыалаан кэбиһэллэр.

Инньэ гынан, билигин хонуу курдук килэччи “сыгыннаабынан көрөн” турар, биир да үүнэн турар мас суох. Онон таһыгар тахсыан эрэ кэрэх, дроннарга бэлэм “ас” буолабын. Инньэ гынан, матырыйаал, мас суох буолан, онно киһи кыайан билиндээс онгостубат. Тыылтан бэрэбинэлэри сүгэн киллэрбэт буоллабын.

– **Оо, ол кэннэ ытыска уурбут курдук субу көстөн сыттаххыт дии...** **Сахалары, мэлдьи буоларын курдук, “бэргэннэр” диэн снайпер гыналлара буолуо?**

– Дьэ, ити – олох куһаҕан. Дроннар, бастатан туран, снайпердары, бүлүмүөтчүктэри бултаһаллар. Дронунг, үөһэ халлаанга көстүбэккэ сылдьан, снайпер ханна олорорун көрөр уонна дьонугар биллэрэр. Абыһах мүнүүтэнэн ол сири минэмизтинэн тобута ытыалаан кэбиһэллэр, бүттэхпит ол. Мин эмиэ “полька” диэн кыра халыбырдаах минэмизт ытыалааһыныгар түбэһэн, атаһар таптаран бааһыра сылдыбытым. Дьэ, бу саамай сизмэх сэп эбит. Кыра буолан чэпчэки, түргэнник көһөрөллөр уонна туох да тыаһа-ууһа суох кэлэн түһэр. Инньэ гынан, билбэккэ да хаалабын. Сэбиэскэй минэмизттэр иһиэрэллэр дии, ол иһин түргэн киһи куотан биэрэр. Инники кирбиигэ биир нэдиэлэ сырыттын да, туох сэп-сэбиргэл кэлэн түһэн эрэрин, ханнык дрон көтө сылдыарын араарар буолабын. “Перелет, недолет к нам” диэтилэр да, тыаһыттан билэн, туора куотан биэрэллэр. Оттон “полька” тыаһа суох буолан, дьэ, саамай кутталлаах. Субу үрдүгүнэн түһэн иһэн эрэ иһиллэр-иһилилбэт иһиэрэр, онно баттаһан куотан биэрбэккин. Аны туран, түһэр күүһэ (ударнай волната) киһи таһаһын бүүс-бүтүннүү илдьиритэн “сыгыннаахтан” кэбиһэр. Мин бааһырбыппар медик уол, тутта сүүрэн кэлэн, ыарытыннарбат укуол анһа охсон, кизгэ хараһарбытын кэннэ хааман госпиталытыгар барбыппыт. Атаһым “Костыль”, дынгэ, улахан бабайы контузия ылан хотуолуу сылдыар эрээри, “барбаппын” диэн атыыр аккаас. Контузияламмыт киһини эмтэммитин да кэннэ төттөрү сэриигэ ытыаллар. Күүспүнэн илдьэ барбытым.

Бойобуой доборум Костылы кытта

– **Инники кирбиигэ эмиэ госпиталь баар буоллаа. Онно биир эмэ саха медигин көрсөн ааспыккыт буолаарай?**

– Дьэ, инники кирбиигэ сылдыар медиктэр барахсаттар бааллар ээ, хорсун дьон. Син биир биһиги курдук кааскалаах, куйахтаах сылдьан, иэдээн усулуобуйа сылдьан эпэрээссийэлиилэр эбит. Бааһырбыт киһини түргэн үлүгэрдик тийэн укуоллуу, бэрэбэ-эскилини охсоллор. Арыт санныларыгар сүгэн, арыт соһон илдьээхтииллэр. Дьэ, бу дьон бааллар эбит, түүнэри-күнүстэри ынырык үлэбэ сылдыар, кыа хаан буола бааһырбыт уолаттары сонно тутта эпэрээссийэли, эмтии-томтуу, көрө-хараһа сылдыар дьон. Икки саха кыһа сизэстэрэли сылдыаллара, кэпсэппиппит ээ. Бииргэ хаартыскаба түһэ сатаабыппын барахсаттар төрүт буолумматахтара.

– **Сахалары билиндээс онгороллорунан, оһох туталларынан, бултуулларынан, хорсуннук сэриилэһэллэринэн мэлдьи хайгыыллара иһиллэр.**

– Кырдык, саха уолаттара бары дабаны дэриэбинэбэ үөскээбит, улааппыт дьон буоллахпыт. Онон билиндээс

Суюннардар

Сахалар

тутуугар, биллэн турар, сыстабаспыт. Оһоһу дабаны уолаттар аһан иһэн туталлар. Уол оһону итииһэ, уопсайынан, чөл олоһу тутуһалларын, бэрээдэктээх, билиилээх, тобуулабас, сатабыллаах, мындыр буоларга иитиэххэ наада эбит диэн тоһоболоон этиэхпин баһарабын. Уустук, ыарахан балаһыанньа сахалар сатабыллаахтарын, мындырдарын, тобуулабастарын көрдөрөллөр. Инники күөнгэ, уоттаах сэрии буола турар сиригэр, туох кыһа кэлиэй?! Онон тугу дабаны бултаабаппыт. Чэ, биирдэ эмэ кабаан көстүөн сөп. Тыылга эбэтэр мастаах сиргэ-уокка булка түбэһэллэрэ буолуо. Саха быһаһын наһаа сэнээрэллэр, сыаналыыллар. Батальон хамандыыра, ыстаап начаалынньыга саха быһаһын иилинэ сылдыаллар. Бэл, ырыынакка атыгы кэлбитин уолаттар түбэһэн көрбүттэр этэ.

– **Саҥа дьылы хайдах ылбыккытый?**

– Саҥа дьыл түүн билиндээспэр соботоох этим, уолаттарым атын сиргэ сылдыбыттар. Саҥа дьыл күнэригэр Сахабыт сириттэн бэлэх кэлбитин түгэппиттэрэ. Ыһаммыт балык, эт, суураллар собо миинэ, барыаннаһа арааһа этэ. Хатас оһолоро хатарбыт балыктарын миинэ, дьэ, сыттын-сымардыын оһуобай. Дойдубут аһын амсайан, ахтылбаммытын таһаарбыппыт, олус үөрбүппүт.

– **Күһүн, арба дабаны, Сунтаар баһылыга тийэн көрсө сылдыбыта дии...**

– Сунтаар баһылыга Анатолий Васильевич Григорьев бэйэтинэн тийэ сылдыбыта. “Гуманитарка” бордуюкта, туттар мал-сал, таһас-сап бөбө биэрбиттэрэ. Онтубутун ылан, чааспытыгар кириэн иһэн эмиэ ытыалааһынга түбэһэн “ыт” буола сысыппыт. Сэргэйгэ, хата, “броник” илдьэн биэрбиттэрэ. Мин кааскам, брониным алдыаммытын уларыппыппыт. Хата, мин 300 буоламын, ол аата бааһырамын, харчыбын туттаахтара. Түгэни туһанан, улууспут баһылыгар, арыт дойдулаахтарбытыгар, өрөспүүбүлүкэ олохтоохторугар махталбытын тиэрдэбит. Саха сириттэн мэлдьи гуманитарнай көмө бөбөтө тийэр. Атын эргийиэннэртэн оннук көмө кэлбэт. “Сахалар, маладьыас да дьонгугут, ыарахан кэмгэ бары биир сомоһо буолабыт, саха дьоно уолаттарыгар күүс-көмө буола сылдыаллар”, – диэн бары биһиэхэ ымсыыраллар, хайгыыллар. Тийибит көмөнү барытын анараа дьоммутугар эмиэ үллэрэр буоллахпыт. Биирдэ Саха сириттэн көмө диэн бүтүн КамАЗ массыынанан туттар сэп-сэбиргэл, мал-сал, үстүрүмүн аһалбыттарын биһиэхэ биллэрбэккэ бэйэлэрэ үлэстэн кэбиспиттэр этэ. Саатар, сахаларга бэрсибиттэрэ буол-

лар, кыһыйбыппыт иһин хайыахпытый. Сураһын эрэ истэн хаалбыппыт. Баһар, уопсай кэлбит көмө дии санаабыттар буолуо.

– **Хаартыскаба көрдөххө, кэлэн иһэн Москубаба саха волонтердарын көрсүбүккүн быһыылаах дуу?**

– Кэлэн иһэн Москубаба саха волонтердарын көрсүбүтүм. Волонтер кыргыттар бааллар эбит, дьэ, ким да күһэйбэтэбин үрдүнэн, бэйэлэрэ үтүө баһаларынан госпиталларга сылдыаллар. Онно сытар уолаттары сууйантараан, көрөн-истэн, таһыннаран. Бэйэлэрэ ас астаан, дьэ аһылыгын аһатан-сиэтэн сылдыахтыыллар эбит. Өрөспүүбүлүкэбит дьоно-сэргэтэ эмиэ бары таһас тигэн, сизккэ баайан инники кирбиигэ сылдыар уолаттарга күүс-көмө буола сылдыалларыттан киһи үөрэр, махтанар.

– **Ордуку туох наада буолар эбитий?**

– Сахабыт дьоно барахсаттар билиндээскэ туттар чүмэчи бөбөтө онгоруон ытыахтыыллар. Атын чаастарга хайдаһын билбэппин эрээри, биһиэхэ чүмэчини ким дабаны туттубат. Аһара буруолуур буолан, инники күөнгэ, окуопаба, билиндээскэ туһата суох. Аны буруолуурун коптер көрөрө эмиэ кутталлаах. Эбиитин бүтэйгэ уматтаахха, киһи угаардыан сөп. Инники кирбии билиндээһингэр туох оһоһо кэлиэй?! Мин санаабар, кыра гаас оһохтор ордуку туһалаахтар эбит. Кыра куруускаба чэй сылытта, ас буһарына охсорго абыраллаах тэриллэр. Куһаҕана диэн, элбэх гаас боллуона наада. Онон гуманитаркаба элбэх собус кыракый гаас оһохтору, боллуоннары, кыра батарыйаанан барар банаардары, сэрээттиир тэриллэри, кабеллары, сунуурдары, кыра батарыйалары ытыаллара буоллар. Өлөр өлүүгэ сылдыар дьон, бэл, омуктар, нууччалар араас итэбэл эмэгэтин, харысхалын барытын сэнээрэллэр, оннуктарга манна былдыаһык буолар. Хаххаланар сизккэбэ хараһа от күөх дьүүһүнээх (хаки) кыра хоппуруон илим барсар. Оннуктары ылан ытыаллара буоллар. Оһолор барахсаттар онгорбут хатарбыт соһолоро бэртээхэй миин буолар эбит. Итинниктэри элбэи онгоруон ытыахтарын наада. Тушенка утатыннар буолан, ким дабаны сизбэт. Волонтер кыргыттарга туох наадатын испиһиһек онгоруон биэрбитим.

– **Алексей, төһө дабаны, ыгым сырыттарын, көрсөн кэпсэппиккэр улахан махтал. Этэнгэ сылдьан, дойдугар эргиллэн кэлээр.**

Айыыларын араһааччылы сырыттыннар!

Кэпсэттэ Туйаара СИККИЭР.

Сылааһынан сыдыайар “Кыым” уота – Намна

Сааскы ылаангы күннэр сабаланаан, эрдээксийэ үлэһит-тэрэ ааспыт нэдиэлэ чэппиэригэр Нам улууһун Бөтүг, Модут, Хатырык уонна Аппааны бөһүөлэгин олохтоохторун кытта атах тэпсэн олорон астына сэнэргэстибит, санааларын иһиттибит.

БӨТҮҮГҮ

Бөтүгүгэ саха балабаныгар “Иили сылааһа” түмсүү АБДь кытта сылдыар биир дойдулаахтарыгар тохсунньуттан таңас-сап тигиитинэн дьарыктанан сабалаабыттар. Номнуо 100-тэн тахса кэмпилик таңаһы туттарбыттар. Биһиги тийбит күммүтүгэр олохтоох дьаһалта сабыс-сага иистэнэр массыынаны соһуччу бэлэх быһытынан аҕалан туруорбуттарын көрөн, иистэнэр Далбар хотуттар көрөн сүрдээгин үөрдүлэр.

Михаил МАКАРОВ, Бөтүг нэһилиэгин баһылыга:

– 2010 сылтан баһылыгынан 3-с болдохтор талыллан үлэлиһин. Нэһилиэн-нэбит ахсаана – 617 киһи. 12 бааһынай хаһаайыстыба баар. Сүрүннээн тыа хаһаайыстыбатынан – ынах, сылгы уонна оҕуруот олордутунан – дьарыктанабыт. Ынах сүөһү ахсаана – 800, сылгы – 600-тэн тахса. Улууска, өрөспүүбүлүкэҕэ биһиги нэһилиэк оҕуруот аһын – хаппыстаны, сүбүөкүлэни, хортуоппуйу, моркуоп – олордорбутунан күүскэ биллэбит. Ону тыа хаһаайыстыбатын туйгуннара “Дьулус-97” (М.П.Сивцев) уонна “Шмидт” (сал. Г.Г. Уваровский) бааһынай хаһаайыстыбалара олордолор. Бу хаһаайыстыбалар 1997 сылтан тэриллэн, күүскэ үлэлиһиллэр. Онон “нэһилиэги эрэ буолбакка, улууһу, өрөспүүбүлүкэни оҕуруот аһынан хааччыйаллар” диэтэхпинэ – сыыспаппын. Ол ээрэри батары чааһыгар уустуктары көрсөллөр. Аны билигин 44-с №-дээх Федеральнай сокуон (закупка, аукцион) олоххо киирэн кэккэ мэхэйдэри оҕордо. Урут олохтоох оскуоланы, уһуяаны кытта дуогабардаһан хааччыйан олоруттара.

Григорий Григорьевич билигин аны 3 уолун сыһыаран үлэлэтэ сылдыар. Ол быһыгар, сүөһү-сылгы туталлар.

“Үтүө дьыала” бырагырааматынан 2 сыллаабыта оҕо саҥа таас уһуяана уонна успуорт саалата тутуллан үлэли тураллар. Оскуолабыт – 1958 сыллаабы тутуу, бүгүнгү туругунан 71 үөрэнээччилээх. Хаарбах туруктаах буолан, саҥа оскуола туттараары сүүрэ-көтө сатыыбыт. Улуус учаратыгар “2028 сылга” диэн турабыт. Оскуолабыт эргэ буолан, олохтоох оҕолор үксүлэрэ Аппааныга, улуус киинигэр Намна, Хамаҕаттаҕа баран үөрэнэллэр. Саҥа оскуолаанарбыт буоллар, оҕолорбут дойдуларыгар кэлэн үөрэниэ этилэр буоллаҕа. Иннэ гынан, 11-с кылааска быйыл 2 оҕолохпут, былырын 1 оҕо үөрэнэн бүтөрбитэ.

Хас да сыллаабыта “Тыа сиригэр тиһиктээх сайдыытыгар” анал бырагыраамаҕа кыттамыт модульнай фельдшер-акушерский пуун тутуллан үлэли олоҕор. “Хаарбах туруктаах дьыа” бырагырааманан иккилии-түөртүү кыбартыралара дьыа тутуллан үлэҕэ киирбитэ. Уопсайынан, бу бырагырааманан 47 ыал дьыэлэннэ. Олор истэригэр 31 ыал быһа харчытынан ылан чааһынай дьыа тутунулар. Оттон 16 ыал иккилии, түөртүү кыбартыралара толору хааччыллылаах таас дьыэлэргэ олохсуйдулар. Бу бырагырааманан үлэ 2012 сылтан сабаламмыта. Оччолорго олохтоохтор “аны 10-ча сылынан саҥа дьыэлэргэ олохсуйуохпут” диэн төбөлөрүгэр да обустарбатах кэмнэрэ этэ буоллаҕа. Онон үөрүүлэрэ үгүс.

ХАТЫРЫККА

Екатерина ПЕТРОВА, Хатырык оскуолатыгар 38-с сылын саха тылын учууталынан үлэлиир:

– Чулуу киһибит М.Аммосов дойдута буолан, аныгы ирдэбилгэ эппиэттиир социальнай эбийиэктэринэн толору хааччыллан олорубут. Оттон сүрдээгин астынабыт, кизэн туттабыт. Суолбуттан сабалаан балыһабытыгар тийэ барыта баар. Саха сиригэр саамай улахан былааҕа М.Аммосов аатын сүгэр судаарыстыбаннай түмэл тас өттүгэр баар. Кизэтин ол былаах араас “подсветканан” чабыллыа оонньуур. Онон Хатырыкпыт күнүһүн эрэ буолбакка, кизэтин эмиэ уотунан сандаарар.

Инникитин бачча үчүгэй бөһүөлэккэ олохсуйар дьон элбиэн, оҕобут ахсаана элбиэн баарабыт. Онон тугу эмэ

онгортон таһаарар тэрилтэ баар буолуон баарабыт. Оччобуна “үлэһит иили да элбиэ, дьон-сэргэ да үлэнэн хааччыллыа этэ” диэн мин тус бэйэм саныбын.

Оскуолабытыгар 140-ча үөрэнээччилээхпит. Урукку сылларга 230-ча оҕо тийэ сылдыбыт кэмнэрдээбэ. Каадырынан толору хааччыллан олорубут. Көһөн барыы соччо суобун кэриэтэ. Нам улууһа, географическай өттүнэн, наһаа табыгастаах сир. Куораттан чугаспыт, суолбут-ииспит да үчүгэй. Биһиги нэһилиэк үчүгэй салайааччыларга олоҕорон кэлибит – Н.В. Слепцов (билигин Хатас оскуолатын дириэктэрэ), А.М. Пинигин, Ю.В. Дьяконов. Хас биридди баһылык бэйэтин аатын-суолун хаалларар үлэни-хамнаһы онгортон, суолларын-иистэрин хаалларбыттар.

МОДУККА

Модут кулуубугар көрсүһүү кэмигэр оскуола 1-кы кылааһын 5 үөрэнээччитэ бытарыһан кэлэннэр, сыл бүтүөр диэри “100 үтүө дьыала” онгоро сылдыалларын кэпсээн үөртүлэр уонна оскуола бэтэрээн учуутала Л.Н.Тихоноваҕа “Кыым” хаһыакка сурутууну бэлэхтээн соһуттулар. Аҕа көлүөнэҕэ ытыктабыллаахтык сыһыаннаһар, ааҕар көлүөнэ үүнэн иһэрин көрөн үөрдүбүт.

Мария СУЗДАЛОВА, Модут дьаһалтатын баһылыгы солбуйааччы:

– Архып докумуона кэрэһилииринэн, Модут нэһилиэгэ 1632 сыллаахха тэриллибит, онон Дьокуускай куораты кытта тэн саастаахпыт. Ол эбэтэр, илэрээ сыл 390 сылбытын туолбуппут. Нэһилиэкпитигэр 991 киһи олоҕор. Оттон 30 %-на – 18 сааһыгар диэри саастаах оҕо, 200-тэн тахсата – эдэр ыччат, халбыта – аҕам саастаах олохтоохтор. Үгэс курдук тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанабыт. 1000-тан тахса ынах сүөһү уонна сылгы тутабыт (2000 кэрингэ).

Оскуолабыт агро хайысхалаах 160-ча үөрэнээччилээх. 2005 сылга диэри 200-тэн тахса оҕо үөрэнэрэ. Билигин инвест бырагырааманан 150 миэстэлээх икки этээстээх саҥа таас оскуола тутулла турар, ахсынныгы үлэҕэ киириэхтээх.

Бырагырааматын баһылыгына буолуу аайы, сылын аайы 30-тан тахсалы боппуруоһу туруорсабыт. Кыһалҕа баар, суох буолбатах. Тыа сиригэр олохтоохтор буоларбыт быһытынан, уматык (ГСМ) сыаната, аска-үөлгэ сыана үрдээһинэ улаханник долгутар. “Нэһилиэкпитигэр саҥа ынабын иитэн, ону элбэтэммит оҕолору, ыччаты төрүт аска төһүннэрэрибит буоллар” диэн баҕа санаабытын бырагырааматын баһылыгына иһитиннэрэн турабыт. Саха ынаҕа

бириддиһэн ыалга син баар.

Нэһилиэкпитигэр саҥа тутуу суобун кэриэтэ. Арай 2008 с. “Үтүө дьыала” бырагырааматынан 50-ча миэстэлээх оҕо уһуяана тутуллубута, онно билигин 76 оҕо сылдыар. 10 сыл анараа өттүгэр сылга 10-20 оҕо төрүүр этэ. Билигин 5-8 эрэ оҕо төрүүр. “Кыым” хаһыаты нэһилиэннэ аһара биһирээн сурутар, 200 ыал баарыттан – 57-тэ сурутар.

ГАДИМОВ Махир Рамиз-Оглы, Модут оскуолатын буюкса тириэньэрэ:

– Модукка күтүөт буолан олохсуйбутум 14 сыл буолла. Дьонум Горнайга олоҕоролор, онно төрөөбүтүм. Кыра эрдэппиттэн саха

оҕолорун кытта алтыһан улааппыт буолламын сахалыы куттаахпын, холкутук саҥарабын. Манна буюкса оҕолору дьарыктыбын. Былырынтыгын сабалаан куорат оҕолорун сайынты лаабырга сынньатабыт, буюкса дьарыктыбыт. Сезон кэмигэр дьарыктаналларын таһынан, тыа хаһаайыстыбатын үлэтигэр – хортуоппуйу олордуттуттар, оҕуруот аһын көрүүгэ-харайыга үлэлэһэллэр. Урукку өттүгэр сүөһү көрөллөр этэ. Былырынтыгын ол тохтоон, оҕуруот аһыгар сылдыаллар. Былырын 3 сезонунан 40-ча оҕо кэлэн, 21 хонук устата сынньаммыта. Быйылгыттан 14-түү хонукка кэлэн сынньанар, дьарыктанар буолуохтара. Оҕолор наһаа сөбүлээн сылдыаллар. Күнгэ иккитэ – сарсыарда уонна кизэ – дьарыктаналлар. Ол быһыгар оҕуруоту көрөллөр-харайаллар.

ХАТЫҢ АРЫҢА (АППААНЫ)

Надежда СИБЦЕВА, Хатын Арыы дьаһалтатын исписэлиһэ:

– Хатын Арыы нэһилиэгэ 3 бөһүөлэктээх – Аппааны, Граф Биэрэгэ, Кыһыл Дэрэбинэ. Онон барыта холбоон 3341 киһи олоҕор. Нэһилиэккэ икки оскуола баар: Аппааныга И.Е. Винокуров аатынан Хатын Арыы орто оскуола – 349, Граф Биэрэгин оскуола 63 үөрэнээччилээх. Маны тэнэ Затоннаабы ситэтэ суох орто оскуола баар. Уопсайа 5 оҕо уһуяана үлэлиир.

2019 сылтан Хатын Арыы нэһилиэгин баһылыгынан эдэр эрчимнээх баһылык И.Д. Ноговицын үлэлиир. Федеральнай, өрөспүүбүлүкэтээби, улуус да таһымыгар ытыллар бырагыраамаларга, бырайыактарга барытыгар кыттан үлэлэһэбит. Ол курдук, “Култуура” национальнай бырайыак чэрчитинэн, култуура дьыраһа тутуллубута. “Комфортная городская среда” бырагырааманан Аммосов улуусатыгар баар икки этэ-

эстээх дьыа территориятыгар саҥа оҕо былаһаакката оҕоһулан үлэҕэ киирбитэ. Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин “Комплексное развитие сельских территорий” бырагырааматынан Кыайы искибиэрэ саҥардылынна. Ол чэрчитинэн атын баарабайылааннар эмиэ бааллар. Кыһыл дэрэбинэтигэр саҥа таас оҕо уһуяана, Аппааныга саҥа амбулатория тутуллан үлэли тураллар.

“Олохтоох көбүлээһини өйүүр” (ПМИ) бырагыраама нөҕүө Хатын Арыы нэһилиэгэр үлэ ытыллар. Ол курдук, Граф Биэрэгэр оҕо былаһаакката, Аппааныга уонна Кыһыл дэрэбинэҕэ сайынты уу ситимэ тардыллыбыта.

Саргылаана БАҒЫНАНОВА, Нам – Бөтүг – Модут – Хатырык – Хатын-Арыы.

“Буорахтаах киһи”

Үөрэнээччитэ Вера Спиридоновна Солдатова: “Дьон Тамара Ивановнаны саха тылын туруулаһааччы эрэ курдук билэр”, – диэтэ. Оннук, араадыаба, хаһыакка, мунньахтарга төрөөбүт тыл кэскилин, саха тылын үөрэтии туһунан этэрэ-тыынара бу баар курдук. Биир түгэни санатыым. Оччолорго үөрэхтээһин реформатын уххана, ол быһыгар сокуоннары “сөп түбэһиннэри” буола турара. СӨ “Үөрэх туһунан” сокуонугар баар “Төрөөбүт тыллары үөрэтии туһунан” ыстатыйатын “РФ сокуонугар сөп түбэһиннэрэргэ” диэн куоластаары гыннылар. “Борокуруор ирдиир” диэн буолла. Аны “эрэгийиэннээби киллэниги ылан бырагырааматтан бырабаллар үһү” диэн буолла.

Дьэ, онно туруулаһы сабаланна. Уопсастыбаннас мунньах үөһэ мунньах тэрийэр, салалтаттан туруорсар, ыраах-чугас суруктары суруйар. Тамара Ивановналаах оччолорго эрчимнээх, үлэ үөһүгэр сылдыар дьон, мунньах аайы тыыллан-хабыллан туран, тыл этии бөбөлөр. Ол мунньахтар, төгүрүк остуоллар, дьүүлэһиилэр, үөрэх үлэһиттэрин санаата тийгин быспакка, “Кыым” хаһыакка сырдатылла турда. Тамара Ивановна ол туһунан Ийэ тыл күнүгэр бэйэтэ бэлэмниир анал таһаарытыгар, ааппытын ааттаан, махтанан суруйбутун бу ахтыы киэһэтигэр олорон, “кини киһини барытын хайбаабат кытаанах майгылааба” диэни истэн, хойугаан да буоллар, кизн туттуох, махтаныах санаа киирдэ...

Бу көрсүһүүгэ Тамара Ивановна Петрова үөрэппит, үөрэх-билии, олох аартыгар сизтэн киллэрбит үөрэнээччилэрэ, биир идиэйэнэн “умайан” үлэлээбит оччотообу кэлиһэллэрэ, үрдүк үөрэх кыһатыгар үөрэппит-такайбыт ыччаттара, чугас дьон, оболоро, сизннэрэ кини үбүлүөйүгэр анаан тахсыбыт “Улахан буорахтаах киһи” диэн бэртээхэй ахтыы кинигэтин тутан үөрдүлөр-көттүлөр. **Кыыһа Софья Владимировна Неустроева кинигэни наардыырга, бэлэмнииргэ көмөлөспүт Г.Г. Филипповка, Л.Е. Манчуринаба, Дь.Б. Суркуопка, Г.С. Попова-Санаайаба махтал тылларын эттэ. Виталий Былааһап** кинини “эр киһилии майгылааба”, оттон **Уйбаан Шамаев** букатын да “Кыыс Ньургун этэ” диэбиттэрин санатта. Кинигэни Пётр Слепцов эппитини, “Улахан буорахтаах киһи” диэн ааттаабыттара Тамара Ивановнаны тутта уобарастаан көрдөрөргө дылы. Кырдык да, “буорахтаах” киһи буолан, бу Орто дойдуга үлүгэр улахан үлэни онорон бардаба.

Учуутал үрдүк анала

Ойо тутан, Тамара Ивановна туһунан үөрэппит оболорун ахтыыларын сана-тыым. Хайдах эрэ, ону истэр, аабар ураты долгутуулаах курдук. Ааспыт үйэ 50-с сыллардаабы тыа сириг олобун, кырачаан оскуолатын, оччотообу эдэркээн учуутал мэтириэтин көрөн олорор курдуккун. Кини бэйэтэ эмиэ тыа интеллигенсийэттэн тахсыбыт киһи. Дьоккуускайдаабы пединститутка ол кэмгэ саха оботун нуучча тылыгар үөрэтэр идэ арыллыбытыгар (РОЯШ), онно үөрэммит. Оттон ыла дойдугуар – Өргүккэ – төннөн учууталлаабыт, оскуолаба дириэктэрдээбит.

Үөрэнээччитэ В.С. Солдатова: “Тамара Ивановна оскуолаба кэлбит күнүттэн күлүгүрэн турбут улахан түннүк сырдаата, хараҥа уһун көрдүүдөр туох эрэ ураты кэрэбэ угуйар курдук уоттанна. Күн ахсын кини оскуолаба тэтэрээт кыбынан, чэпчэки-чэпчэкитик дугунан учуутал хоһугар ааһарын күүтэр-кэтээр идэлэнним”, – диэн ураты истинник да суруйбут! Дьингээх учуутал оҕо дууһатыгар дьайар күүһэ, киһи дьылбатыгар учуутал оруола итинтэн көстөргө дылы.

Ыраах сиртэн киирэн интэринээккэ олорон үөрэммит онгой-сонгой көрбүт

Соторутаабыта Национальной библиотэикэбэ биһиги Сбары ытыктыыр, сүгүрүйэр киһибит Тамара Ивановна Петрова төрөөбүтэ 90 сылыгар анаммыт тэрээһин истин-ниирэх быһыыга-майгыга буолан ааста.

тыа оболоругар учууталлар төрөппүттэрин, дойдуларын суоттапакка, үөрэххэ-билиигэ, араас дьарыкка умсугутан, олох аартыгар үктэннэрибитин ахталлар. Өргүөт нэһилиэтин бо-

чуоттаах олохтообу Н.А. Афанасьев: “Тамара Ивановна... биридимизитин улаханньык кыһанан туран үөрэппитэ. (...) Оннук туруулаһан туран үөрэппитин түмүгэр хоп курдук нууччалыы суруйар эбиппит. Аармыйаба баран, байыаннай чаас ыстаабын суруксута буолбутум”, – диэбит.

СӨ саньытаарынай сулууспатын туйгуна уонна үтүөлээх үлэһитэ М.Т. Николаева: “Нуучча элбэх суруйааччытын айымньытыттан быһа тардан аабаара, ону ырытан өйдөтөрө. Кинигэни таптаан аабар буолбуппут”, – диэбит. Тамара Ивановна үөрэнээччилэрэ 8 кылаас кэнниттэн атын сиргэ бардахтарына, нуучча тылыгар мэлдьи үчүгүйдэр ахсааннарыгар сылдыаллар эбит. Оннук ураты буочардаах, ньымалаах учуутал эбит. Биир үөрэнээччитэ, көннөрү тыа обото, Ленинградтаагы университет филология факультетыгар киирэн үөрэммитэ – бу учуутал ситиһиитэ.

“Үчүгэй да кэм этэ ол...”

Тамара Ивановна өссө бэртээхэй мусукаан, үгүһүт эбит. Оболору ыллата-туойтара, үгүһүлэтэ-оонньото сылдыара хараххар көстөн кэлэр, байааннаах олорор хаартыскалара баар. Үөрэнээччитэ, Арасыйыа үтүөлээх учуутала, РФ уопсай үөрэбириитин туйгуна, Светлана Ильина: “Оскуола бырааһынньыгар кэнсиэрт бэлэмэ Тамара Ивановната суох барбата. А.Пахмутова ырыаларын хото ыллатара: “На Ангаре”, “Песня геолога”, “Песня о тревожной молодости”, о.д.а. Бэйэтэ үчүгүйдик байаанныра”, – диэн ахтыбыт. Бэртээхэй да ырыалары талан ыллатар эбит. Учууталлара оболору уруок кэннэ хаалларан, күн аайы эбии дьарыктырын, онон оскуолаба сарсыарда кэлэн баран, кизэ хойукка диэри сылдыарын ахтыбыттар. Бу курдук туох баар күүстэрин-кыахтарын биэрэн туран үлэлиир учууталлар ол сабана бааллара дии саныыгын.

Сорох үөрэнээччилэрэ, куоракка туттарса кэлэн баран, түһэр, олорор сирдэрэ

суох буолан, оччолорго Дьоккуускайга көһөн кэлбит учууталларыгар олорбуттарын ахталлар. Олордубут “дьиэтэ” да диэн, биир кыарабас хос, онно бэйэтин үс оботун кытта олорор эбит. Хайдахтаах курдук үтүөкэн, сайаас киһи этэй, учууталбыт барахсан диэн үөрэнээччилэрэ махтаналлар, сүгүрүйэллэр.

РФ уопсай үөрэхтээһинин туйгуна, СӨ үөрэбириитин үтүөлээх үлэһитэ А.П. Колесова: “Кини баар буолан, ыраах Туобуйа, Өргүөт, Быракаан оболоро ааспыт үйэ 50-с сылларыгар, нуучча тылын баһылаан, үөрэхтэнэн, араас идэлээх дьон буолан, дойдубутугар син туһаны онордохтубутуо”, – диэбитэ Тамара Ивановна учуутал үрдүк аналтын толорбутун туһунта буолар.

Национальной кэнсиэпсийэ ийэтэ

Саха сирэ билигин ураты (креативнай) эрэгийиэн курдук сыаналанар, Арасыйыаба да, аан дойдуга да аатырар. Атын омуктар “сахалар дуо?” дииллэр, саха культууратын, устуоруйатын, олобун билиэн баҕалаах элбэх. Оболорбут өй күүһүн ирдиир интеллектуальной да, айымньылаах да үлэбэ ситиһиилэнэ сылдыаллар, сахаларын умнубаттар. Оттон ол барыта Национальной кэнсиэпсийэттэн тирэх ылар.

Дьөгүөр Суркуобу “Национальной кэнсиэпсийэ аҕата” диир эбит буоллахпытына, Тамара Ивановнаны “кэнсиэпсийэ ийэтэ” диир саамай сөп. Дьөгүөр Суркуоп Кэнсиэпсийэни бастакыттан сахалыы, саха киһитин өйүгэр-санаатыгар тийэрдии суруллубутугар Тамара Ивановна өнгөтүн чорботон бэлиттээтэ.

Хайдах этэй

Екатерина Петровна Чехордуна – педагогика билимин хандьыдаата, СӨ үтүөлээх учуутала: “Тамара Ивановна үөрэх систиэмэтигэр биир бэлиэ киһи этэ. “Тамара Ивановна оннук диэбит үһү” эбэтэр “Тамара Ивановна ону ылымматах үһү” диэн буолара. Оттон “Тамара Ивановна астынна” диэн буоллабына, бары үөрэбит. Ол аата, сөптөөх суолунан иһэр эбиппит диэн”, – диэн абынна.

Е.П. Чехордуна кэнсиэпсийэни олоххо киллэрсибит дьонтон биирдэстэрэ, кини кэпсээнэ оччонон күндү: “Таатта үөрэбин управлениетын салайар Атос Реасович Кулаковскайдыын оскуолаларынан, нэһилиэктэринэн, соххуостарынан сылдыан, кэнсиэпсийэ туһунан кэпси сатаабыппыт. 700 киһи ол көрсүһүүлэргэ сылдыан, 90-ча киһи тыл этэн, 150-ча этии киирэн, улахан үлэни ыппыппыт.

Ол да буоллар үгүс киһи өйдөөбөт уонна утарар этэ. Бэл, улахан аппаратыаттаах учууталлар өйдөөбөттөрө. Ол иһин дьонго-сэргэбэ долойдодоругар тийэр гына быһаарарга, этэр-тыынар дьон наадалар диэн, кэнсиэпсийэ ааптардарын, Егор Петровичтаабы көмөлөһүннэрэ диэн ыгырбыппыт. Анастасия Петровна, Тамара Ивановна, Егор Петрович уонча буолан тахсан, үс сиригэн арахсан сылдыан, кизэ Ойуунускай аатынан Таатта норуодунай тыйаатырыгар мустан дьүүлэспиппит. Ити тылтан, бу өйдөбүлтэн иһэнэ туох да улахан мөккүөрдээх кэпсэтии буолбута.

Дьэ, онно Анастасия Петровна, Тамара Ивановна адьас амбразураба түһэр курдук, харса суох этэн-тыынан, аан дойдуну холобурун бөбө ырытан, бу кэнсиэпсийэ олоххо киирдэбинэ эрэ саха норуота тыыннаах хааларын, саха тылыгар сыһыан уларыйыахтаабын итэҕэтиилээхтик, ылыннарылаахтык кэпсээбиттэрэ. Онтон биһиги ытыктанар, аппаратыаттаах учууталларбыт, устуоруктар, физиктэр, матымаатыктар биир-биир туран, күүстээх тыл эппиттэрэ. Ол кэннэ бары да өйдөбүттэрэ. Кэлин Тааттаба тийбит киһи хас биирдии ыал, хас биирдии төрөппүт бу кэнсиэпсийэниэн олорорун бэлиэтиир буолбута. Тааттаба Арасыйыа үөрэбин миниистирдэрэ да кэлэ сылдыбыттара. 1993 с. Япония уонна Венгрия үөрэбин үлэһиттэрэ сылдыан баран “саха норуота бөлүһүкөр норуот эбит, СГУ-га бөлүһүөпүэ институтун арыына эбикит” диэбиттэрэ. Дьэ, ити барыта 1990–91-с сылларга дьону кытта үлэ түмүгэ этэ.

“Үс киһи үлэтин онорбута”

Тамара Ивановна тас дуйга, солотууга, аакка-чыыгнга наадыбатын, ол оннугар үлэ мөккүөрүгэр сылдыбытын эттилэр. Санганы баһылырын, урут суоһу, уустугу олоххо киллэрэрин сөбүлүүрүн бэлиэтэтиллэр. Ол курдук, кини саха оболоругар нуучча тылын үөрэтии мэтиэдьикэтин онорбута. “Икки тыллаах саха санатыгар тыл литэрэтиирэли нурматын кэһи” диэн тиэмэтэ араадыа биэрииттэн туспа билим хайысхата буолбутун бары да билэбит. Кини Национальной кэнсиэпсийэни төрүттээччилэртэн биирдэстэрэ. Аны ХИФУ-га истилистикэ уонна тылабаас кафедратын “олох наада” диэн төрүттээбитэ уонна салайбыта, бэртээхэй исписэлиэстэри бэлэмнээн таһаарбыта билигин бэйэлэрэ – улахан дьон. Үөрэх тийгэр төһөлөөх үлэни үмүрүппүтэ буолуой! “Кини 3 киһи үлэтин онорбута” диэн сыаналаатылар чугастык алтыспыт дьыно. Национальной библиотэикэ Т.И. Петрова үбүлүөйүгэр кини 700 (!) үлэлэрин элэктэриэн кинигэ гынан бэлэмнээтэ диэн үөртүлэр. 2020 с. “Саха кизн туттар дьыно” сизрийэбэ тахсыбыт эбит. Тамара Ивановна сүдү улахан үлэни ыытан, биһиги билигин манньк Тамара Ивановна Петрова курдук дьон баар буолан, тирэхтээх курдук санана сылдыабыт. Кини аатынан мэтиэдьиис учууталларга судаарыстыбаннай бириэмийэ олохтоммута бу – биһиги сүдү киһибитигэр сүгүрүйүүбүт, махталбыт, кини дьыалатын утумнуурбут биир туһунта буоллун.

Ахтылартан:

“Кини университетка барбытын кэннэ министриэстикэбэ кэнсиэпсийэбэ, уопсайынан, олохтоох омуктар дьылбаларыгар кыһаллар киһи суох буолбута тутта биллбитэ. Тутайбыта.” (Г.С. Попова-Санаайа).

“Биирдэ үлэли олорон, эмискэ көхсүбүттэн имэрийдэ: “Чэ, обом ма-ладьыас. Спокойно өлөр буоллун”. Ол сабана кини олох эдэр буоллаба дии. Наһаа соһуйдум: “Тобо инньэ диигин?” – диэбиллэр, “учуобунньугу өйдүүр киһилэммиппит диэн үөрэн этэбин”, – диэбитэ (С.С. Семёнова).

“Тамара Ивановна Национальной оскуола кэнсиэпсийэтэ олоххо киирэрин туһугар турууласпытын, тылабаас учуобунньук тылын-өһүн чочуйарга субэтин-аматын, сахалыы тизмин сайдар сабабын ыйан биэрбитин сыаналыбыт” (Н.В. Ситникова).

“Тамара Ивановна саха тылыгар биир тумус туттар киһибит. Кини саха тылын кэскилин түстүүр үлэтэ үгүс өрүттээх уонна сорох үлэтэ уһулуччу тахсылаах” (Г.Г. Филиппов).

“Үөрэнээччилэрэ, учууталбытыгар мунгура суох махтал тылын этэбит” (Л.Е. Манчурина).

**Бэлэмнээтэ
Нина ГЕРАСИМОВА.**

Муус устар – тот салгын ыйа

Айыыһыт Хотун ыйа. Кэрэни кэрэхсиир, тапталга Ататаһар кэм. Муус устар ыйы алтынны батыһар.

Муус устар ый 7 күнэ – Былабачыа-найап таңгара, сахалар саамай билгэлиир кэтэһэр таңгаралара. Бу күн хайдах буолар да, сааспыт эмиэ оннук буоларын бу кэнники сыллар бигэргэттилэр.

Быйыл кулун тутар ый, урукку сылларга холооттоххо, улахан тыала-тибиитэ суох чуумпутук ааста. Онтон сиэттэрэн сылыктаахха, муус устар ыйбыт хайдах эрэ сымнаһыар буолуох курдук. Үһүс декадаттан ордук киин уонна собуруулуу-арбаангы улуустарга улахан ириэри барыах чинчилээх. Былырын күнүн үгүс улуустарга ардаан-хаардаан баран, тоҥорбута. Онон ийэ сирбит “тот” собус сытар. Муус устар бүтэһик уон күнүгэр күүстээх ардахтар кэлиэхтэрин сөп, онон быйыл саас элбэх уу-хаар кэлиэ. Оно эрдэттэн бэлэмнэнэн, быһыттары бөбөргөтүү үлэлэрин ыытан бэлэм оло-рорбут ирдэнэр. Онон өтөрүнэн кэлбэтэх уулаах сааһы көрсөөрү олоробут. “Сааскы уубут этэнгэ аастабына, улахан өг сайын кэлээри турар” диэн тойоннуубун.

Саха киһитэ бэйэтин “көхсүттэн көнтөстөөх Күн улуунун оботобун” диэн мээнэбэ эппэт.

Күн сиргэ дьайыыта олус улахан. Күнгэ тахсар эстиилэртэн Сиргэ баар тыынар тыыннаах олобо улахан тутулуктаах. Быйыл, урукку сыллартан атына диэн, биһиги Күн эстиилэрин төлө түспүт кэммит. Ол курдук, 2021–2023 сылларга Күн эстиитэ мунутуурдук улаата, элби сылдыбыта. Ону дабайса, ити 3 сылга улахан курааннар турбуттара. Быйыл-гыттан ыла сыһа өг дьыллар эргийэн барыахтара. Ааспыт ахсынныга халлааммыт “умайан” кып-кыһыл буолан ааспытын өйдүүргүт буолуо. Ити – Күн мунгутаан эстиитин туоһута. Үөһэ буола турар – аллараба быһаччы дьайар. Онон Сиргэ буола турар араас сэбиллээх иирсээннэр эмиэ сыһа тохтоон, улахан аан дойдутаабы айдааннарбыт да симэлийэн-уостан барыахтара. Усторууаттан биллэххэ, аан дойду буолан ааспыт улахан сэрйилэрэ-иирсээннэрэ бары кэриэтэ Күн эстэр циклин кытта ыкса дьүүрэллэнэллэр. Онон “сайдар-көнөр суолга үктэниэхпит, Сахабыт сиригэр үчүгэй кэмнэр эргийиэхтэрэ” диэн эрэл улахан.

Ый сиргэ дьайыыта. Ый Сиргэ буолар уларыйыларга барыларыгар быһаччы дьайар, оннообор улуу байбаллары үөһэ-аллара ытыйталыыр. Тыынар тыыннаах олобо барыта Ыйтан улахан тутулуктаах. Ыйы мэлдьи кэтээн көрө сырыттаха, Сиргэ буолар уларыйылары эмиэ киһи эрдэттэн сабабалыан-сылыктыан сөп.

Ый халандаара ордук обуруотчуттарга аһара туһалаах. Сорох дьон ону аахай-баттар эрэри, бу быһаччы көдүүстээбэ дьин олобуна дакаастанан бүппүт суол. Былыр-былыргыттан өбүгэлэрбит Ыйы Сир быстыспат аргыһынан аабаллара. Онон сирдэтэн бурдуктарын ыһаллара, булка-алка бараллара, балыктыыллара.

Киһи доруобуйата тупсара-мөлтүүрү эмиэ барыта Ыйы кытта быһаччы ситимнээбин биллэллэрэ. Ый халандаара, дьининэн, хас дьыэ аайы ыйанан туруохтаах этэ.

Муус устар ый билгэтэ

Муус устар 1 күнэ – Даарыйа күнэ. Ойбон хайынгы мууһа ирэр. Ол нөҥүө күнүттэн 40 хонуктаах дьыбар бүтэн, 30 хонуктаах уораан хаалар. Ый ортотугар тыалырдабына – “хаары сахсатар”, ый бүтэһигэр – “хаары хараардар”.

Муус устар 4 күнэ – Дьыэ кыры-һатыттан таммах түһэрэ элбиир, улахан бэлиэтээһин буолар.

Муус устар 5 күнэ – холлобос көтөрө. Кыһынгы хаһаас бүтэр.

Муус устар ый 7 күнэ – Былабачыанайап (Благовещение Пресвятой Богородицы). Таңгара улахан бырааһынныга. Бу күн, бэл, чыычаах “аныырбаан” уйа туттубат аатырар. Тулук кэлэр, мөбөтөй уйатыттан быгылыыр, эһэ арбабар уһуктан “кылдыылыыр”, ол эбэтэр быган сытан салгылыыр. Сааскы сылаас “өннүү” күннэр тураллар. Бу күн былыта суох ыраас турара – саас тэтимнээхтик кэлэригэр, тыалыраара – хаптаһын хатааһын буоларыгар.

Муус устар 6 күнэ. Түүнүн сылаас буоллабына – саас түргэнник кэлэр.

Муус устар 8 күнэ. Бу күн хайдабыт да, алтынны 8 күнэ эмиэ оннук буолуо.

Муус устар 9 күнэ – Мотуруона диэн аат күнэ. Тураах кэлэр.

Муус устар 13 күнэ. Бэлиэтээһин. Тот салгын түһэр.

Муус устар 14 күнэ. Күн көрөр өттүгэр дьыэ үрдүгэр хаара өссө да сытар буоллабына, ыам ыйын 6-гар диэри ходуһа эмиэ хаар сытар.

Муус устар 18 күнэ. Урут хабыс, тымны тыал үрбүт буоллабына, аны ичигэс тыал түһэр. Собурууттан тыалырдабына – сылыар.

Муус устар 20–25 күннэрэ. Куруп-пааскы, улар охсуута сабаланаар.

Муус устар 21 күнэ. Күн көрдөбүнэ – сайына ичигэс, былыттаах буоллабына – сайына сөрүүн.

Муус устар 23 күнэ. Бу күн чуумпу, сылаас түүн буоллабына – сайына куйаас, кураан. Ириэри күүһүрэр. Түүнүн тоҥорор.

Муус устар 24 күнэ. Чалбах үчүгэйдик килэйэн тахсыбатабына, сайына куһаҥан. Суол-иис алдыанар. Күн үөһэ ойдор ойон иһэр.

Муус устар 29 күнэ – Ый туолуута.

Декада диэн ый 10 хонуга:
I декада – ый 1–10 күннэрэ

II декада – ый 10–20 күннэрэ
III декада – ый 20–30 күннэрэ

Илин Энгээр улуустара:

Былырынгыга тэнгээтэххэ, муус устар ый Илин Энгээрдээби үгүс улуустарга балай да сылаас буолара сылыктанар. Муус устар I декадатыгар улуустарга үксүгэр түүнүгү өттүгэр тымныыа, оттон II–III декадаларга күүскэ ириэриэ.

Сөҥүү түһүүтэ: I декадаба – 1 күн хаардыа; II декадаба – 1 күн хаардыа, 1 күн ардыа; III декадаба – 4 күн ардыа.

Бу ый I декадата, урукку сылларга тэнгээтэххэ, түүнүн да, күнүһүн да тымныы. Күнүһүн – -12, -10, түүнүн – -21, -15. II декадаба күнүһүн – +5, +3, түүнүн – -9, -6.

III декадаба күнүс да, түүн да биллэрдик сылыһыа. Күнүһүн – +6, +4, түүнүн – -3, +2.

Киин улуустар:

Муус устар ый киин улуустарга, былырынгыга тэнгээтэххэ, улахан хатааһына суох, сылаас буолара сабабаланаар.

Сөҥүү түһүүтэ: I декадаба – 2 күн хаардыа; II декадаба – 2 күн хаардыа, 1 күн ардыа; III декадаба – 5 күн ардыа.

Бу ый I декадатыгар күнүһүн – -12, -9, түүнүн – -15, -12. II декадаба күнүһүн – -6, +4, түүнүн – -9, -7.

III декадаба күнүһүн – +8, +6, түүнүн – +2, +1.

Бүлүү сүнньүн улуустара:

Бүлүү энгээр улуустарыгар, киин улуустары кытта тэнгээтэххэ, хойутуу, III декада эрэ диэки биллэрдик сылыһыа.

Сөҥүү түһүүтэ: I декадаба – 2 күн хаардыа; II декадаба – 1 күн хаардыа; III декадаба – 4 күн ардыа.

Бу ый I декадатыгар күнүһүн – -11, -8,

түүнүн – -19, -15.
II декадаба күнүһүн – -10, +4, түүнүн – -12, -9.
III декадаба күнүһүн – +6, +4, түүнүн – +2, +1.

Өлүөхүмэ, Алдан, Нерюнгри:

Собуруулуу-арбаангы улуустарга быйыл иккис декадаттан сабалаан балай да сылыһыа, оттон III декадаба күүстээх ардахтар түһэннэр хаар эмискэ мэлис гынан хаалыа. Бу энгээр олохтоохторо ыам ыйын хара сиргэ көрсүөхтэрэ.

Сөҥүү түһүүтэ: I декадаба – 1 күн хаардыа; II декадаба – 3 күн хаардыа уонна 1 күн ардыа; III декадаба 6 күн ардыа;

Бу ый I декадатыгар күнүһүн – -12, -9, түүнүн – -17, -14.

II декадаба күнүһүн – -8, +4, түүнүн – -7, +5.

III декадаба күнүһүн – +8, +6, түүнүн – +2, +1.

Өймөкөөн улууһа:

Өймөкөөнгө муус устар ыйа урукку сыллардаабыр балай да сымнаһыар буолуо. Быйыл, уопсайынан, хотугу улуустарга муус устар ыйга сөҥүүтэ букатын кыра буолуох чинчилээх.

Сөҥүү түһүүтэ: I декадаба – 1 күн хаардыа; II декадаба – 1 күн хаардыа; III декадаба – 1 күн хаардыа.

Бу ый I декадатыгар күнүһүн – -7, -5, түүнүн – -22, -19.

II декадаба күнүһүн – -8, -4, түүнүн – -15, -11.

III декадаба күнүһүн – +3, +1, түүнүн – -9, -7.

Дьааны улууһа:

“Саамай тымныы” аатырар Дьааны улууһугар, былырынгыга тэнгээтэххэ, ый бастагы иккис декадаларыгар тымныы собус буолуо. Хаар түһүүтэ бэрт кэмчи, кыралаан III декада эрэ диэки биллиэ.

Сөҥүү түһүүтэ: I уонна II декадаларга хаар букатын түспэт; III декадаба эрэ 2 күн хаардыа.

Бу ый I декадатыгар күнүһүн – -10, -7, түүнүн – -27, -23.

II декадаба күнүһүн – -10, -7, түүнүн – -12, -8.

III декадаба күнүһүн – +3, +1, түүнүн – -8, -5.

Халыма уонна Индигиир улуустара:

Халыма-Индигиир энгээр улуустарыгар быйыл урукку сыллардаабыр биллэ тымныыбыта, онон, I да, II да декадаларга син биир тымныы буолуо. Былырын бу өрүстэр тардыларыгар муус устар ыйга хаар букатын түспэтэбэ. Быйылгы дьылга ол эмиэ хатылана. Ол оннугар ыраас чабылхай күннэр ый аңаарын устата туруохтара.

Бу ый I декадатыгар күнүһүн – -7, -4, түүнүн – -27, -24.

II декадаба күнүһүн – -5, -2, түүнүн – -13, -7.

III декадаба күнүһүн – +5, +3, түүнүн – -10, -7.

Анаабыр, Өлөөн, Тиксии:

Арктика энгээрин улуустарыгар муус устар ый I уонна II декадаларыгар түүнүн балай да тымныыһы. I уонна III декадаларга хаар букатын да түспэтэ сылыктанар.

Бу ый I декадатыгар күнүһүн – -22, -18, түүнүн – -25, -21.

II декада түүнүгү өттүгэр балай да тымныыа. Күнүһүн – -18, -14, түүнүн – -18, -15.

III декадаба күнүһүн – -9, -8, түүнүн – -14, -10.

ТУСКУЛ.

Пединститут — ыра санаа туолуута

Бастакы үрдүк үөрэх кыһатын 90 сыла

1904 с. сахалартан икки эрэ үрдүк үөрэхтээх киһи баарын туһунан А.Семенов, М.Горькай табаарыһа, суруйбута баар: уокуруктаабы суут чилиэнэ, Рязаннга үлэлээбит Афанасьев, ону кытта быраас П. Сокольников. 1916 с. саха чулуу интеллигентсийэтэ, ол иһигэр В.Никифоров-Күлүмнүүр, Иркутскайга үрдүк үөрэх кыһата тэриллэрин туруорсубуттара. Ол “биһиги кыһабыт буолуохтаах” диэн ырааһааһытара да, саха тыла университет бырагырааматыгар киллэриллибэтэ. 1919 с. С.А. Новгородов, Иркутскайдаабы кыһаба “якутология” хайысханы киллэриэххэ диэн суруйбута. “Хас сылынан биһиэхэ үрдүк үөрэх кыһата арылларын күүтэбит?” диэн ыйытыта салгытга ыйаммыта...

Хаалыттан — сайдыыга

1917 с. уонча үрдүк үөрэхтээх саха баара. Өктөөп өрөбөлүүсүсүэтин кэннэ оскуолалар арыллан, ликбизэстэр тэриллэн, бүтүүн үөрэхтээһин идиэйэтэ тэнийэн, норуот үөрэхтэнэр ыра санаата олоххо кириэн барбыта. Ити сүткэн хардылар онһууллубут кэмнэрэ этэ. 1922 с. Максим Аммосов I Учредительнай сийиэскэ “Кэннибитигэр баттал, харанга, хаалыы... Иннибитигэр — сырдык сайдыы суола” диэбитэ.

Саха сирэ ити сылларга туох баар үрдүк үөрэхтээх каадыры, ол иһигэр учууталлары, тас үөрэх кыһаларыгар бэлэмниирэ. Ол эрэри, салайар баар-тыа үөрэхтээһин сайдытыгар саамай улахан болҕомтотун уураара, бэлэмнэнии ытара. 1931 с. үөрэҕири наркома С.Ф. Гоголев баартыа VIII кэмпиринэнсийэтигэр отчуоттунан:

1930/1931 үөрэх дь. киин үрдүк үөрэх кыһаларыгар 520 киһи үөрэммит. 1932 с. киин үөрэх кыһаларыгар ытарга хамыһыһа 500 киһи дьыалатын көрбүт. Онтон үөрэххэ 276 киһини талбыт. Олортон олохтоох төрүт омуга — 65%, батараага уонна оробуочайа — 40%. Уопсайа, 1931 с. 776 киһи үрдүк үөрэххэ үөрэммит. Ити кэмтэн ыла ыччаттар утуу-субуу үрдүк үөрэҕи бүтэрэн, дойдуларыгар кэлэн, санга олобу тутууга кыттан барбыттар.

Институт арыллыта

Үрдүк үөрэх кыһата тэриллэрэ тыын суолталаммыта. 1932 с. оробуочай факультет (рабфак) арыллыбыта. Өрөспүүбүлүкэ институт арылларын долгуйа күүппүтэ. Бары өттүнэн бэлэмнэнии барбыта. Урукку реальный училище дьыатэ улахан өрөмүөнү эрийэрэ. 9 ыстаапка көрүллүбүтүн үрдүнэн, собурууттан биир эрэ преподаватель кэлбитэ — каадыр суоба... Орто үөрэх тилигэ оннун була илигэ, онон үөрэниэх ыччат эмиэ тийибэтэ. Ол да буоллар, барыта быһаарыллан,

Хаалыылаах Саха сиригэр үрдүк үөрэх кыһата — саха норуотун ыра санаата этэ. 1897 сыллаабы биэрэпиһи ылан көрдөххө, үөрэхтээх киһи ахсаанынан Саха уобалаһа кэнники миэстэҕэ сылдыра. Оттон олохтоох дьонтон (“инородцы”) 0,6% эрэ барбах ааҕар-суруйар этэ.

1934 с. алтынны 8 күнүгэр Саха сиригэр бастакы үрдүк үөрэх кыһата — Пединститут аанын тэлэччи арыян, ыччаты үөрэтии саҕаламмыта. Хайдахтаах курдук дириг-суолталаах этэй, ол!

Институту үөрүүлэх арыйыы 1934 сыл ахсынньытыгар, Бүтүүн Саха сийиэһигэр буолбута. Онно үөрэхтээһин наркома Иван Михайлович Романов өрө көтөбүллэн туран, дакылаат аахпыта. Бэл, сийиэс үлэтин тохтотон, пединституту баран көрөн кэлбиттэрэ. Пединститут бастакы дириэктэрэ Иван Пудович Жегусов “Социалистическая Якутия” хаһыакка (1934 с. алтынны 12 к.) “өрөспүүбүлүкэ аны тастан педагогической каадырдары киллэрбэккэ, тыһыынчанан солк. үбү бараабакка, учууталлары бэйэтэ бэлэмниир буолуоҕа” диэн суруйбута. “Институт тэриллээтэ билим сайдытыгар, Саха АССР устуоруйатын, литэрэтиирэтин, этнографиятын үөрэтиигэ улахан оруоллаах буолуоҕа” диэбитэ. “Кыым” хаһыакка “үөрэх сайдыытын кытта айылҕа баайын үөрэтии, чинчийи сайдыаҕа” диэн суруйбута. Барыта эппитин курдук буолбута.

Бастакы дириэктэр

И.П. Жегусов Тааттаттан төрүттээбэ, 1927 с. Н.К. Крупская аатынан Хомууустуу иити академиятын бүтэрэн, Дьокуускайдааҕы педучилищеҕа дириэктэрдээбитэ, Наркомпрос иниспик-тэринэн үлэлээбитэ. Үөрэхтээһин наркомунан үлэли сылдьан, ыараханлык ыалдьыбыта. Кини үөрэхтээһин энтузиаста, пединституту тэрийи көбүлээччигэ этэ. Солбуйааччыта Иван Александрович Мельников диэн РСФСР Наркомпроһа собурууттан ыппыт кийитэ этэ. Кини Москубатааҕы индустриальной-педагогической факультет аспирантуратын бүтэрбит этэ, кэлин хандыдаат диссертээссийэтин көмүскээбитэ. Иккиэн тапсан, ситэрсэн биэрэн үлэлээбиттэрэ.

Пединститут тэриллэригэр, икки салааааҕа: устуоруйа (26 устудьуон) уонна физика-математика (31 устудьуон). 27 устудьуону бэлэмнэнии салаатыгар ылбыттар. 12 преподаватель орто-түгүр биир да билим истиэпэннээх суоба. Сыйыа институт кэнгээн испитэ. 1935 с. нуучча тылын уонна литэрэтиирэтин салаата арыллыбыта. 1938 сыл сааһыгар бастакы выпуск тахсыбыта. Кэлин институт олобун булан, өрөспүүбүлүкэни учууталларынан хааччыа турбута да, наадыһы улаатан испитэ. 1940/1941 үөрэх дь. 2813 учууталтан 1178 үрдүк үөрэхтээбэ. 155 оскуола дириэктэриттэн 120 үрдүк үөрэбэ суоба.

Сэрии сылларыгар

Фашисты Германия ССРС-ка саба түспүтүгэр, пединститут элбэх устудьуоннара, үлэһиттэрэ сэрииҕэ барар баҕа санааларын биллэрбиттэрэ. Балаһан ыйыгар диэри барыта 33 киһи ынгырыллыбыта, 1942 с. бэс ыйыгар диэри 9 преподаватель, 24 оробуочай, 3 сулусалаах, 57 устудьуон ынгырыллыбыта. 1941/42 үөрэх дьылыгар Пединститут түргэн үөрэтиигэ көспүтэ

— ол курдук, үөрэҕи үс сылынан бүтэрэр туһунан бирикээс тахсыбыта. Пединститут кэлэктиибэ сэрии тыйыс сокуонунан үлэлээбитэ.

Ол да буоллар, 1945 сс. институт 45 учууталыттан номнуо 10 билим истиэпэннээбэ, устудьуон ахсаана 473 киһи этэ, 8 киһи аспирантураҕа барбыта — ити сэрии сылларыгар институт тэрээһин, мэтэдьиичэскэй уонна билим-чинчийэр өттүнэн бөбүргөөбүтүн туоһута буолбута. Онуоха олук уурааччы — базатын сөпкө тэрийбит, каадыры бэлэмнээһингэ болҕомто уурбут — бастакы дириэктэр И.П. Жегусов өгөтүн бэлиэтиир наада.

Институттан — федеральной университетка

1949 с. саха тылын уонна литэрэтиирэтин салаата арыллыбыта. 1950 с. саха оскуолаларыгар нуучча тылын үөрэтэр учууталлары бэлэмниир салаа арыллыбыта. Ол иннинэ итинник салаа Учууталлар институттарыгар эрэ баара. 1951 с. бу салаалар устуоруйа факультетыгар холбоспуттара. 1951 сылтан учууталлары таһаары элбээбитэ. 1946–1956 сс. пединститут 11 выпуһу биэрбитэ.

50-с сылларга пединститутка сахалартан биир эрэ педагогика билимин хандыдаата баара. 1953 с. В.Ф. Афанасьев уонна П.И. Шадрин көмүскээбиттэрэ. 1956 с. институтка 33 билим хандыдаата, биир билим дуоктара баара. Бастакы саха дуоктардара А.Д. Егоров, Л.Н. Харитонов, Г.П. Башарин үлэлэрэ-хамнастара Пединститут кафедраларыгар саҕаламмыта. А.Е. Мординов, И.М. Романов уонна Ф.Г. Сафронов үлэлэрэ эмиэ манна барбыта. Институту бүтэрбиттэртэн барыта 50 тахса киһи билим дуоктара уонна хандыдаата буола үүммүттэрэ.

Пединститут базатыгар ССРС Министирдэрин Сэбиэтин 1956 с. атырдьах ыйын 23 күнүнээби уураабынан, Саха судаарыстыбаннай университета тэриллэбитэ. 1981 с. СГУ-га педагогика факультета арыллыбыта. Факультетка төрт салаа үлэлээбитэ: начаальнай үөрэтии уонна мэтиэдиэк салаата, индустриальной-педагогика, национальнай оскуолаа нуучча тылын уонна литэрэтиирэтин үөрэтии, физкультура салаата. Бастакы дэкээн — педагогика билимин дуоктара Дмитрий Алексеевич Данилов. 1996 с. СӨ Бэрэсидьиэнэ М.Е. Николаев ыйаабынан педфак базатыгар М.К. Аммосов аатынан СГУ пединститута тэриллэбитэ.

Онтон 2009 с. алтынны 21 күнүгэр Арасыйыа Бэрэсидьиэнэ Дмитрий Медведев М.К. Аммосов аатынан Саха судаарыстыбаннай университетин базатыгар Хотугулуу-Илинги федеральнай университеты тэрийэргэ диэн Ыйааҕа тахсыбыта.

Бастың үөрэх кыһата

Пединститут билинги кэмнэ сүрүн соруҕа — билиилээх, таһымнаах, санга үөрэх технологияларын баһылаабыт, кыһалҕаны кыайан быһаарар кыахтаах исписэлиистэри бэлэмнээн, куорат уонна тыа оскуолаларын педагогической каадырынан хааччыыы.

— Пединститутка үрдүк үөрэҕи истэн да, кэтэхтэн да үөрэнэн баһылыахха сөп. Истэн үөрэнэргэ бакалавриакка барыта 12 үөрэх бырагыраамата баар. Кэтэхтэн үөрэнэргэ — 13 бырагыраамата. Ону сэргэ, 8 магистратура бырагыраамата. Маны таһынан, аспирантура 4 бырагыраамата баар уонна ХИФУ Пединститут Диссертационнай сэбиэтэ үлэлиир.

Педагог идэтин таһымын үрдэтэр, бэлэмнээн араас хайысхалыы инниттэн, быйыл психология-педагогика хайысхата (психология и педагогика дошкольного образования), (күнүскү, бакалавриат), педагогической үөрэхтээһин (икки бэлэмнээх үөрэтии), (начаальнай уонна омук тыла (английский) уонна литэрэ-

тиирэ), (күнүскү, бакалавриат), педагогической үөрэхтээһин (управление учебно-воспитательным процессом в организациях региональной системы образования), (күнүскү, магистратура), анал үөрэхтээһин (дефектологическое образование, дошкольная дефектология), (кэтэхтэн үөрэх) диэн санга үөрэх бырагыраамаларыгар абитуриенттары сүүмэрдээһин буолуоҕа.

Институтка 8 кафедра үлэлиир: “Оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин”, “Начаальнай үөрэхтээһин”, “Социальной педагогика”, “Анал дефектология үөрэхтээһинэ”, “Информационнай-суоттуур тизхиһикэ”, “Технология”, “Педагогика”, “Сааһынан уонна педагогика психологията”.

педагогика академиятын иһинэн виртуальной педагогической кылаас үлэлиир.

Сыллата биһиги устудьуоннарбыт уонна преподавателлэрбит педагогика олимпиадаларыгар, идэтиийи куонкурустарыгар, успуорт уонна култуура тэрээһиннэригэр кыайыылара, устудьуоннар бастакы сүһүөх идэтиибит сойуустарын тэрилтэлэрин, устудьуон этэрээттэрин, институт бэтэрээнэрин сэбиэтин көхтөөх үлэтэ, бибилиэтиэкэ үрдүк хаачыстыбалаах үлэтэ-хамнаһа, кэлэктиибинэн биир тыһынынан сомоолоһон үлэ, педагогика санга сүүрээһинэрин, инновациялары сэргэхтик ылыныы — бу барыта биһиги институттук Арасыйыа Хотугулуу Илин өттүгэр педагогтары бэлэмниир инники күөҕүгэ сылдыар үөрэх кыһата буоларын туоһута.

Михаил Прокопьевич ФЕДОРОВ, ХИФУ ПИ дириэктэр э.т.

Бэлэмнээтэ Нина ГЕРАСИМОВА.

Төлөбүрдээх матырыйаал.

Олобун таптыыр идэтигэр анаабыта

Убаастыыр кэллиэгэбит, настаабынныкпыт, аҕа табаарыспыт, мэдиссиинэ билимин дуоктара, бэрэпиэссэр, Арасыйыа Федерациятын үтүөлээх бырааһа

**СТЕПАНОВ
ЮРИЙ ПАВЛОВИЧ**

бу дьыл кулун тутар 6 күнүгэр Орто дойду олобуттан туораата.

Юрий Павлович олобун таптыыр идэтигэр анаабыта. Саха сириг олохтоохторун доруобуйаларын туһугар ис сүрэхтээхтэн ыалдьара, кинилэри олоххо төнүннэрэргэ бары сыратын-кыһамнытын уурбута.

Юрий Павлович Степанов 1949 с. от ыйын 10 күнүгэр Сунтаар улуунун Бүлүүчээн сэлиэнньэтигэр төрөөбүтэ. 1967 с. Бүлүүчээн орто оскуолатын ситиһиһилээхтик бүтэрэн, хомсомуол путевкатынан “Кириэстээх” сопхуоска үлэтин сабалаабыта. Ол кээнэ СГУ мэдиссиинэ факультетыгар киирэн салгыы үөрэммитэ. 1975–1988 сылларга өрөспүүбүлүкэтээби онкологическай дьыспансырга хирург-ординаторунан үлэлээбитэ уонна 2 тыһ. тахса искээннээх ыарыһабы эпэрээссийэлээн үчүгэй көрдөрүүнү ситиспитэ.

1988 с. Өрөспүүбүлүкэтээби килииньикэли балыыһа хирургия салаатыгар сүрүн бырааһы солбуйааччынан ыҥырыллытара, бу кэмгэ тэҥинэн Саха АССР Доруобуйа харыстабылын министриэстибэтин ыстааты таһынан сүрүн хирурунан үлэлээбитэ. 1992 с. Саха Өрөспүүбүлүкэтин Бырабыыталыстыбатын ыйаабынан Юрий Павлович инбэлииттэр уонна бэтэрээннэр доруобуйаларын реабилитациялыыр киин генеральнай дириэктэринэн аһаммыта.

Кини иннигэр, омос көрөргө, олоххо киирэрэ улахан уустук сыал-сорук турбута – дуона суох үбүлээһиннээх, кураанах, туга да суох кэриэтэ турбут сиргэ, онно эбии туттааччы-исписэлиис тийибэт кэмигэр Реабилитация киинин тэрийии. Ол гынан баран Юрий Павлович дьон итэһэлин хайаан да олоххо киллэрэр майгылаабыта. Саамай сүрүнэ, бу Реабилитация киинэ сөпкө тэрилиннэбинэ, өрөспүүбүлүкэ олохтоохторугар чакчы туһалаах буоларын, дьону хааччаҕа суох, толору олоххо төнүннэрэр кыах үөскүүрүн өйдүүрэ. Кини өрөспүүбүлүкэҕэ реабилитационнай кииннэр тэриллэллэригэр бары күүһүн, билиитин уонна тэрийэр дьобурун уурбута. Биһиги күн бүгүн Юрий Павлович Өрөспүүбүлүкэтээби реабилитационнай киини каадыра, анал тэрилэ, бас билэр дьэиэтэ суох кэмгэ сангалыы тэрийбит соботох тэрийээччинэн билинэбит.

1995 с. Социальной көмүскэл министриэстибэтин, Биэнийэ пуондатын отделениетын, Ил Түмэн дьокутааттарын кытта тиһиктээхтик бииргэ үлэлэһии түмүгэр үс этээстээх, 25 куйкаба стационардаах сүрүн куорпус тутуута түмүктэммитэ. Салгыы Юрий Павлович кыһамнылаах салалтатынан Киин материальнай-тэхиниичэскэй базата тупсубута. Ол курдук, 1998 с. лаборатыарыа-производство куорпуна тутуллубута, 2000 с. 291 кв.м иэннээх, үс этээстээх эбии тутуу үлэҕэ киирбитэ, Киин 40 куйкалаах буолбута. Санга тутуулар тустарынан билигин этэргэ-суруйарга чэпчэки. Ол кэмгэ Юрий Павлович, бу үлэлэри барытын сүрүннүүр-салайар киһи, сирити туруорсууттан сабалаан үбүлээһини булууга, бэдэрэ-

этчити көрдөөһүнгэ тийэ элбэх уустугу көрсүбүтэ. Бу кыһалбалары барыларын быһааран, туруоруммут сыалын-соругун ситиһэн, 2003 с. 633 кв.м иэннээх, иккис учараттаах эбии тутуу үлэтэ сабаламмыта. Ол түмүгэр киин куйката 60-га диэри эбиллибитэ. Манна 60 мизстэлээх остолобуой аһыллыбыта. Үс сыл ааспытын кээнэ, 2006 сыллаахха, Реабилитационнай киин 132 кв.м иэннээх лаборатыарыа-производство куорпуһугар эбии тутуу үлэҕэ киирбитэ. Юрий Павлович Реабилитациялыыр киини эмтиир-сэрэтэр үлэни ытар, чөлүгэр түһэриини биир кэлимник онгорор мэдиссиинэ тэрилтэтин уонна өрөспүүбүлүкэҕэ тэрийэр-мэтэдьиичэскэй реабилитация киинин быһыытынан тэрийэр бабалаабыта. Бу бабатын сыралаһан туран олоххо киллэрбитэ.

Юрий Павлович санга ньымалары, сонун сүүрээһиннэри киллэрэргэ мэлдьи кыһаллара. Онноо-бор 90-с сылларга доруобуйаларыгар хааччахтаах дьону реабилитациялыырга үлэлэхтэр тас дойду биллэр пиирмэлэрин кытта үлэ чэрчитинэн дьыалабыай сыһыаны олохтообута. Норуоттар икки ардыларынааҕы кэпэрээссийэҕэ ситиһилээх холо-бур буолар “Отто Бокк” ньиэмэс пиирмэтин кытта көдьүүстээхтик үлэлэхтэр, Киини аныгылыы ортопедическай тэриллэринэн хаачыйбыта. Ол курдук, 1992–1996 сс. илии-атах быратыаһыгар туттуллар матырыааллары, анал тэриллэри онгорор тэриллэринэн хааччынарга хантараак түһэрсибиттэрэ. Киин исписэлиистэрэ “Отто Бокк” пиирмэҕэ үөрэммиттэрэ, быратыас онгорорго норуоттар икки ардыларынааҕы таһымнаах сэртификэттэри ылбыттара.

Юрий Павлович анаалыстаан көрөр, инникини дириҥник хорутан толкуйдуур дьобура үлэтигэр туһалаабыта – Арасыйыа, тас дойду сүрүн пиирмэлэрин, килииньикэлэрин кытта кэнэбэскилээх кэккэ хантараактар быраактыкаба киирбиттэрэ. Ол курдук, 2016 сылтан Киин аан дойдуга биллэр “Чжонджу” Собуруу Кэриэйэ мэдиссиинэтин киинин уонна “Солт Медис” мэдиссиинэ хампаанньатын кытта көхтөөхтүк үлэлэхтэр барбыта. Кинилэри кытта инники күөҥгэ сылдьар мэдиссиинэ иһитиннэриилэрин үлэстэбит, Собуруу Кэриэйэ исписэлиистэрэ маастар-кылаастары ыыталлар. 2018 с. Собуруу Кэриэйэҕэ баар СЭМ мэдиссиинэ киинин (Аньян СЭМ, GSAM балыыһалар, СЭМ дьахтар балыыһата) кытта мэдиссиинэ чинчийиилэрин ытарга, быраастар стажировкалар бырагыраамаларын тэрийэргэ уонна ыарыһахтары эмтииргэ бииргэ үлэлэһии мемурандумугар илии баттаспыппыт. Ол курдук, 2016 сылтан 2019 сылга диэри Киин 15 исписэлиһэ Кэриэйэ Өрөспүүбүлүкэтин реабилитационнай киинигэр үөрэммитэ, быраактыкаламмыта. “Чжонджу” килииньикэ бэрэпиэссэрдэрэ ыарыһахтары чөлүгэр түһэрэргэ көмөлөһө, диагностикаба уонна реабилитацияба үөрэтэ Дьокуускайга кэммиттэн кэмигэр кэлэллэр. Бу курдук, сатабыллаах салайааччы Кэриэйэ, Германия, Хорватия уонна Япония бастыҥ быраастарын, реабилитологтарын кытта хардарыта үлэлэхтэр систиэмэни олохтообута.

Кини Швейцарияба, Францияба, Кытайга, Хорватияба, Швецияба, Германияба ытыллар норуоттар икки ардыларынааҕы таһымнаах симпозиумнарга, кэнгириэстэргэ, кэмпириэнсийэлэргэ кытара, бу пуорумнарга спикердиирэ. Собуруу Кэриэйэҕэ, Японияба стажировкаламмыта.

Юрий Павлович туруу үлэһитинэн, туруоруммут сыалын-соругун ситиһэринэн уратылаабыта. Реабилитационнай киингэ эмтээһин санга үрдүк технология, инновациялыы мэтэдьиичкэтэ киирэрин мэлдьи туруулаһара. Холобур, Москубаҕа ытыллыбыт МСЭК исписэлиистэрин I Бүтүн Арасыйыатааҕы сийиэстэригэр бу хамыыһыа Саха сириэҕэ отделын бэрэссэдээтэлинэн талыллыбыта.

Биһиги ытыктыыр киһибитин дириҥ толкуйдаах, ирдэбиллээх, бириинсиптэрдээх, киһилии үтүө хаачыстыбалардаах салайааччы, талааннаах быраас быһыытынан билэрбит. Кини идэтин чакчы толору баһылаабыт чабылхай киһи, бу эйгэҕэ үлэли-хамсыы сылдьар учуонай, бэрэпиэссэр этэ.

Өр сыллаах салайар үлэтин, Саха сириг социальнай сулууспатын иннигэр сүҥкэн үтүөлэрин иһин Юрий Павлович Степановка РФ үтүөлээх бырааһа үрдүк аат ингэриллибитэ. Маны таһынан РФ социальнай-үлэ эйгэтин туйгуна, үрдүк квалификациялаах быраас, мэдиссиинэ билимин дуоктара, бэрэпиэссэр. Элбэх судаарыстыбаннай уонна биэдэмистибээннэй наҕараадалардаах: “Аҕа дойду иннигэр үтүөлэрин иһин” 2-с истиэпэннээх уордьаннаах, “Гражданскай килбиэн” бэлиэлээх, РФ Доруобуйа харыстабылын уонна Социальной сайдыы министриэстибэлэриттэн Бочуотунай кырааматалардаах, СӨ Бэрэсидьиэниттэн Хайбал, Махтал суруктар-

даах, “2000 сылга 2000 үтүө дьыала”, “Арасыйыа күрэстэхтэр кыабын бөбөргөтүүгэ үтүөлэрин иһин”, “Арасыйыа бастыҥ дьоно”, “Арасыйыаҕа идэлээх сойуустар 100 сыллара” өйдөбүннүк бэлиэлэрдээх. Юрий Павлович аата Хаачыстыба уонна маркетинг норуоттар икки ардыларынааҕы академиятын Бочуоттаах кинигэтигэр киирбитэ. Билиилээх быраас, Национальнай мэдиссиинэ палаататын бэрэсидьиэнэ Л.М. Рошальтан наҕараада туппута.

“Российская организация высокой социальной эффективности” Бүтүн Арасыйыатааҕы күрэх түмүгүнэн Реабилитационнай киин социальнай үлэни тэрийэргэ ситиһиилэрин иһин РФ Бырабыыталыстыбатын Грамотатынан наҕараадалааммыта. Бүтүн Арасыйыатааҕы куонкурус түмүгүнэн Юрий Павловичка “Арасыйыа бастыҥ дьоно” мэтээли уонна бу куонкуруска биһиги кэллиэгэлэрбит үчүгэй көрдөрүүлээхтэрин иһин “Лучшая Российская служба бухгалтерского учета” ааты туттарбыттарыгар, кэллиэгэлэрбит буһаалтырды сулууспа Бочуоттаах дьупулуомнарынан наҕараадалааммыттарыгар бүтүн кэлэктиибинэн киэн туттубуппут.

“Российская организация высокой социальной эффективности” Арасыйыа таһымнаах куонкуруска Реабилитационнай киин лауреат үрдүк аатын сүкпүтэ уонна РФ Бырабыыталыстыбатын дьупулуомун туппута. 2006 с. “Европейское качество” маркетинг норуоттар икки ардыларынааҕы академиятын кыһыл көмүс мэтээлинэн наҕараадалааммыта.

Өрөспүүбүлүкэ реабилитационнай сулууспатын уонна Реабилитационнай киин үлэтин-хамнаһын салайар, кыһалбаларын быһаарар түбүктээх үлэтигэр быыс булан биир дойдулаахтарыгар, ханна оолоролоруттан тутулууга суох, болломтотун мэлдьи уураара. Хонтуруолга ыла уонна салгыы Национальнай мэдиссиинэ киинигэр, өрөспүүбүлүкэ, куорат килииньичэскэй балыыһаларыгар доруобуйаларын көрдөрөллөрүгэр, эмтэнэллэригэр, маны таһынан олохтоох сонотуоруйдарга, профилакторийдарга киирэллэригэр кыһаллара.

Юрий Павлович матырыаал суруйан бэчээккэ биэрэрэ, араадыаҕа, тэлэбиидэһиһэ кытара. Хас да уонунан научнай ыстатыа, 150 научнай үлэ, 2 бөдөн манагыраапыа ааптара буолар. Кини билиитин, уопутун мэлдьи кэнэтэр-дириҥэтэр үгэстээҕэ. Сыл аайы төрөөбүт Сунтаарын улуунун оскуолатын бүтэрээччилэрэ үрдүк уонна орто анал үөрэх кыһаларыгар киирэллэригэр өйбүл-көмө буолара.

Юрий Павлович Степанов идэтигэр, үлэтигэр үрдүк бэриниһилээх, чабылхай энтузиаст буолан, түмсүүлээх, биир өйдөөх-санаалаах кэлэктиибити тэрийбитэ. Билигин манна өрөспүүбүлүкэбитигэр, Арасыйыа атын куораттарыгар анал үөрэҕи ылбыт, талыллыбыт уопуттаах, үрдүк квалификациялаах исписэлиистэр үлэлииллэр.

Күн бүгүн “Инбэлииттэри биир кэлимник реабилитациялыыр өрөспүүбүлүкэтээби социальнай-доруобуйаны бөбөргөтөр киин” тэрилтэ элбэх хайысхаба үлэни ытар. Ол иһигэр доруобуйалара хааччахтаах дьонго уонна анал байыаннай дьайыы кыттылаахтарыгар, кинилэр дьэиэ кэргэннэригэр реабилитационнай көмөнү онгорор. Киин мэдиссиинэ уонна реабилитология аан дойдутааҕы аныгы ыстандаартарын таһымыгар үрдүк көдьүүстээх көмөнү тэрийэр.

2020 с. хоруона дьаһын кэмигэр стационарнай тэрилтэлэри кытта үлэлэхтэр РСОЦКРИ иһинэн мэдиссиинэ сулууспата суһаллык тэриллибитэ. Дьаһ турбут уустук кэмнэригэр Юрий Павлович тус болломтотунан элбэх дьон олоҕо быһаммыта.

Убаастыыр кэллиэгэбит, настаабынныкпыт Юрий Павлович Степанов өрөспүүбүлүкэҕэ инбэлииттэри, бэтэрээннэри реабилитациялыыр киини соботобун кэриэтэ тэрийбитэ, реабилитация тус бырагырааматын олоххо киллэрэргэ аналлаах мэтэдьиичэскэй үлэлэри тэрийэргэ улахан мастааптаах үлэни ыппыта, өрөспүүбүлүкэ 35 оройуонугар уонна Дьокуускай куоракка реабилитологтар үлэлэрин салайбыта.

Юрий Степанов кытта Саха сиригэр чөлүгэр түһэри үлэтэ барда. Кини көмөлөспүт дьоно истингирэх өйдөбүллээхтэр, барба махталлаахтар. Ытыктыыр киһибит үтүө үгэстэрэ: идэтигэр бэриниһилээх буолуута уонна кэллиэгэлэригэр убаастабыллаах дириҥ сыһыана – салбанан бара туруоба.

Юрий Павлович Степанов туһунан сырдык өйдөбүл биһиги сүрэхпитигэр мэлдьи баар буолуоба.

**“Саха Өрөспүүбүлүкэтин
Инбэлиитэрин социальнай,
доруобуйаны тупсарар
комплекснай-реабилитационнай киин”
тэрилтэ кэлэктиибэ.**

Барытыгар бастын этэ...

Биһиги дьыэ кэргэн күндү киһибит, тапталлаах кэргэним, аҕабыт, эһэбит, убайбыт, бас-көс, тумус туттар туттаах киһибит

**НИКИФОРОВ
ВАЛЕНТИН ИВАНОВИЧ**

ыарахан ыарыыттан күн сириттэн букатыннаахтык барбыта муус устар 12 күнүгэр 40 хонугун туолар.

Валентин Иванович 1957 с. кулун тутар 14 күнүгэр Ньурба оройуонун Хорула нэһилиэгэр Иван Иннокентьевич уонна Мотрена Ивановна Никифоровтар дьыэ кэргэннэригэр иккис оҕонор күн сирин көрбүтэ. Марха орто оскуолатын 1974 с. ситиһиилээхтик үөрэнэн бүтэрэн баран, Омскайдаабы бэтэринээр институтугар туттарсан кирибитэ. 1979 с. институту бүтэрэр сылыгар таптала, холоонноох доҕоро Семёнова Александра Николаевналары уол буолбуттара.

Ити сүл институту кыһыл дьупуолуунаах бүтэрбит бэтэринээр-быраас үлэтин “Марха” сопхуос Таркаайытаабы отделениетыттан саҕалаабыта. Эдэригэр үлэбэ эриллбит, талан ылбыт идэтин кыһа-хото баһылаабыт буолан, ыарырбаппатаҕа. Тус бэйэтин эбээһинэһинэн эрэ мунгурдаммакка, хара маннайгыттан хаһаайыстыба үлэтин-хамнаһын уустук боппуростарын баһаарсыбытынан барбыта. Ыарахтан толлон-чаһыйан турбакка, ис сүрэхтээн ылсан дьүүкүөрдээхтик үлэлээбитэ.

Оччотообуга элбэи эрэннэрэр ычат дьону өрө таһаарар, үүннэрэр үтүө үгэһинэн аҕабытын хомсомол райкомун пленумугар II сэкирэтээринэн талбыттара. Ити сылларга Ньурба эдэр ыччата үөрэххэ, үлэбэ, успуорка өрөспүүбүлүкэбэ инники күөҥгэ сылдьара. Дьонуннаах ситиһиилэрин иһин оройуон хомсомуолун тэрилтэтэ ЫБСЛКС обкуомун Кыһыл Знамятынан наҕараадалаабыта.

1984 с. аҕабыт олоҕор ураты бэлиэ түһүмэх буолбута. Баара-суоҕа 27-тин эрэ туолбут эдэр киһини баартыа обкуомун уураабынан Тьа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин бирикээһинэн «Ньурба» сопхуос дириэктэринэн анаабыттара. Эдэри кытта

эдэр, кырдыаҕа кытта кырдыаҕа курдук кэпсэтэр-ипсэтэр салайааччы дьонго-сэргэбэ тутта биллэн барбыта. Онорон таһаары лаппа улаатан, экэнэмиичэскэй көрдөрүү өрө тахсан, «Ньурба» сопхуос аата дорҕоонноохтук ааттаммыта. Онон Бүтүн Арасыйытаабы социалистическай куоталаһыыга бастаабыта, РСФСР Министирдэрин Сэбиэтин уонна ПСБСКС Кыһыл Знамяларынан наҕараадалаабыта.

1985 с. ЫБСЛКС Киин Кэмитиэтин тэрийэр отделын эппиэттээх үлэһитин быһыытынан Ураллаабы сиктэр хомсомуолун тэрилтэлэрин сыһыараннар, күүстээх тэрийэр үлэ үөһүгэр буһууну-хатыыны ааспыта. Уларыта тутуу саҕаланыытыгар 1986 с. биһиэхэ, сахаларга, мөкү өттүнэн сабыдыаллаабыт түгэнтэ Дьокуускайга үөрэнэр устудьуон ыччаттарга дьаарай националистар дьаралыктарын ингэрэ сатаабыттара. Ыччаты салайыыга улахан эппиэттээх үлэбэ сылдьар киһи ити олоҕо суох сымыйа буруйдааһыны сорунуулаахтык утарбыта, кырдыктаах хартыынаны арыйбыта.

1986 с. аҕабыт Валентин Ивановичы ЫБСЛКС Саха сиринээби обкуомун бастакы сэкирэтээринэн талбыттара. Үлэтин бу кэрдиис кэмигэр кини Дьокуускай куоракка уонна бөһүөлэктэргэ эдэр ычат олоҕор комплекстарын (МЖК) тутууну көбүлээн олоххо киллэрсибитэ. Онон сүүһүнэн эдэр ыал бэйэлэрэ тутуһан, кыбартыраланар кыахтаммыттара. Ол саҕана өрөспүүбүлүкэбэ ычат 15000 кэлэктиибэ үлэлиирэ. АЯМ тимир суолун тутуута, ычат онно көхтөөх кыттыгытын тэрийи курдук киһи далааһыннаах үлэ хомсомуол обкуомун бастакы сэкирэтээрин болҕомтотун киинигэр этэ.

Салгы 1989 с. баартыа уобаластаабы кэмитиэт-тигэр бастаан инструкторуна, онтон обкуом бастакы сэкирэтээрин көмөлөһөөччүтүнэн элбэх сыратын, билиитин-көрүүтүн уурбута.

1991 с. оройуон Сэбиэтин ситэриилээх кэмитиэтин бэрэссэдээтэлин солбуйааччытынан, сүл бүтүүтүгэр ити кэмитиэт бэрэссэдээтэлинэн талбыттара. Барытыгар улахан тургутуунан буолбут 90-с сыллар тыйыс тыыннара биллэн барбыта. Букуллуу-букуллуу, ыһыллы-тобуллуу саҕалаабыта.

Бастакы бэрэсидьиэн М.Е. Николаев «Алмазов Якутии невидимые грани» кинигэтигэр Бүлүү улуустарын баһылыктарынан улахан уопуттаах, эргичи интеллектуальнай бэлэмнээх, салайар үлэни үрдүктүк баһылаабыт дьон бэрэсидьиэн ыйаабынан ананан, күүскэ үлэлээбиттэрин туһунан суруйан хаалларбыта: “Только такие руководители, считаю, могли в сложный переходный период страны, республики сплотить вокруг себя и повести за собой людей для решения неотложных задач, продиктованных непростым временем. (...) Всем им предстояло построить крепкий мост взаимосоотрудничества между своими улусами и руководством ключевых производственных предприятий АК АЛРОСА – директорами горно-обогатительных комбинатов”. Олор ортолоругар биһиги аҕабыт туһунан: “Нюрбинский улус возглавлял Никифоров В.И. – молодой, подающий надежды руководитель, бывший член ЦК ВЛКСМ, один из лидеров якутского комсомола”, – диэн бэлиэтээбитэ. Онон аҕабыт төрөөбүт Ньурбатын улуугар уйан-хатан биллэр саамай уустук бириэмэбэ бастакы баһылыгынан анаммыта. Сопхуостар ыһыллар ыарахан кэмнэригэр хаһаайыстыбалары төһө кыалларынан чөл тутарга, улуус олохтоохторугар ураты ыарахан сылларга нэһилиэнньэ дурдалаах-хаххалаах буолаларыгар кыһаллыбыта.

Валентин Иванович төрөөбүт улуунун сайдар кэскилигэр улахан дьонун суолтаны ылыахтаах

дьыалааҕа кыым саҕааччынан буолбутун Ньурба дьонно бары билэр буолбатахтар. Кини – АЛРОСА-ны төрүттэспит дьонтон биридэстэрэ. 1994 с. Ньурбаҕа алмаастаах сир арыллыбыта. Баһылык быһыытынан төрөөбүт улуунун интэриэһин туруулаһар үлэни утумнаахтык ыппыта. Кини күүстээх туруорсуутунан, ылыннарыйлаах, ыллыктаах кэпсэтиитинэн алмааһы хостоонун айылбаҕа, дьон-сэргэ доруобуйатыгар хормонуну онгорботун, сир аннын улуу барҕа баайыттан улуус ботуччу тиһинэрин мэктиэлиир бастакы дуоҕабар бырайыага оноруллубута.

1995 с. «САПИ-Полис» генеральной дириэктэринэн анаммыта. Кини салайар кэмигэр 150 мөлүйүүн страховой усунуос хомуллубута. Ленскэй, Нам, Уус Алдан ууга барбыттарыгар хормонуну толуйар төлөбүр оноруллубута.

2009 с. Ньурба улуунун Дьокуускай куоракка бэрэстэбиитэлинэн ананан, элбэх сыратын, билиитин-көрүүтүн, уопутун биэрбитэ. Бэрэстэбиитэлиэтибэбэ 8 сүл үлэлирин тухары улуус социальной-экэнэмиичэскэй сайдыытыгар улахан кылаатын киллэрсибитэ.

Тапталлаах күндү аҕабыт, эһэбит, убайбыт Валентин Иванович салайар үлэбэ 24 сааһыттан биэнсийэбэ тахсыар диэри барыта 36 сүл ситиһиилээхтик, үлэлээбитэ. Кинини ким да “суостаах-суодаллаах эбэтэр быһаарыта суох мунгук салайааччы” диэ суоҕа. Ханна баҕарар боппуроһу боччумнаахтык быһаарар, ыксаабакка-ыгылыбакка сөптөөх суолу тобулар, дьонго-сэргэбэ эйбэс сыһыаннаах салайааччы быһыытынан улахан ытыктабылы ылар.

Барыһах ийэлээх буолан, оҕо эрдэбиттэн бырааттарын көрөн-харайан улаатыннарсыбыта. Олоҕун устатыгар аҕабыт өрүүтүн элбэх атас-доҕор арыаллааҕа... Ханна да олоҕорун иһин, ыалларын кытта ыкса билсэри, доҕордоһору өрө тутара. Бэйэтэ даҕаны бэрт көхтөөх, көрдөөх, ыалдытымсах, киһи кэрэхсиир кэпсээннээх-ипсээннээх, дынг сахалы уус-уран тыллаах буолан, айылбаттан киһини бэйэтигэр тардар үтүөкөн хаачыстыбалааҕа.

Ыал аҕатын, эһэтин быһыытынан кэргэнин, оболорун, сиэннэрин мунура суох таптыыра. Кэлин сынныаланҕа тахсан баран, күнүн-дьылын сиэннэригэр анаабыта. Уһундук эдэр ыччаты кытары үлэлээбит киһи манна да дьыэ иһинээби лиидэр, салайааччы, дьыэ кэргэн туллар туттааҕа, халыг хаххата этэ. Сиэннэрин батыһыннара сылдьан дьыэ тас үлэтигэр үлэлэтэрэ, сайын сир астатара, балаакканан айылбаҕа хоннорору, сөтүөлэтэрэ. Кини барытын сатыыра, оболорун, сиэннэрин ситиһиилэрин ис сүрэхтээн үөрэ хайгыыра. Күтүөттээх кийиитин оболорун курдук саныыра, тапсара уонна таптыыра. Оболорун үөрэхтээн, олохторун огортоон, бу сиргэ кэлбит биир киһи олоҕун, үлэтин-хамнаһын ситиһиилээхтик толордо.

Кэлиэгэтэ бэлиэтээбитин курдук, барытыгар бастын кини этэ. Ньурба улуунун бастакы баһылыга, сахаттан, кэлинги салайааччылартан ЫБСЛКС КК эппиэттээх үлэһитэ, ЫБСЛКС Саха сиринээби обкуомун бастакы сэкирэтээрэ...

Тапталлаах аҕабыт, эһэбит, убайбыт, быдан дьылларга быраһаай... Эн ситэ олоҕортох олоххун, ситэрбэтэх баҕа санааларын кэнчээри ыччатын салгыа. Эн сырдык мөссүөнүң, үтүөкөн майгың өйбүтүгэр-сүрэхпитигэр өрүү тыыннаах буолуоҕа...

**Кэргэнэ, уола, кийиитэ,
кыргытара, күтүөттэрэ,
бииргэ төрөөбүттэрэ,
аймактара.**

Күндү киһибит сырдык кэриэһигэр...

Таптыыр, убаастыыр киһибит

**КОРЯКИН
КИМ НИКОЛАЕВИЧ**

бу ый 7 күнүгэр олохтон барбыта 40 хонуга буолла. Күндү киһибитин ахтан-санаан ааһыахпыттан баҕарабыт.

Ким Николаевич 1960 с. ыам ыйын 14 күнүгэр Мария Кузьминична, Николай Васильевич Корякиннар дьыэ кэргэнгэ үс кыыс кэнниттэн кэтэһиилээх уол оҕонор төрөөбүтэ. Төрөппүттэрэ, эһэлээх эбэтэ үөрэн, харах харатын курдук харыстаан, бүөбүйдээн улаатыннарбыттара. Кини кэнниттэн өссө икки уол, биир кыыс кэлэн, улахан дьоллоох иллээх дьыэ кэргэн буола түспүттэрэ. Оҕо сааһа Оруоска оонньоон-көрүлээн, дьыэ ис-тас үлэтигэр үлэлээн биллибэккэ ааспыта. Оҕо сааһын доҕотторо: ыаллы олоҕор икки Кириллин, Олосов Афоня, Кельциновтар, убайдара Корякиннар этэ.

1967 с. Ой 8 кылаастаах оскуолатыгар кириэр, бүтэрэн баран, салгыы Покровскай орто оскуолатын үөрэнэн бүтэрэр. Бу кэмгэ доҕотторо элбиир, кинилэри кытта мэлдьи иллээхтик сылдьан оскуолатаабы сыллара биллибэккэ ааһаллар. Ити

кэмгэ успуордуна дьарыктанар, эт-хаан өттүнэн сайдар, элбэхтик кинигэ ааҕар. Ой оскуолатыгар Чурапчы успуорт оскуолатыттан тириэньэрдэр кэлэн нобуор онгоро сылдыбытттар. Онон Киимэни сөбүлүү көрөн, “биһиэхэ сөптөөх уол эбит” диэн талбыттарын барбатах, быраата Миша барбыт.

1977 с. балаҕан ыйын 21 күнүгэр Покровскайдаабы ОПХ-ға оробуочайынан кириэр, 1 сүл үлэлээн баран, 1978 с. аармыйаҕа сулууспалы барар. Этэнгэ иһин толорон кэлэн, 1981 с. ОПХ хачыгаарынан үлэли кириэр. Ити кэмгэ Покровскайдаабы ОПХ-ға араас үлэбэ сылдьар: оҕуруокка үлэлээн ылар, пилорамаҕа, тьааҕа мас кэрдиитигэр, тутууга. Ким Николаевич ханнык да үлэттэн чаһыйбат, үлэтин үтүө суобастаахтык толорору, иллэг бириэмэтигэр успуорт саалатыгар сылдьара, дьонугар көмөлөһөрө.

1989 с. ыал буолбута, Намтан төрүттээх Татьянаны көрсөн холбоспуттара. 1990 с. улахан оболоро Коля күн сирин көрбүтэ, онтон Майя, Наташа кэлбитэрэ, улахан иллээх дьыэ кэргэн буола түспүттэрэ.

Ити кэмнэргэ күтүөтэ Афанасий Афанасьевич сүбэтинэн гаас эпэрээтэрин кууруһугар үөрэммитэ. Инньэ гынан, ОПХ-ға эпэрээтэринэн үлэлээн барбыта.

Онтон 2005 с. балаҕан ыйыттан Хангаластаабы олох-дьаһах филиалыгар 3-с эрэсэрээттээх эпэрээтэринэн үлэлээбитэ.

Манна эмиэ үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ, ону таһынан күрэхтэр, тэрээһиннэр кинитэ суох барбаттар этэ.

Үлэлиир тэрилтэтин чиеһин мэлдьи көмүскээн, араас таһымнаах күрэхтэргэ кыттар. Кыттар көрүңэ

элбэх этэ: тиэннис, саахымат, садуоба. Ат сүүрдүүтүн сөбүлүүрө, көтүппэккэ көрөрө.

Кэргэнэ Татьяна Гурьевналыын оболорун үһүөннэрин үчүгэй дьон гына ииттилэр, үһүөн үрдүк үөрэби бүтэрэн олоххо бигэтик үктэннилэр диэххэ сөп. Сиэннэрин көрөн, сиэн тапталын биллэ.

2023 с. ыалыгар доруобуйатын туругунан үлэтигэр тохтообута.

2018 с. кырааматанан, 2019 с. ыллаахха өрөспүүбүлүкэтээби үлэ кэлэктииптэрин спартакиадагыгар кытта хайбабыл ылбыта. 2020 с. 60 сааһынан СӨ олоҕун-дьаһаһын салаатыттан хайбабыл бэлиэнэн наҕараадалаабыта.

Ким Николаевич 8 с. ыарахан ыарыыны кытта охсуһан-туруулаһан кэллэ.

Хомойуох иһин, бу дьыл олунньу 28 күнүгэр сирдээби олоҕо түмүктэннэ, ыарахан ыарыы биһигиттэн хаарыан киһибитин илдьэ барда.

Күндү киһибит олоҕун бүтэһик суолугар атаарсыбыт, кутурбаммытын тэнгэ үллэстибит аймактарытыгар, бииргэ үлэлээбит, ыаллы олоҕор дьонугар, үлээннээхтэрэ Охлопков А.М., Громов А.М., Матвеев Р.К. Ноев Ф.И., сыбааттара Н.В. уонна Л.Н. Сафоновтарга махталбытын тиэрдэбит, этэнгэ буолун.

Күндү бырааппыт, убайбыт, таайыт үтүөтүн умнуохпут суоҕа, баарбыт тухары өйдүү-саныы сылдыахпыт. Күндү киһибит, быдан дьылларга быраһаай.

**Бииргэ төрөөбүттэрэ, кийиитэ,
сиэн балтылара, бырааттара.**

Таптыыр кэргэним, күндү аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит сырдык кэриэнигэр

Ытык-мааны кэргэним, аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит

**ЛУКИН
СЕМЁН ЛУКИЧ**

ыарахан ыарыыттан биһиги кэккэбиттэн барбыта бу сүл муус устар 5 күнүгэр 40 хонугун туолла.

Семён Лукич 1947 сыллаахха балаҕан ыйын 10 күнүгэр Чурапчы оройуонун Хадаар нэһилиэгэр (Бүттэкийгэ) Лукина Елизавета Фоминична уонна Лукин Лука Лукич диэн холкуостаах ыалга төрөөбүт. Дьүз кэргэнэ – аҕата, ийэтэ, эдьиийэ, икки убайа – 1942 сыллаахха сүт-кураан сылларга күүс өттүнэн көһөрүллүүгэ түбэһэн, Эдьигээн оройуонугар балыктааһынга барбыттара. Ачыктааһын, тонгуу-хатыы сорун-мунун көрсөн, икки убайа ол дойдуга уңуохтара хараллыбыта... Ийэтэ, эдьиийэ тымныйан, сэллик ыарытыгар ылларан, кыл тыыннара эргиллибитэ. Сэмэн сэрии кэнниттэн төрөөн, Дьылҕа Хаан онгоруутунан тыыннаах хаалбыта. Кини кэнниттэн икки уол, биир кыыс оҕо төрөөн баран, анараа дойдуга төннүбүттэрэ. Сэмэн 4 сааһын ааһыта ийэтэ уонна эдьиийэ нэдиэлэнэн быысаһан, сэллик ыарыыттан Орто дойдуттан бараахтыыллар... Ийэтэ өлбүтүн кэннэ быыкаа, иринньэх баҕайы быраата Миитэрэи үтүө дьон иитэ ылан эмтэтэн, тыыннаах хаалбыта. Оттон Сэмэн аҕатыныын ыалларга дьукаахтаһан олоҕу бута.

1955 сыллаахха Хадаарга санга начаалынай оскуола аһыллан, онно үөрэнэ кириэр 1957–1958 сылларга дьонноро – аҕалаах ийэтэ (маачаха) – Дирингэ көһөн кириэрлэр. Онно олорон оскуолаҕа үөрэнэр. Оттон 1959 сыллаахха убайа учуутал үөрэбин бүтэрэн, интернээт-оскуолаҕа ананан кэлэн, дьинэн Чурапчыга көһөн бараллар. Онно тийэн улуу тириэньер Дмитрий Петрович Коркинга тустуга дьарыктаммыта, ону таһынан буюксанан эмиэ сөбүлээн дьарыктанара. Ол саҕана 1963 сыллаахха

иитиэх ийэтэ ыалдьан куоракка эмкэ ыыталлар. 1964 сыллаахха дьонно киингэ көһөллөр, Сеня уол, дьинэҕэ көмө наада буолан, Чурапчы орто оскуолатыгар кэлэн үөрэнэр, ити кэмгэ аҕата ыалдьара. 1966 сыллаахха орто оскуоланы бүтэрэн, 1967 сыллаахха аҕатын көмүс уңуобун тутан баран, СГУ-га физикоматематическай факультеткэ туттарсан кирибитэ. Орто куурустан ситэ үөрэммэтэҕэ, дойдутугар кэлэн оробуочайынан үлэлээбитэ. Онно холкуос-сопхуос ыарахан үлэтигэр биир да өрөбүлэ суох, кыһынны тымныыга тонгон-хатан, сайынны куйааска буһан, мас буоллар маска, от буоллар окко үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. 1969 сыллаахха Хадаарга түүлээҕи иитээччинэн үлэли кэлбит Шура диэн кыһы көрсөн, кэргэн ылбыта. Бэйэтэ куоракка үөрэнэн зверовод идэтин баһылаабыта. Кэлэн кэргэнинин саһылга үлэлээбиттэрэ, уоллаах кыыс оболоммуттара. Шура бу дойдуга килимэтин сөбүлээбэккэ, кэргэнин дойдутугар – Өлүөхүмэҕэ – баран олоро сылдыбыттара да, дойдутун ахтан Хадаарыгар төттөрү кэлбитэ, кэргэнэ ыңгырытын барбатаҕа. 1974 сыллаахха Эрилик Эристиин аатынан сопхуоска сылгыһытынан үлэлээбитэ. Ол сылдьан 1978 сыллаахха Уорбаҕа аналын миигин – Дьыдаева Татьяна Герасимовнаны – көрсөн, холбоһон, олобун тигэх күннэригэр диэри быр бааччы олоҕу бута. Уорба отделениетыгар борооскуга, субан сүөһүгэ үлэлээбиппит. Сэҕэрим ханнык да үлэттэн толлон турбат, күүстээх-уохтаах туруу үлэһит киһи этэ. 1983 сыллаахха үөрэххэ тартыһан, суоппар кууруругар Одьулуунга үөрэммитэ. Уорба суоппарынан ГАЗ-53 массыынанан Хадаарынан, Дирингэ үлэлээбитэ. Ол быһыгар тырахтарыыстаабыта, хачыгаардаабыта, от нуормалыыра ханна үлэһит илии тийибэт, наада буолла да барытыгар ылсан, үтүө суобастаахтык үмүрүтэн иһэрэ. Ол быһыгар сайын окко оскуола оҕолоругар, улахан дьонго звеноводтуура. Биригээдэнэн Нуотаранан, Бүлүүнэн оттуу бараллара, күһүн хаар түспүтүн кэннэ кэлэллэрэ. Аҕабыт барахсан иллэн кэмигэр бултуурун, айылҕалыын алтыһарын олус сөбүлүүрө, булчут ыттарын батыһыннаран кус-хаас, улахан булт арааһын аҕалара. Байанайдаах булчут чугас ыалларын, аймахтарын булдууттан хайаан да күндүлүүрө. Булт мындырыгар элбэх уолу уһуйбута, саас күөлгэ кириэн куйуурдуурун олус сөбүлүүрө. 1988 сыллаахха мин дойдубар, Одьулуунга, көһөн олоро сылдыбыппыт. Онно үс маҕаһынга оробуочайынан үлэлээбитэ, биһиэхэ бэкээринэҕэ тийэн, бурдугу таһыыга да көмөлөһөрө.

Эдэриттэн успуорду өрө тутан, дэгиттэр кыахтаах буолан, ытыллар күрэхтэһиилэргэ барытыгар кыттар, ситиһиэлэрэр. Одьулуун успуорт саалатыгар кизһэ ахсын үлэтин кэнниттэн хойукка диэри дьарыктанара. Ол курдук тустууга, тизниискэ, саахымакка, дуобакка, чэпчэки атлетикаҕа – барытыгар кыттар. Түөлбэнэн, нэһилигинэн уус-уран самодеятельность күрүбэр үгүкүүт да, сыанкаҕа да кыттан, ыаллы оройуоннарга гостуруоллуура, бэстибээллэргэ көхтөөхтүк кыттар. Араас омук үгүкүүтүн олус бэркэ үгүкүүрү. Хадаарга көспүппүт кэннэ, атырдьах ыйыттан Хадаар орто оскуолатыгар

дириэктэри хаһаайыстыбаннай чааска солбуйааччынан үлэлээбитэ. Быһыгар ыалларга санга дьинэ тутуутугар үлэлэһэрэ. Хадаарга, арааһа, элбэх ыалы дьинэлээбитэ буолуо. Ол сылдьан кулуупка волейбол саалатын аһан, эдэр ыччаты успуорка уһуйбута. Аҕабыт барахсан чөл олоҕу батыһара, ыччаты эмиэ онно угуйара, эдэрдэр кини тула олус көхтөөхтүк мусталлара. Үлэни, успуорду өрө тутпута, ааспыт олобуттан эдэр ыччакка сүбэлиирэ, үөрэтэрэ үгүс этэ.

1998 сылтан успуорт саалатын сэбиэдиссэинэн, физкультура учууталынан 1999 сүл муус устар ыйыгар диэри үлэлээбитэ.

1999 сүл от ыйыттан Чурапчы Ростелекомун филиалын учаастактарын 3 эрэсэрээттээх мончуорунан 2003 сүл от ыйыгар биэнсийэҕэ тахсыар диэри таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Кыра эрдэбиттэн тулаайах хаалан, бар дьон үтүө сыһыаныгар улаатан, дьонго-сэргэҕэ олус болбомтолоох сыһыаннааҕа, оҕону кытта оҕо, оҕонньору кытта оҕонньор буолан мөлхөтөргө, кыамматтарга куруутун көмөлөһө сылдьара.

Нэһилиэк ыччатын чөл олоххо угуйбут үтүө өнгөлөөх. Ыччат иллэн кэмин туһалаахтык атаарарыгар ис сүрээбиттэн кыһаллан успуорт саалатыгар мунньан, дьарыктаан, элбэх ыччат успуорка ситиһиэлэнэригэр олук уурбута. Оскуола оҕолорун, ыччат дьону истин, убайды-аҕалы сыһыанынан бэйэтин тула түмүтэ.

Семен Лукич сыралаах үлэтин түмүгэ, успуорка үгүс ситиһиитэ элбэх Махтал суругунан, Бочуотунай кырааматаларынан бэлиэтэммитэ: "Чурапчы улуугар физкультура уонна успуорт сайдытыгар киллэрбит кылаатын иһин" бэлиэнэн 2022 сыллаахха; Эрилик Эристиин аатынан холкуос тэриллибитэ 60 уонна 65 сыллардаах үбүлүүдээх бэлиэлэринэн; "Үлэ бэтэрээнэ" бэлиэнэн; 2006 сыллаахха. И. В. Сталин төрөөбүтэ 140 сааһынан Зюганов илии баттаһыннаах үбүлүү бэлиэтинэн; 2019 сыллаахха "Эдэр ыччат Бүтүн Сойуустааҕы Ленинскэй хомсомуол тэриллибитэ 100 сылынан" үбүлүү мэтээлинэн; "Саха Өрөспүүбүлүкэтин физкультурнай хамсааһынын 100 сыла" бэлиэнэн 2023 сыллаахха наҕараадалаабыта.

Таптыыр кэргэним олорон ааспыт олоҕор эйэбэс-сайаҕас, кизн-холку майгытынан, бараммат үгүс кэпсээнинэн, сахалыы сытыы дьээбэлээх тылынан куруутун сүрэхпитин үөрдэрэ-уоскутара. Үтүө холбургу, чөл олоххун оҕолорун, сиэннэрин, хос сиэннэрин салгыахтара диэн бүк эрэллээхпин. Кэргэним, чугас аймах дьоннорун, доһотторун сүрэхпитигэр куруук тыыннаах, аттыбытыгар баар, Орто дойдуга сылдыарбыт тухары умнуохпут суоҕа. Ыарахан кэммитигэр аҕабытыгар күүс-көмө буолбут Хадаар нэһилиэгин олохтоохторугар, дьаһалтатыгар, түөлбөбит дьонугар-сэргэтигэр, Ростелеком кэлэктибигэр, аймахтарбар барба махталбытын тизрэдэбит.

**Кэргэнэ, оҕолоро, кийииттэрэ,
сиэннэрэ, хос сиэннэрэ, аймахтара.**

Ханна баҕарар саҕаны киллэрэр үтүө үгэстээҕэ

**САМСОНОВ
СЕМЁН ИВАНОВИЧ**

2024 сүл муус устар 15 күнүгэр бу Орто туруу-бараан дойдуттан арахсыбыта

3 сылын туолар.

Семён Иванович 1941 сүл олунньу 8 күнүгэр Ньурба улуунун Хангалас нэһилиэгэр, Сатаҕа, төрөөбүтэ. Антоновка сэттэ кылаастаах оскуолатын выпускнига. Ньолобуой кылааска биир сүл Үөдэйгэ, 1–3 кылаастарга Куочай сэттэ кылаастаах оскуолатыгар, төрдүстэн сэттискэ диэри Антоновка сэттэ кылаастаах оскуолатыгар үөрэммит. Ахсыс-онус кылаастары Ньурба бастакы нүөмэрдээх оскуолатыгар үөрэнэн бүтэрбит. 1960 сылтан, 10-с кылаас кэннэ, эдьиийигэр көмөлөһөрү сопхуоска оробуочайынан үлэли тахсыбыт. Онно үлэһит эдэр ыччат туруорсан, 1961–1962 үөрэх дьылыгар үлэли-үлэли кизһээнни 11-с кылааһы Антоновка абыс кылаастаах

оскуолатын базатыгар астаран, бары сити-хотуу аттестатын ылан тахсыбыттар.

Оскуола кэнниттэн "Ньурба" сопхуоска оробуочайынан, тутуу биригээдэтигэр болуотунньугунан, 1966–1968 сылларга Антоновка кулуубугар уус-уран салайааччынан, Антоновка орто оскуолатыгар мастарыскайга столяр-оробуочайынан, дириэктэри хаһаайыстыбаннай чааска көмөлөһөөччү быһытынан 1968 сылтан 1972 сылга үлэлээбит. 1972–73 сс. рабкоопка оробуочайынан, 1973–74 сс. Антоновка кулуубун дириэктэринэн үлэлээн баран, 1974 сыллаахха Дьокуускай куоракка салайар үлэһиттэри бэлэмниир техникумга үөрэнэ кирибитэ. Үөрэбин 1976 сыллаахха ситиһиэлээхтик бүтэрэн, "агроном-организатор" идэни баһылаан, "Ньурба" сопхуос киин отделениетын оҕуруотун биригэдьириинэн үлэлээбитэ. 1984 сылга "Ньурба" сопхуос профкомун бэрэссэдээтэлинэн, салгыы Ньурбачаан отделениетын управляющайынан, 1987 сылтан ыстаарсай агрономунан оҕуруот биригээдэтигэр үлэлээбитэ. 1990–1991 сылларга Октябрьскэй олохтоох Сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн, 1992–2001 сылларга Октябрьскэй нэһилиэк баһылыгынан, 2001–2002 сс. баһылык солбуйааччытынан үлэлээбитэ. 2003–2006 сылларга куорат дьаһалтатыгар 2-с категориялаах исписэлиининэн үлэлээн баран, 2007–2010 сс. Ньурба оройуонун бэтэрээннэрин сэбиэтин салайан үлэлээбитэ. Уопастыбаннай үлэҕэ көхтөөх этэ. Биэнсийэҕэ олорон кизгник ахтыы суруйуутунан

дьарыктаммыта. Бүтэһик бэлиэ үлэтин Антоновка сэлээнньэтигэр Кыайы 75 сылыгар анаан сэрии саҕана үлэлээн ааспыт холкуостар үлэлэрин-хамнастарын сырдаттыга, онно үлэлээн ааспыт дьон ааттарын-суолларын үйэтитиигэ анаабыта. Ол бырайыага үлэлээн, 2020 сылга өйдөбүннүк бэлиэлэр холкуос бырабылыанньалара турбут сирдэригэр туруоруллубуттара олус кэрэхсэбиллээх. Октябрьскэй нэһилиэк салалтата үп көрөн, холкуостаттар оҕолоро, сиэннэрэ эбии үп-харчы хомуһан үлэлээтилэр-хамсаатылар. Кэлэр көлүөнэ ыччат: "Мин бу холкуос сириттэн төрүттээх-уустаах эбиппин. Хос эһэм, хос эбэм, эһэм, эбэм бу холкуоска үлэлээн, кинилэртэн аҕам, ийэм төрөөннөр, мин баар эбиппин" диэн өйдөбүннүктэргэ суруллубут дьонун ааттарын сүрдээбин астына көрүөхтэрэ диэн бигэ санаалаах этэ. Бэтэрээннэр сэбиэтэрин улууска салайан олорон, Кыайы 65 сылыгар, төрөөбүт Сататыттан уоттаах сэриигэ баран төннүбэтэхтэргэ, үлэ боруонугар сылдыбыттарга анаан Хангалас сиригэр өйдөбүннүк бэлиэни туруортарбыта. Өйдөбүннүктэри туруортарар баҕа санаата (идиэ-йэтэ) туолбуттун сүрдээбин үөрэр этэ. Суруллубут суоруллубат, үйэ-саас тухары устуоруйаҕа хаалыаҕа.

Биһиги аҕабыт, эһэбит, ханна да үлэлээбитин иһин, туох эмэ саҕаны киллэрэр үтүө үгэстээх, санга идэйдээх буолааччы. Эйэбэс аҕа, эһэ быһытынан өйбүтүгэр-санаабытыгар ингэн сылдыаҕа.

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Күндү киһибитин өйдүү-саныы сылдыахпыт

61 сыл бииргэ омор-бут тапталлаах кэргэним, аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит

**СТЕПАНОВ
АНАТОЛИЙ
ЕГОРОВИЧ**

ыарахан ыарыыттан бу дьыл кулун тутар 3 күнүгэр күрэммитэ муус устар 11 күнүгэр 40 хонугун туолар.

Күндү киһибит 1935 с. ыам ыйын 27 күнүгэр Амма улуунун I Наахара нэһилиэгэр Хомпу Наахараҕа күн сири-рин көрбүтэ. Төрөппүттэрэ Степанов Егор Осипович,

Пахомова Ефросинья Михайловна 6 оболоох этилэрэ, Анатолий 4-с оҕо этэ. Аҕалара Ийэ дойдутун көмүскүү барарыгар ийэлэрэ 6 оболоох хаалбыт. 1943 с. “Сталинград анныгар сэриигэ дьоруойдуу оҕунна” диэн биллэриити туталлар. Ол сыл ийэлэрэ икки хараҕа суох буолар, оболорун хоргутумаары ыанньыксыттыыр. Манна Анатолий оскуолаҕа үөрэммэккэ ийэтигэр көмөлөһөн үлэлиир, тарбыйах эмтэрэр, тардар. Ийэтин аҕалан ынах ыатар, ийэтигэр сирдээчинэн сылдыар. Убайа Дмитрий 18 сааһын туолбакка сылдьан көрдөһөн Аҕа дойду сэриитигэр барар. Этэнгэ эргиллэн кэлэн, педучилище физкультурнай отделение-тын бүтэрэн, Амма улуунун Алтан оскуолатыгар учууталлыыр. Үс ыраатын ордон үөрэттэрэр. Анатолий оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан гимнасти-

канан дьарыктанар. Сэбиэскэй Аармыйаҕа 3 сыл Украинаҕа, Евпаторияҕа, Майкопка сулууспалыыр. Убайын сүбэтинэн педучилищеҕа физкультурнай отделение-тыгар үөрэнэ сылдьан гимнастикаҕа I-кы эрээсэрэти толорон, Дьокуускай куорат 3 төгүллээх чөмпүйүнэ буолар.

1962 сылтан Анатолий Егорович педагогическай үлэтэ саҕаланар. Амма улуунун Болугур 8 кылаастаах оскуолатыгар үс сыл ситиһилээхтик үлэлиир, оскуола олоһор актыыбынайдык кыттар. Ол сылларга оскуола 10 кылаастаах буолбута. Араас успуорт сизэксийэтин ыытара. Хас субуота, өрөбүл аайы күрэхтэһии бөҕөтө буолара, куруук кыайан-хотон кэлэллэрэ. Болугурга маннайгы ыам ыйын паратын ыыппыта. Болугурга олоһон Мэнгэ Хаҥалас Табаҕатыттан төрүттээх Левина Анна Петровна диэн арыы собуотугар лабараанньыр кыһы кэргэн ылан, 1964 сыллаахха кыыстанан үөрбүттэрэ-көппүттэрэ. Анатолий Егорович куруук кэлиилээх-барыылаах, кизгэ сиргэ үлэлиэн баҕарара, онон Дьокуускайга күһүн көһөн кэлэллэр. Маннай утаа Хатауска, куорат 7-с №-дээх, 20-с №-дээх оскуолаларыгар үлэлиир. Онтон “Урожай” ДСО-ба инструктордаабыта. 1967 с. 2-с кыыстарын оболонолор. 1965 сыллаахтан т/х техникумугар үлэлиир, 1965 с. т/х салайар каадыры бэлэмниир техникумга ыстаарсый пре-подавателиир. Манна үлэлии сылдьан кэтэхтэн Благовещенскайдаагы пединститут физкультураҕа отделение-тын ситиһилээхтик бүтэрэр. Салайар каадыры бэлэмниир техникумга үлэлии сылдьан элбэх оҕону аҕытаасыйалаан үөрэххэ киллэрэрэ. “Саха сири-рин үс улуунугар эрэ сылдыабатым” диэн асты-

на кэпсиирэ. Сытыы-хотуу, кэлиилээх-барыылаах, дьону кытта түргэнник уопсай тылы булар педагогу таба көрөннөр, тэрилтэтигэр өр сылларга идэлээх сойуус бэрэссэдээтэлинэн үлэлэппиттэрэ. Сойууска ыһыллыы-тобуллуу буолан, дойдутугар Олом Күөлгэ Амма улуунун “Победа” сопхуос дириэктэрэ Карманов А.Д. ынгырытынан (үөрэппит устудьуона) 1993–1997 сс. диэри үлэлээбитэ. 2004 с. улаханнык ыарытыгар буолан, куоракка төттөрү кэлэллэр. 2005 с. I куруппалаах инбэлиит буолар. Анатолий Егорович, ханна да үлэлээтэр, таһаарылаах үлэтин иһин наҕараадалардаах, анал бэлиэлэрдээх: “Успуорт национальнай көрүгнэригэр республиканскай катэгориялаах судьуйа”, “Чэпчэки атлетикаҕа судьуйа”, “РСФСР успуордун уонна эт-сиин култууратын бэтэрээнэ”, “Педагогическай үлэ бэтэрээнэ”, “Тыыл бэтэрээнэ”, “Сэрии сылын оҕото”. 88 сааһыгар диэри дьонун олоһу олоһон ааста. Табаарыстарбыт, аймахтарбыт, биир дойдулаахтарбыт кэллэхтэринэ, наһаа үөрэрэ. Мааны ыалдьыт буолаллара. Оболорбут, сизээнэрбит тустарыгар олус кыһаллара, хас биир-диилэригэр эйэбэс сүбэһит буолара.

Тапталлаах киһибитин сүтэрбит ыарахан кэммитигэр өйөбүл, күөс-көмө буолбут аймахтарбытыгар, табаарыстарбытыгар, билэр дьоммутугар, биир дойдулаахтарбытыгар биһиги дьиз кэргэн аатыттан барҕа махталбытын тиэрдэбит.

Үйэ аҕаара олоһорбут Туймаадан хототун буора сымнаҕас тэллэх, сылаас суорбан буоллун. Күндү киһибит, быдан дьылларга быраһаай.

Кэргэнэ, кыргыттарга, күтүөттэрэ, сизээнэрэ, кийииттэрэ, хос сизээнэрэ.

Учуутал үрдүк аата үйэлэргэ тыыннаах!

Күндү ийэм, ытык-мааны эбэбит, Үөһээ Бүлүү улуунун Кэнтик нэһилиэгиттэн төрүттээх педагогическай үлэ бэтэрээнэ, СӨ үөрэбириитин туйгуна, Аҕа дойду сэриитин кыттылаабын огдообото уонна тулайаҕа

**ТАРАГАЕВА
СТЕПАНИДА
СТЕПАНОВНА**

86 сааһыгар ыарахан ыарыыттан күн сириттэн барбыта муус устар 5 күнүгэр 1 сыла буолла...

Ийэм 1936 с. алтынньы 28 к. Тарагаевтар дьиз кэргэнгэ төрөөбүтэ. Оҕо эрдэбиттэн бэрт сытыы-хотуу, олоххо тардыһылаах кыыс 14 сааһыттан Дьокуускайга иис орто үөрэбин бүтэрэн, дойдутугар, Үөһээ Бүлүүгэ, эр киһи тас таҕаһын кырыыйытыгар (закройщик) үлэлээбитэ.

1964–65 сс. Бүлүүтээҕи педучилище алын кылаас оболорун үөрэтэр анал кууруска үөрэнэн, алын кылаас оболоругар нуучча тылын учууталынан 3 сыл үлэлээбитэ.

1974 с. Семёнов Семён Ивановичтыын билсэн, ыал буолан Бүлүүгэ олохсуйбуттара.

1975 с. кэтэхтэн СГУ саха салаатын үрдүк үөрэбин бүтэрбитэ.

1984 с. кэргэнин быраатын орто уолун, кыһынын иитэ ылан, толору ыал буолан олоһбуттара.

Ийэм олоһун 40-тан тахса сылын үөрэхтээһингэ анаабыта. Кини эдэр педагогтары иитиигэ-үөрэтиигэ сыратын биһэрэ: устудьуоннар быраактыкаларын салайара, киһири хамыһыйаны тэрийсэрэ. Н.Г. Чернышевскай аатынан Бүлүүтээҕи педколледжа саха тылын уонна литературэтин мэтэдьиис-учууталынан 2005

с. диэри үлэлээбитэ. Бэриниилээх уонна таһаарылаах үлэтин иһин үгүс наҕараадалаах.

Ийэм талбыт идэтин олус сөбүлүүрү, төрүт үлэтинэн эрэ олоһорго, үөрэппит оболоруттан үгүс махтал тылын истэн дьоллоно-ро. Устудьуоннарга үтүө сүбэһит, наар үөрэппит оболорун ситиһилэрин уонна үөрүүлэрин тэнгэ үллэстээччи, онтон астынааччы. Үөрэппит устудьуоннара учууталларын сырдык аа-тын үйэтитэргэ үлэлээбит үөрэбин кыһатыгар тустаах истипиэндьийэни анаабыттара биһиэхэ олус долгутуулаах этэ. Ытыктабыллаах учуутал үтүө аата умнулло суоҕа.

Степанида Степановна олоххо дьулуурдаах, сүбэһит бэрдэ, тугу да ылыстын, барытын сатыыр, кизгэ толкуйдаах этэ. Кыыс оҕону иитэ ылан, дьонуннаах киһи гынан олоһон тиһэх күннэригэр сизээнэрин тапталларыгар угуттанан, ыарыытын да биллэрбэккэ үөрэ-көтө сылдыбыта. Ахтабыт, суохтуубут. Сырдык мөссүөнэ сүрэхпитигэр өрүү тыыннаах, хас биридиибит туһугар онорбут үтүгүн, күүстээх көмөтүн наар ахта-саныы сылдыахпыт.

Бары аймахтарбытыгар, чугас дьоммутугар, ийэм Бүлүү педколледжыгар бииргэ үлэлэспит кэлиигэлэригэр уонна үөрэппит устудьуоннарыгар тустаах кэмгэ өйөбүл-тирэх буолбуктугар махтанабыт.

Барыгытыгар чэгиэн доруобуйаны, толорон ситиһилэри баҕарыт уонна ийэм этэрини «дьон ортотугар сылдыар дьол!». Дьоллоох буолун!

Кыһа, күтүөтэ, сизээнэрэ.

Махтанабыт

Убаастабыллаах дьоммутугар, Амма улуунун дьаһалтатын үлэһиттэригэр, чуолаан баһылык солбуйааччыта Н.И. Илларионоваҕа, Эмис нэһилиэгин олохтоохторугар, нэһилиэк баһылыга П.П. Бубякинҕа, администрация, култуура үлэһиттэригэр, чуолаан дириэктэр А.А. Ивановаҕа, Култуура министиэристибэтин үлэһиттэригэр, миниистир солбуйааччыта М.В. Силинаҕа, Опера тыйаатырын дириэктэрэ В.В. Левочкинҕа, Арасыйыа уонна СӨ үтүөлээх артыыската А.В. Дьячковскаяҕа, тыйаатыр труппатын салайааччыта РФ, СӨ норуодунай артыыһа А.М. Борисова-Кычкинаҕа, Үрдүкү муусука оскуолатын үлэһиттэригэр, ускуустуба үтүөлээх диэйэтэлэ А.П. Унаров уонна ускуустуба үтүөлээх диэйэтэлэ, РФ, СӨ норуодунай худуоһунньуга А.А. Романов дьиз кэргэннэригэр, Сүрэх-тымыр өрөспүүбүлүкэтээҕи киһини быраастарыгар, үлэһиттэригэр, соц. үлэһит Т.Г. Дмитриеваҕа, балтыларбыт Т.П. Устиноваҕа, Е.П. Новиковаҕа, буоругар үлэлээбит С.Г. Устинова, А.П. Афанасьевка, В.В. Гаврильевна, тас маһыгар үлэлээбит В.В. Гаврильевна, суоппар О.П. Дмитриевкэ диригник махтанабыт.

Ытыктыыр, таптыыр эдьиийбит, Арасыйыа үтүөлээх, СӨ норуодунай артыыһа Нина Николаевна Чигиреваны тиһэх суолугар атаарарга күөс-көмө, өйөбүл буолбуккутугар сүгүрүйэн туран махталбытын тиэрдэбит.

Баҕар, кими эмэ суруйбатахпытыгар хом санааны туппаккытыгар көрдөһүбүт. Барыгытыгар кытаанах доруобуйаны дьоллоох олоһу баҕарабыт!

Кэргэнэ Сергей Валентинович Чигирев, уола Дмитрий, сизээнэрэ, балтылара, бырааттара, күтүөттэрэ, кийииттэрэ, чугас аймахтара.

үөрэхтээһинин бочуоттаах бэтэрээнэ» бэлиэлэрдээх

АВВАНУМОВ**НИКОЛАЙ ИННОКЕНТЬЕВИЧ**

бу дьыл кулун тутар 31 күнүгэр ыарахан ыарыыттан Орто дойдуттан күрэммитин туһунан курутуйан туран иһитиннэрэбит.

Кэргэнэ, оболоро, күтүөттэрэ, сизээнэрэ.

Күндүтүк саныыр бырааппыт, убай-быт, Ньурба улуунуттан төрүттээх, авиация бэтэрээнэ

ГЕРАСИМОВ**КРАСНОСЛАВ СТЕПАНОВИЧ**

76 сааһыгар ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, тапталлаах кэргэнэ Августина Алексеевнаҕа, кыһа Олесяҕа, сизээнэригэр, бары чугас дьонугар дириг кутурбаммытын биллэрэбит, ыар аһыгытын тэнгэ үллэстэбит.

Быдан дьылларга быраһаай, күндү киһибит!

Эдьиийдэрэ Ксения, Анна Афанасьевналар, күтүөтэ Ян Алексеевич, кинилэр дьиз кэргэннэрэ.

ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ:

эбэрдэ, кэриэстэбил, ахтыы, биллэри, махтал, сүтүк биллэриитэ, угуйук, кинигэ, сурунаал атыыта.

Биһиги аадырыспыт:

“Бэчээт дьизэтэ”, Орджоникидзе уул., 31, 111 хос,

төл.: 34-05-03, 8-924-367-01-56

Күндү эдьиийбит, аймахпыт Таатта улуунун Чөркөөх сэлиэнньэтин олохтооҕо

**ОБУТОВА
МАРИЯ ИННОКЕНТЬЕВНА**

ыарахан ыарыыттан олохтон туораа-бытынан, оболоругар, аймахтарыгар, билэр дьонугар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Дьокуускайтан, Кэбээйиттэн Софроновтар, Ефремовтар, Обутовтар.

Күндү аҕабыт, эһэбит, Ньурба Өнгөлдүттэн төрүттээх Уус Алдан улуунун Бороҕон сэлиэнньэтин олохтооҕо, үлэ бэтэрээнэ, Саха Сири-рин Бочуоттаах тутуу аҕааһыта, Мүрү нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо, өр сылларга тутуу инженеринан үлэлээбит

ПАВЛОВ**МИХАИЛ АФАНАСЬЕВИЧ**

муус устар 2 күнүгэр уһун ыарахан ыарыыттан 81 сааһыгар олохтон ту-ораабытын туһунан курутуйан туран аймахтарытыгар, билэр дьонугар иһи-тиннэрэбит.

Оболоро, сизээнэрэ.

Эдэр саас түһүлгэтэ «АРТИКУЛ» саҥа талааннары арыйда!

Муус устар 4 күнүгэр «Сэргэлээх уоттара» култуура киинигэр үгэс буолбут «АРТИКУЛ» диэн ректор көрүүтэ түмүктэннэ. Кэрэхсэбиллээбэ диэн бу тэрээһини устудьуоннар бэйэлэрэ тэрийсэллэр уонна манна ким баҕалаах кыттыан сөп.

Киин үлэһиттэрэ тэрээһин форматын аныгы киэпкэ киллэрэн, хайысхаларын эбэн, устудьуон түһүлгэтэ ордук уоттанна-күөстэннэ, кыттааччыта элбээтэ. Ол курдук, барыта 300 кэрингэ устудьуон үс күн устата абыс хайысханан күрэстэһэн, финалга киирэр, гала-кэнсиэргэ кыттар туһугар талааннарын көрдөрдүлэр, бэйэлэрин тургуттулар. Кинилэр талааннарын композитор уонна продюсер Семен Ченянов, саха эстрадатын артыыһа Сахамин, хомусчут Айсен Деллохов, проректоры солбуйааччы Саргылаана Нестерева, ырыаһыттар Invent, Куп Sol уонна да атын биллэр-көстөр дьон сыналаастылар.

Тэрээһин өссө бири кэрэхсэнэр өрүтүнэн устудьуоннары таһынан преподавателлэр эмиз тэнгэ кытталара буолар. Ол курдук, бары бири ситимгэ киирэннэр бэйэ-бэйэлэрин чугастык билсэллэр, үөрэллэр-көтөллөр.

«АРТИКУЛ» ректор көрүүтэ устудьуон сиэр-майгы уонна култуура өттүнэн ситиһиитин көрдөрөр, ыччаты эстизтикэбэ иитиини тупсарар, социальнай өйү-санааны үөскэтэр сыаллаах ытыллар.

Изоляда ЯКОВЛЕВА, Киин айар бырайыактарын салайааччыта:

— Былырыын тэрээһин форматын арыый уларытан «АРТИКУЛ» диэн ааттаабыппыт. Уонна устудьуоннарбыт ордук арыллан тахсалларын курдук, хайысхаларын элбэппиппит, номинациялары олохтуур буолбуппут. Педагог уонна уһуйааччы сылыгар «Устудьуон уонна уһуйааччы» диэн хайысханы киллэрбиппит. Успуонсардары кытта үлэлэһии эмиз онно саҕаламмыта.

Онон, тэрээһиммитин үс күн устата ытан, гала-кэнсиэргэ 20 тахса нүөмэри талан ылыбыт. Дириэктэрбит **Алексей Константинов** бэйэтэ режиссердуур. Ити курдук уус-уран салайааччыбыт **Анастасия Неустроева** буолан барытын бири сүбээн тэрийэбит. Өссө биһиэхэ устудьуоннартан талыллыбыт «культторгтар» көмөлөһөллөр. Онон, түгэнинэн туһанан, тэрийсипит, сүүрбүт-көппүт оболорбутугар **Василий Третьяков** (ИЕН), **София Маркина** (ИФ), **Маайа Львова** (ИЕН), **Валерия Лукина** (ИЕН), **Аня Верховцева** (ИЕН), **Дайаана Жиркова** (ИФ), **Коля Борисов** (ИЕН) уонна нүөмэрдэри кизгэппит «Кы-

талык», «Ситим», «Уран» ансамбылларбытыгар махтанабыт.

«АРТИКУЛ» ректор көрүүтүн тэрийээччилэрэ уонна кыттааччылар успуонсардарга махтаналлар:

«MOST» мобильнай сыһыарыыга, «Камелек» хампаанньаба, «AiArt Studio» айар устуудьуйаба, «Timir Gym» фитнес-кулуупка, «Souratt» айар бөлөххө, «Nuor shop» тэрилтэбэ

Ректор көрүүтүн кыайылаахтарына бараадалыыр гала-кэнсиэри М.К. Аммосов аатынан ХИФУ устудьуоннара **Марго** уонна **Тимур Егоров** салайдылар. Кыайылаахтары — ректор **Анатолий Николаев**, анал ааттары — проректоры үөрэх таһынан үлэбэ уонна ыччат бэлитикэтигэр солбуйааччы **Саргылаана Нестерева** эбэрдэлээтилэр.

Уопсай зачет түмүгүнэн кыайылаах табыстылар

I миэстэ — РФ Хотугу-Илинги норуоттарын тылларын уонна култураларын института (ИЯКН СВ РФ), бириис — 100 тыһ. солк.

II миэстэ — Айылба билимин института (ИЕН), бириис — 50 тыһ. солк.

III миэстэ — Үп-экэниэмикэ института (ФЭИ), бириис — 30 тыһ. солк.

«УСТУДЬУОН уонна УҦУЙААЧЧЫ» хайысхаба инженернэй-техническэй институт устудьуона **Дмитрий Набережний уонна даһыан **Артем Набережний** бастаатылар. 3-с истиэпэннээх лауреаттарынан ИЯКН СВ РФ устудьуоннара, ассистена **Лидия Григорьева** уонна преподавателэ **Александра Черепанова**, ФЭИ преподавателлэрэ уонна устудьуоннара буоллулар. 2-с истиэпэннээх лауреат аатын **Надежда Матвеева** (ИЕН), преподавателэ **Алена Яковлева**, **Егор Лебедев** (ИЯКН СВ РФ) сүктүлэр.**

«ВОКАЛ» хайысхаба ГРФ устудьуона **Иннокентий Черемкин бастаата. Эмиэ бу хайысхаба лауреат аатын ИЯКН СВ РФ устудьуона **Ньургун Эверстов** уонна ИТИ устудьуона **Чарльз Бвуалье** ыл-**

лылар. 3-с истиэпэннээх лауреатынан **Увазие Даниель** (АФ), **Юрий Барбанский** (ИЯКН СВ РФ) буоллулар. 2-с истиэпэннээх лауреат — **Мия Егорова** (ИЯКН СВ РФ).

«ҮНГҮҮ» хайысхаба филология факультетын устудьуоннара бастаатылар. 3-с истиэпэннээх лауреат аатын **ИЕН, 3-с истиэпэннээх лауреат аатын **ФТИ** устудьуоннара сүктүлэр.**

«ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ» хайысхаба ИЯКН СВ РФ устудьуоннара **Алексей Иванов уонна **Чэмэлиинэ Атласова** бастын буоллулар. 3-с истиэпэннээх лауреат — **Юрий Решетников** (ИЕН), 2-с истиэпэннээх лауреат — **Карина Николаева** (ФЭИ).**

«УУС-УРАН ТЫЛ» хайысхаба I истиэпэннээх лауреаттарынан **Сайна Шамаева (ИЕН) уонна **Виктория Кожурова** (МИ) буоллулар. 3-с истиэпэннээх лауреат — **Анна Киприянова** (ИЗФир), 2-с истиэпэннээх лауреат — **Айсена Яковлева** (ИЯКН СВ РФ).**

«УРАТЫ ЖАНР» хайысхаба **Lione models хамаанда (ИЕН) бастаата. 3-с истиэпэннээх лауреатынан **Сардаана Карзонова** (ИТИ), 2-с истиэпэннээх лауреатынан **Руслана Григорьева** (ПИ) буоллулар.**

«ВИДЕО» хайысхаба **Николай Павлов (ИЕН) бастаата. 3-с истиэпэннээх лауреат **Петр Афанасьев** (ИЕН) уонна 2-с истиэпэннээх лауреат аатын **Лев Алексеев** (МИ) сүктүлэр.**

«ХААРТЫСКА» хайысхаба **Сергей Иванов (ИЗФир) кыайда. 2-с истиэпэннээх лауреат аатын **Кристина Потапова** ылла.**

Маны таһынан, тэрийээччилэр хас биридии хайысхаба анал ааттары олохтоотулар. Онон, ускуустуба кэрэ эйгэтигэр угуйар, саҥа талааннары арыйар эдэр саас түһүлгэтэ «АРТИКУЛ» үгүмэн үөрүүнү бэлэхтээтэ, саҥа ааттары сүрэхтээтэ, эдэри-эмэни үрдүккэ-сырдыкка кынаттаата.

Гала-кэнсиэр хаартысканан репортаһын куар-куодунан киирэн көрүң.

Тэрээһини сырдатта КҮНДЭЛИ.

Кэрэ аҥаардар эр киһи оруолун туһунан

Дьиз кэргэн уол оҕону иитиигэ улахан суолтатын бэлиэтээн, Ил Дархан 2017 сыл олунньу 6 күнүнээҕи 1720-с нүөмэрдээх ыйаабынан, муус устар 11 күнэ Саха сиригэр Уол оҕо күнүнэн биллэриллибитэ. Биллэрин курдук, уол оҕо – омук эрэлэ, кэскилэ, дурдата-хаххата. Ити үрдүк аналы толорор эр киһини хайдах иитиэххэ сөбү? Туохха болҕомтону ууруохха нааданый? Уол оҕо, эр киһи хайдах буолуохтаабый? Кими холобур оҥостобут?

Ити туһунан араас саастаах кэрэ аҥаардартан ыйыталастым.

Анна АЛЕКСЕЕВА, Ис дьыала бэтэрээнэ:

– Эр киһи булгуруйбат күүстээх санаалаах, туруоруммут сыалын-соругун толорорго дьулуурдаах буолуохтаах. Төрүт омугун салгыыр үрдүк аналлаах. Онуоха бэйэтигэр бары өттүнэн сөп түбэһэр аҥаарын булууга үлэлэниэхтээх. Биһиги икки уоллаахпыт. Оччолорго нууччалыы укулукка охтубут куорат сиргэ оҕолорбутун сахалыы тыынгга иитэ сатаабыппыт. Хайа да түгэнгэ төрүт омук үгэһин, сиэрин-туомун умнубакка, кырдыабаастары, биир дойдулаахтарын ытыктыы, дойдуну таптыы улааталларыгар үлэлэспиппит. Улаха-

ным Дьокуускайга олорор, сахалыы тыынгга, сиргэ-уокка, тиэһинькэбэ чугас буоллабына, кырам сайдыыга талаһан, соҕуруу куораттарга, кыранысса таһыгар үлэлиир. Иккиэн икки аҥы да сырытталлар, иитибиитин-такайыбытын тутуһаллар, ураты омук бэрэстэбиитэллэрэ буолалларын суолталыыллар. Саха эр киһитэ норуотун сайдыыга сирдиир эмиэ үрдүк аналлаах. Онон бары биир сиргэ олоҥорбокко, ыраабы эмиэ көрөрбүтүгэр, сайдыыга үлэлэһэрибитигэр ылсыбыт кыра уолбун хайгыбын, биһирибин.

Саха сиригэр дьингнээх саха эр киһитин холобурун ырыаһыт, **“Күн Тэҕил” уолаттар оскуолаарын салайааччыта Анатолий Бурнашев**ка көрөбүн. Олус кизэн көрүүлээх, саха уолаттарын сахалыы тыынгга иитэр бырагыраама онгортон, үлэли-хамсыы, айа-тута сылдыарын көрөн, олус үөрэбин, астынабын.

Кэрэчээнэ АФАНАСЬЕВА, устудьун:

– Уол оҕо дьиз кэргэнин харыстыырга, дурдахха буоларга анаан төрөөтө. Төрөөбүт дойдутун киниттэн ураты ким өрө тутуо, харыстыа буоллабай? Ол иһин хас нэһилиэк, тэрилтэ, кэлэктиип, дьиз кэргэн, аймах олоҕо уол оҕоттон, эр киһиттэн тутулуктаах. Онуоха иити олус улахан оруоллааба

биллэр. Үчүгэй тирэхтээх, сүһүөхтээх, бөҕө өйдөбүллээх эр киһи дьонун куһаҥанга сирдиэ суоҕа. Мэлдьи үчүгэйгэ, сырдыкка, ыраахха, сайдыыга талаһыа. Былатыан Ойуунускай, Максим Аммосов, Исидор Барахов, Степан Аржаков курдук саха чулуулар, бу санаатахха, олус эдэр сылдьан, саха бүгүнгү сайдыылаах олоххо кэлэрин ситиспиттэр эбит. Кинилэр холобурдара хас эмэ көлүөнэбэ тарҕана туруоба, элбэх ыччаты сирдизбэ. **Ол да иһин саха чулууларын өйөхпүтүн наада.** Кинилэр тустарынан элбэи суруйан, көрдөрөн, кэпсээн, батыһар, холобур туттар чулуу ыччаттар салгыы да тахсалларыгар үлэлэһиэбин.

Александра МАКСИМОВА, култуура үлэһитэ:

– Дьылҕам биэс уолу бэлэхтээтэ. Билингги кэм уолаттарын көрүүлэрэ атын. Үөрэхтэрин кэнниттэн ылбычча үлэ кестүбэккэ, түргэн дохуоттаах салааба талаһаллар, кимтэн да тутулуга суох бэйэ дьарыктаах буолуон баҕараллар. Бэйэм сэмэй уопуппуттан эттэххэ, оҕону кыратыттан биир сиргэ болбойон олоҥорго (усидчивость) үөрэтиэххэ наада. Оннук оҕо тулуурдаах, дьулуурдаах буола улаатар. Бэриллибит соруудабы ирдээтэххэ, хонтурооллаахтаах, эппиэтинэстээх буолар. Хайа да кэм бэйэтэ дьоруойдардаах. Ол кэриэтэ биһиги да кэммитигэр дьингнээх уол оҕо, эр киһи холобура элбэх дии саныбын. Биир бэйэм олортон чугас, эр киһи быһыытынан үчүгэйдик билэр киһибин – кэргэммин – ааттыбын. **Кэргэ-**

ним Геннадий Лукич аҕа баһылык быһыытынан дьиз кэргэнин харыстыыр, барыбытыгар болҕомтотун ууар, дурда-хаха буолар. Сыты-хотуу, булугас-талыгас. Дьонго-сэргэбэ, оҕо-урууга эйэбэс-сайаҕас, дьон кыһалбатын өйдүүр, мэлдьи көмө буолар үтүө санаалаах. Төрөөбүт дойдутугар бэриниилээх, сабалаабыт дьыалатын тиһэбэр тиэрдэр үлэһит. Тулуурунан, дьулурунан үгүһү ситиһэр.

Уолаттар, ону билэ-көрө сылдыар буолан, бэйэлэрэ сыаллаахтар. Аян барытыгар дэгиттэр. Хоһоон ааҕар, успуорка да дьобурдаах. Билигин куоракка туспа дьарыктаах. Георгий – тустуук. Саахыматтыыр, уруһуйдуур, хоһоон ааҕар. Геннадий успуорт бары көрүнгэр дэгиттэр. Эмиэ хоһоону аабыыга кыттар. Ариан фольклорго күүстээх. Артыыс дьобурдаах. АйТи технологиянан дьарыктанар. Кыра уол Саян эмиэ фольклор жанрдарыгар ситиһиилээх, ыллыыр. Бары булка сыстабастар. Биир тылынан эттэххэ, аҕаларын батыһан үүнэллэр-сайдаллар. Онон оҕо-холобур туттар киһитэ улахан оруоллаах дии саныбын.

Людмила МАКАРОВА, эдэр эмчит:

– Кизэн аймахаан суох, аҥаардас ийэбэ иитилибит соботох кыыспын. Билинггитэ ыал буола иликпин. Ол иһин уол оҕо, эр киһи туһунан этэр кыабым суох. Билигин эр киһиттэн улахан өйөбүлү эрэйбэт да кэм курдук. Урут кэпси-иллэрин курдук, билигин оптуобуска ким да мизстэтин туран биэрбэт. Ыарахан суумкалаах сырыттаахына, ким да көмөлөспөт. Санаан көрдөххө, тэн буоларга туруорсубут буоллахпытына, оннук буолуон да сөп курдук. Кыыс, дьахтар диэбэккэ, этиһэр, аахсар, бэл, үөбэр да уолаттар бааллар. Кыргыттары эр кытта кудорыһар кыстыгы уол күнтэн күн элбири. Аны, төттөрүтүн ыллахха, биридэ эмэ түүнгү кулуупка сырыттаахха, сэлээр дьахтарга курдук сыһаннаһар дьон баалара эмиэ соннуктар. Биир түгэни ахтым. Биридэ үлэбэр тардыллан хааллым. Оптуобус кэлэн биэрбэтэ. Такси сакаастаахпын төлөпүнүм тымныттан арахсан хаал-

ла. Онон икки тохтобулу сатылыырга быһаарынным. Ол баран истэхпинэ, утары үс уол иһэллэр. Сүрэжим битигирэччи тэптэ. Кырабаас тротуарынан ааһан иһэн, кэлинги уоллара суумкабын туура тарта да, сүүрэ турдулар. Наһаа хомолтолоох, атабастабыллаах буолбатах дуо?! Уулуссаба ким да суох. Ыты-ыты экирэтэн көрдүм да, хантан ситиэмий. Онтон арай ыраахтан көрөбүн: биир уол тротуар күрүөтүн ойдо да, ол уолаттары уҥа-хаҥас бурыйталаата. Адьас киинэбэ курдук. Онно өссө куттаным. Анараа уолаттар охсуллан баран, саана-саана бара турдулар. Онтон көмүскэһээччи утары сүүрэн кэлэн, суумкабын туттарда. “Хараҥаба тобо соботох сылдыабын?! Ханна тийи-иэхтээххиний?” – диэтэ. Кестөн турар дьизэбин ыйдым. “Барыахха” диэтэ. Сангата суох батыһан, дьизбэр тийи-битим. Арахсарбар махтанан баран, аатын ыйыппым. Ону “Матаннанов-пын” диэбитэ. Ол кизэһ интерниэккэ Матаннанов диэни көрдөөбүтүм да, быһааччы хаартыскатын булбатабым. “Дыгын оонньууларын” сулуһа Николай Матаннанов буолбатах этэ. Ол эрэри онтон ыла **саха чулуу уоланнарын күрөстэрин кэтээн көрөбүн. Мин санаабар, саха дьингнээх уолун, эр киһитин холобура кинилэргэ баар.**

Маргарита СЛЕПЦОВА, бизн-сийэлээх:

– Аҕабыт эрдэ олохтон туораан, соботобун биэс уолу атахтарыгар туруорбутум. Бэһиэн билигин даҕаны тутуспутунан сылдыаллар. Хаһан даҕаны “кыс-стаммат” диэн ытаабакка кэллим. Уолаттарым кыраларыттан “кыс-уол үлэтэ” диэбэккэ, ас астыллар, иһит, таҥас сууйаллар. Бу диэн иитиинэн дьарыктаммыппын өйдөөбөппүн. Дьиз кэргэни соботох аһатааччы буоламмын, үлэттэн соло булбатабым. Ол эрэри уолаттарбар мунгура суох тапталбын, махталбын мэлдьи биллэрэрим. Аҕалаах эрэ дьиз кэргэнгэ уол оҕо сөпкө иитиллэрин курдук саныыр сыһа. Урут да, хойут да эр дьонго өлүү-сүтүү элбэх. Онно сэри, бойобуй дьайыы, о.д.а. төрүөт буолар. Өйдөөх, хоһуун эр дьон көлүөнэ айы бааллар.

Уол оҕо ордук чараас, уйан. **Кини мэлдьи болҕомто, хайбалга наадыр.** Кини эмиэ ытыан, мөлтүөн сөп. Хас хамсаныта барыта суолталаах буолуон баҕарар. Туохха эрэ ылсар буоллабына, онто чаччы туһалаах

диэн өйдөөтөбүнэ, хараҕа уоттана түһэр. Уолаттарым идэлэрэ араас. Суоппар, салайааччы, урбаанньыт, сылгыһыт, асчыт буолан, бары атын атын хайысхага суолларын булунулар. Хайаларын даҕаны “оннук гынын”, “манньк гынын” диэбэтэбим. Бэйэлэрэ туохха дьобурдаахтарынан идэлэрин талбытара.

Сорох ийэлэр оҕолорун олохторугар олус ороһоллор. Уолларын олус үлбүрүйэн, кийииттэрин кытта өйдөспөт, арыт олохторун да ыһар төрөппүттэр бааллар. Мин бастакы уолум ыал буолаатын кытта, орооспот буолбутум. Билигин бары ыаллар. Алтыһарым, ыалдыттырым абыйах. Ол эрэри кинилэри мэлдьи өйүүрбүн, өйдүүрбүн бэркэ билэллэр. **Оҕо кынат биэрдинг, көтөргө үөрэттинг да, салгыы бэйэтэ булан-талан, олобун оҥостуохтаах.** Уол оҕо манньгы өйдүөхтээх: төрөппүтэ тыыннаах холобур буоларын, киниэхэ хаһан баҕарар тийиэххэ, сүбэ-ама ылыахха сөбүн, олобо бэйэттэтин эрэ тутулуктаабын, тыыннаабын туһары сайдыыга, кэрэбэ тардыһахтаабын. **Сахаба эр киһи дьингнээх уонна тулхадыйбат холобур Бастакы бэрэсидьиэммит Михаил Ефимович Николаевка көрөбүн.** Кини курдук ыччаттар элбииллэригэр баҕарабын.

Санита АЙ, Эстрада тыйаатыры артыһа:

– Түөрт уол ийэтэбин. Көрүгүм сымнаҕас курдуга буолуо эрэ-эри, бирээнньик уонна чыпчахай ньыматынан иитэбин. Баҕам диэн, оҕолорум үөрэхтээх, үлэһит, бигэ дьиз кэргэн-нээх уонна дьону ытыктыыр, ама-рах, аһыныгас дьон буолуохтарын баҕарабын. “Хайаан даҕаны үчүгэйдик үөрэниэхтээххит” диэн ирдэбили туруорбаппын. Дьыала – сыанатыгар буолбатах, хаачыстыбатыгар. Билии, айар үлэ, эт-хаан да өттүнэн сайдалларын хааччатаабаппыт. “Айыы Кыһата” гимназияба үөрэнэр буолан, Чабыл тыа

сирин үлэтигэр барытыгар кыттыһар. Онно сүрдээх үчүгэйдик аттарыллыбыт бырагыраамалаахтарын билэр буолуохтаахпыт. Үһүс уол Айтал сайын айы оттоһор. **Уол оҕону иитиигэ, биллэн турар, аҕа оруола улахан.** Уолаттар аҕаларын батыһаллар, кинини үтүктэллэр.

Дьизбэр соботох кэрэ аҥаар буоламмын, дьиз иһинээҕи үлэбэ эмиэ сыһарбытым. Улахан уолбут билигин олус махтанар. Хаһан эрэ оҕо ийэттэн, дьизэттэн син биир тэйэр. Онно бэйэтин көрүнэригэр дьиз үлэтигэр үөрүүбэ абырыра биллэр. Ийэ диэн бэйэбэ эрэли ингэрэр, мунгура суох тапталы биэрэр киһи буоллаҕа. Кини мөбөн-этэн буолбакка, таптаан ингэрбитэ уол оҕо олоҕор быдан туһалааҕа чаччы. Эппит тылыгар турар, дьонго көмөбө кэлэр дьингнээх эр дьон биһиги ортобугар элбэх. Онон саха өссө да күүскэ сайдыа диэн бигэ эрэллээхпин.

Оксана ЖИРКОВА кэпсэттэ.

Людмила ЖУКОВА: “Төрөпүт оботун сүрэбинэн сэрэйиэхтээх”

Түүлбэр эһэм биллибитэ

– Людмила Николаевна, биир дойдулаахтарын аатыттан Григорий улахан ситиһиитинэн итии, истин эбэрдэтэ тут! Дьэ уонна улахан талаан итиллибит эйгэтин, төрүккүн-уускун билиһиннэрэгэр көрдөһөбүн.

– Күндү дьоммор улахан махтал! Сүрэбим үөрүүнэн туолла. Уолум бэйэ-биттэн туспа барбыта ырааттабы. Олус түбүгүрэрин, ис сүрээбиттэн кыһаллан үлэлирин көрөбүн. Эрдэ төрөөбүт дойдута үрдүк ааты итэбэйбит буоллабына, саҥа ингэриллибит аата өссө элбэххэ эбээһинэстиир. Саха сириттэн итинник аакка тиксии саҥа сабалааһын буолан, олус эппиэтинэстээх.

Этэллэрин курдук, туох барыта оҕо саастан сабаланаар. Киһи барыта өбүгэ-титтэн ситимнээх. Мин эбэлээх эһэм билим, үөрэҕири эйгэтин дьоно этилэр. Эһэм Григорий Андреевич Попов – сахаба биллэр устуорук-учуонай, элбэх кинигэ уонна үөрэх босуобуйатын ааптара этэ. Өрөспүүбүлүкэ бастакы педагогическай институтугар үлэлээбитэ. Эбэм Мария Яковлевна Никитина-Попова алын кылаас оболорун үөрэтигэр олобун анабыта. Ленин уордьяанынан уонна элбэх мэтээлинэн наҕараадаламмыт үтүөлээх учуутал. Кинилэр аччыгый кыыстара, мин ийэм Августа, төрөппүттэрин суолун солообута. Дьокуускай куорат үөрэбин тэрилтэлэригэр нуучча тылын уонна литэрэтиирэтин учууталынан үлэлээбитэ. Аҕам куорат судьуйата этэ. Төрөппүттэри мин кырабар арахсыбыттара. Биһиги дьэ кэргэнгэ билиигэ талаһыы инники күөҥнэ турара.

– Ураты аналлаах дьон бэйэлэрин арыт Орто дойдуга кэлиэхтэрин иннинэ биллэрэллэр. Уол обон кута түүлгэр-биккэр көстөн ааспыт дуо?

– Бу санаатаха, оннук баар эбит. 1938 с. эһэбин олоҕо суох “норуот өстөөгүнэн” биллэрбиттэр. 1942 с. Караганда куоракка күһэлэн үлэ лаабырыгар олус ыарахан усуллубуйа олохтон өлбүт. Эһэм барахсан түүлбэр эргэ тэлигириэйкэлээх кэлэн кууспута уонна “мин сүрүйбүт ыстатыйаларбын Ира Дьячкова аабыаба” диэбитэ. Түүлү тойоннооччулар Григорий диэн ааттаах уолланыахтаахпын эппиттэрэ. Дьүкээгир култууратыгар “Митин хаха айбиги кэлүл” диэн кут хаттаан төннүүтүн тыллара бааллар. Ол тылбааһа – “биһиги эһэбит күлүгэ төнүннэ” диэн. Оннук буолла даҕаны. Уолум эһэтин аатын сүгэр. Атын эйгэбэ да буоллар, кини аатын ааттатар. Оттон ыстатыйалары аабыахтаах Ира Дьячкова билингитэ кестө илик.

– Григорий абатын туһунан сырдат эрэ. Уолугар туох хаачыстыбалары инэрбитий?

– Дон хаһаактарын сыдыаана, ССКП чилиэнэ, геолог Олег Сергеевич Чернецовтуун Камчаткабы сылдьан билсибиппит. Кини Камчаткатаабы киин геологоразведочнай эспэдииссийэбэ үлэлиирэ. Оттон мин, оччолорго Емельян Ярославский аатынан Дьокуускайдаабы, Хотугу норуоттар устуоруйаларын уонна култураларын түмэлин эдэр научнай үлэһитэ, Мильково диэн дэриэбинэ түмэлигэр үлэлиир кэмин этэ. Улахан обобутун – кыыспыт Маргаританы – илдьэ Дьокуускайга көһөн кэлбиппит кээнэ, 1989 сыллаахха уолбут Гриша төрөөбүтэ. Аҕабыт оболорун олус таптыыра. Литэрэтиирэни үчүгэйдик билэрэ, гитараба ооннуура. Биһиэхэ геологтар, учуонайдар, педагогтар элбэхтик ыалдьыттыыллара. Олег оболору үөрдэрин сөбүлүүрө. Саҥа дылга бары маскараат буоларбыт, оболор кэнсиэр көрдөрөллөрө, бэлэх бэрсэрбит. Биһигини кытта 1943 с. оботун кытта Петербуртан Саха сиригэр көһөрүллүбүт финка Сьюльви Ивановна Иванова (Ивонен) олохтута. Үөрүүнү, көрү-нары көбүлүттэн тутар сырдык киһи этэ. Дьэ-иэнэн туй бөгүүрэлэри онгору кыраскалыырбыт. Оҕо уруһуйун куонкуруһун тэрийэрбит. Аҕабыт кыһын кытта көрдөөх хоһоон айаллара. Оболорбутун тас эйгэ хабыс тыыныттан дыалты тутан ииппиппит. Кыраларыттан дьэ кэргэн бүддьүөтүн хаҥатыыга үлэлэспиттэрэ. Кыһыым мин дьүкээгирдии кинигэлэрин уруһуйдуура. Уолум “Дьокуускай куорат летоһиһа” диэн икки туомнаах кинигэни эрдээксийэлииргэ холоммута. Ол кинигэни 1917 с.

Кини аатын үрдүкү ускуустубаба, муусукаба, ырыаба Ксыһыаннаах киһи барыта билэр. Аар-саарга аатырбыт Мариинскай тыйаатыр Опера ырыаһыттарын академиятын солиһа, СӨ үтүөлээх артыһа, Саха сириттэн төрүттээх көһөҥө талаан Григорий Чернецов бэрт соторутаабыта “Санкт-Петербург үтүөлээх артыһа” ааты ылан, эбэрдэ эгэлгэтин тутта. Хас биирдии ситиһии кэтэбэр үгүс үлэ турар. Онтон биир сүрүнэ – төрөппүт оруола. Ааҕааччыларбытыгар анаан үтүөлээх артыыс күн күбэй ийэтэ, устуоруйа билимин хандьыдаата, Арасыйа Билимгэ академиятын СӨ Гуманитарнай уонна аҕыйах ахсааннаах норуоттар кыһалбаларын чинчийэр институтун ыстаарсай научнай үлэһитэ Людмила Жуковалыын кэпсэтиим ураты долгутуулаах.

диэри духуобунай сэмнээрийэбэ учууталлаабыт П.П. Явловская онорбута. Кэргэмминин бэчэ-эккэ бэлэмнээбиппит.

Бастакы ситиһиитэ оскуола кэмигэр кэлбитэ

– Григорий ырыаһыт быһыытынан хардыылара хайдах сабаламмытай?

– Өбүгэлэрбит Поповтар – сэттис көлүөнэбэ диэри биллэр таһаар дьэтиин үлэһиттэрэ. Оннук эйгэ дьонно ырыаһыт буолумуохтарынан хайдах да сатамат. Григорийга ол дьобур бэриллибит. Бастаан хабарба ырыатыгар майгынныыр хайысхаба холоно сылдыбыта. Онтон быластыынканы истэн, “По Дону гуляет...”, “В поле вырос...” ырыалары үтүктэрин болбойбуппуг. Уһууаан сааһыгар эдьийининин кини үөрэнэр 33-с оскуолатыгар “Миленький ты мой” диэн ырыаны толорбуттара. Оттон аан бастакы муусукаба билиини СӨ Бэрэсидьиэнин иһинэбэ уолаттар хуордарыгар, онтон “Үнүгэс” эстрада бөлөбөр сылдыан ылбыта. Оскуола испэктээгэр, кэнсиэригэр мэлдьи кыттар.

– Санкт-Петербурдаабы Римскэй-Корсаков аатынан консерваторияба туттарсыы – чэпчэкигэ суох сорук. Итинник кэ хайдах кэлбиккитий?

– Өссө үрдүкү кылаастарга үөрэнэр кэмигэр куорат дьаһалтатын култуураба салаата элбэх тэрээһингэ кытыннарара. Проза тылынан эттэххэ, “үлэ биһигини талар, онно мэхэйдээмиэххэ эрэ наада”. Хомойуох иһин, аҕабыт уола уон да сааһын туола илигинэ олохтон туораабыта. Ол иһин иккиэн быһаарыммыппыт. Онуоха испэсэлиистэр сүбэлэрэ тирэх буолбута. Мусукаалынай училище педагогтара консерваторияба туттарсарга бэлэмнээн, Гришаны сыл аҕаарын инниттэн вокалга үөрэппиттэрэ. Петербурга ийэм уонна кыһыым олохторо. Күндү доҕорбут Сьюльви Ивановна төрөөбүт дойдутугар төннүбүт кэмэ этэ. Ол да иһин, тирэхтээх курдук сананан, саарбаба суох Санкт-Петербур талбыппыт. Ыраах сиргэ бэйэ дьонун өйөбүлэ олус суолталаах.

Людмила Николаевна оболорунуун

Григорий оҕо сылдыан абатыныын уонна Сьюльви Ивановналыын

– Оннук. Улахан куорат хайдах көрсүбүтэ?

– Н.А. Римскэй-Корсаков аатынан Санкт-Петербурдаабы консерватория вокальнай салаатыгар туттарсан кирибитэ биһиэхэ улахан үөрүү этэ. Баҕа санаабыт туоллаба! Уолум Сьюльви Ивановнаба олохсуйан, мин адьас холку этим. Обобун харчылаары элбэби үлэлиирим. Оччолорго Г.А. Попов суруйууларын, хас да туомнаах хомурунньугун таһаарыыга ылсан сылдыарым. 8 туому кытта хаартыска альбома тахсыбыта. Сүрэхтээһин киһэтигэр Гриша кэлэн, хас да былаһааккаба ыллаан барбыта. Миигин итинник мэлдьи өйүүр. Өссө икки туому таһаарыахтаахпыт.

– Вокалист быһыытынан бастакы ситиһиитэ туох этэй? Уолун кыайытын хайдах ылынабын?

– Аан бастакы кыайыта өссө 33-с оскуолаба үөрэнэр кэмигэр кэлбитэ. Григорий бэйэтиттэн толору астымнат идэлээх. Ирдэбилэ улахан. Оттон мин биирдэ эмэ өссө туохха үлэлэһиэн наадатын ыйабын уонна испэр кыра оболуу үөрэбин. Ол эрээри Хоту дойду киһитэ ону таспар биллэрбэппин.

Биир да кэнсиэрин көтүппэппин

– Григорий кэнсиэригэр төһө сылдыабын? Ийэ киһи, туох сизэри-туому тутуһабын?

– Санкт-Петербурга тыйаатыр туруорууларын, уолум кыттытын аймахтара, биир дойдулаахтара, доҕотторо мэлдьи кэтиибит. Сольнай кэнсиэригэр Москубаттан эдьийдэриим, балыстарым кэлэллэр. Атын куораттартан кэлэр сүгүрүйээччилэрин кытта эмиэ билсэбин. Питер дьонно Москубаба кэнсиэр көрө диэн айанныыллара эмиэ баар. Оҕом элбэх сүгүрүйээччилээбиттэн, өйөөччүлээбиттэн үөрэбин. Уолбар бэлэхтэммит сибэккилэр мин куортамнаан олохтор кыбартыырабын элбэхтик киэргэтэллэр. Дьингэр, олохтор, үлэлиир сирим Дьокуускай буоллаба. Ол эрээри икки куоратынан сылдыарга тийэбин. Оҕом кэнсиэрин иннинэ анаан-минээн сизэ-туом толорбоппун. Арай ийэли алгыбын. Ону тэнэ киниэхэ улаханньык эрэнэбин.

– Орду ханнык оруолун сөбүлүүн?

– Биллэн турар, Евгений Онегины. Биир да операны көтүппэппин. Мариинскай тыйаатырга П.И. Чайковскай икки операта турар, үсүһү Зазеркальеба баар Оҕо уонна ычат тыйаатыра туруорар. Барыта – араас туруоруу. Онно Гришам мин харахпар ураты буолан көстөр. Сорох доҕотторбут Онегины чуолаан итинник буолуо дии санаабыттарын билинэллэр. Уолум ити оруолга күүскэ үлэлээтэ. Дьоруойун бэйэтэ айан таһаарда уонна, мин санаабар, уобараһын чабылхайдык арыйда. Сыана дьоруойа артыыс олоҕор эмиэ оруоллааба биллэр. Онтон мин үөрэбин эрэ.

– Ийэлээх уол төһө элбэхтик көрсөбүтү? Бииргэ буолар кэмгитин хайдах атаарабыт?

– Эрэпэтииссийэ, уруок, кэнсиэр, испэктээк тиһигин быспакка салбанаар. Артыыс үлэтэ дьон сынньанар кэмигэр сабаланаар буоллаба. Дьолго, төлөпүн баара абырыыр. Үксүн дьэ кэргэн бэлиэ кэмнэригэр көрсөбүт. Ону тэнэ кэнсиэр, испэктээк кэнниттэн тахсар аанга сибэккилээх турар сүгүрүйээччилэрин кытта алтыһытыгар көрсөн ылабыт. Артыыс идэтэ оннук. Оттон төрөппүккэ обон ситиһииттэн астыныы, дуоһууу санаата ахтылбаны сымнатар.

– Артыыс олоҕо биир сиргэ турбат. Бу идэ Григорийга туох хаачыстыбалары инэрбитий?

– Уолум сотору 35 сааһын туолар. Биллэн турар, улахан, улуу куорат киһиэхэ ураты суолу уурар. Уолум идэтин баһылаабыт, кэлэктиипкэ үлэлири сатаабыт, бэйэтин хайдах баарынан ылынар улахан киһи буоллаба. Чизһинэй, сэмэй майгылаах, идэтигэр толору бэринилээх. Тулаһыыр дьонун сабыдыалынан салгыы даҕаны сайдарыгар баҕарабын.

– Муусука эйгэтин талар оболор төрөппүттэригэр тугу сүбэлиэн этэй?

– Муусукаба сыстыбыт оҕо олус элэккэй, чараас, уйан. Ол уратыны кыратыттан харыстыаха наада. Оҕо сайдыыны көрүөхтээх, өйдүөхтээх, сыаналыахтаах, төрөөбүт дойдутугар туһалаах буоларга дьулуһуохтаах. Төрөппүттэргэ оҕо ис туругун, дьобурун, кыабын сүрэхтэринэн сэрэйэн, сайдарыгар аартыгы арыйарга үлэлэһэллэригэр сүбэлиэм этэ. Суолу таба таларга, онно тирэхтээхтик үктэнэргэ төрөппүт оруола олус улахан. Саамай сүрүнэ, сыалгыт уонна көрүүгүт чопчу буолуон наада.

– Людмила Николаевна, истин кэпсээһин иһин улахан махтал!

Оксана ЖИРКОВА кэпсэттэ.
Санкт-Петербург.

НОРУОТ артыыһа аат ингэриллииэ дуо?

СӨ култууратын туйгуна, **СӨ** култууратын үтүөлээх Сүлэһитэ, “Гражданской килбиэн” бэлиэлээх, **СӨ** култууратын уонна ускуустубатын бочуоттаах үлэһитэ, дыраама уонна киинэ артыыһа идэлээх, 83 саастаах **Ф.П. САФРОНОВ** ааспыт өрөбүлгэ Дьокуускай куорат “Сэргэлээх уоттара” култуура киинигэр буолбут икки кэнсиэригэр 1200 көрөөччүнү, сааланы ыы-быччары мунньан, үрдүк таһымнаах кэнсиэри көрөөччүлэригэр бэлэхтээтэ. Фрументий Петрович хас биирдии ырыата ытыс күүстээх тыаһынан арыалланна. Кэнсиэр бүтүүтэ көрөөччү сүһүбүн үрдүгэр туран уруйдаата-айхаллаата.

Бу – норуот билиниитэ, киэн туттуута, ырыаһыкка сүгүрүүтүтэ!

Дьон-сэргэ үрдүк сыанабылын ылаллар

Андрей НИКОЛАЕВ, Ил Түмэн дьокутаата:

– Фрументий Сафронов “Уонна хаһан” диэн истинг, иһирэх кэпсээннээх, ырыалардаах кэнсиэригэр сылдьан олус сөбүлээтим. 83 хаарыгар сылдьар ытык кырдыаҥас куолаһа чөллөркөйө, хас биирдии киһи дууһатыгар тийэрэ сөхтөрдө. Көрөөччү кини ырыаларын дохсун ытыс тыаһынан көрүстэ. Түбэй Дьаарханга кэргэнэ Нина Ильичналыын оболорго фольклор

тыяаатырын үлэлэтэллэр, олонхо туруораллар, араас нүөмэрдэри онгороллор. Өрөспүүбүлүкэбэ тийэс үрдүк ситиһиилээхтэр. Онон тыа сириҥ оболоро сайдыытыгар улахан өнөлөөх дьон быһыытынан билинэбин. Култуура, ускуустуба эйгэтигэр үгүс оҕо Москваҥа тийэс үрдүк үөрэххэ үөрэнэн, элбэх оҕо үлэлии сылдьаллар. Бу дьыэ кэргэн дьон-сэргэ үрдүк сыанабылын ылаахтарын ылаллар.

“Ытык сааска сылдьан ыллыахха сөп эбит”

Александр ДЬЯЧКОВСКАЯ-СААРЫН, СӨ үтүөлээх артыыһа, Олонхо тыйаатырын артыыһа:

– Фрументий Петрович “сакральнай” урукку кэм киһитэ. 83 сааһыгар диэри сыанаба ыллыы сылдьара – сөүмөр хорсун быһыы! Аҕам саастаах дьону кытта “дуэттыыр” улахан чиеэс-бочуот диэн тус бэйэм сыаналыбын. Куолаһын тизмбирэ сүрдээх интэриэһинэй, чөллөркөй, чуолкай куоластаах. “Щепкинец” үөрэхтээх буолан артыыс быһыытынан бэйэтин көрөөччүгэ тиэрдэр талааннаах. Фрументий былыргыттан кичэллээхтик хараллан, биһиги кэммитигэр тийээн кэлбит “экслюзив эспэнээккэ” майгынныыр диэхпин баҕарабын. Киристэпизэл Махсыымабы кытта алтыһан сылдьыбыта кини майгытыгар, ырыатыгар, тутта-хапта сылдьарыгар арылхайдык көстөр. Кэнсиэригэр сэбиэскэй тутултан хаалбыт көр-күлүү хайысхатын туттан кэпсиэрэ-ипсиэрэ кытта ураты.

Кэргэнэ Нина Ильична билигин даҕаны эдэрдийи чабылһа сылдьара, эчи, кырасыабайын, сэргэбин. Иккиэн наһаа үчүгэйдик ыллаатылар. Фрументий кытта ыллыыр сүрдээх интэриэһинэй эбит. Кинилиин ыл-

лаатаххына, былыргы үйэни кытта силбэспиккэ дылы буолабын, оннук турукка киэрэбин. Онон ыллыырбар урукку кэми кытта ыллаһан эрэр курдук санаммытым. Саамай дыккитэ, интэриэһинэйэ онно сытар этэ. Онон кинини кытта биіргэ ыллаабыппыттан сүрдээбин астынным, дуоһуйдум. Саастаах, тэнгэ ыллаһа сылдьыбыт дьоммут олох сокуонунан бараллар. Ол ахтылбана да баар курдук. Ман-нык аҕам саастаах дьон билинггэ диэри сүһүөхтэрин үрдүгэр сылдьан ыллыы сылдьалларыттан киһи холо-бур ылар. Мантан сизтээрэн, биһиэхэ эдэр көлүөнэбэ “Ытык сааска сыл-дьан ыллыахха сөп эбит. Санааны түһэримизэххэ наада”, – диэн санаа үөскүүр. Фрументий Петрович хаама-сиимэ сылдьара эрчимнээбин, көрөрө-истэрэ сытыытын сөбөбүн. Эрчимнээх баҕайытык эргичиһ гынар, киһи хай-гыы көрөрө элбэх. Үчүгэй оболору иитэн таһаарыта бу буолбут кэнси-эриттэн көһүннэ. Кыһа Екатеринаны сүрдээбин убаастыы ылынным. Элбэх оболоох ийэ буолан туран, улахан тэрээһини астыктык кыайа-хото тутта.

Чэ, барыта этэнгэ, туох барыта сарсынгылаах буоллун!

“Итиччэ талааннаах дьон тоҕо тыаҕа олороллоруй?”

Марта НИКОЛАЕВА, СӨ тэлэбии-дэннэтин, араадыыйатын туйгуна, Дархан этээччи:

– Дьоллоох Дьокуускай куоракка Фрументий Сафронов 7 сүл анараа өттүгэр айар кэнсиэрин кэннит-тэн социальнай ситимнэринэн кини ырыаларын астына, дуоһуяа истэн кэллэбит. Тапталлаах, ахтылбанаах ырыаһыппытын эмиэ истэр түгэн тосхойдо. Фрументий Петрович олус тэтимнээх, ис дууһаттан тахсар ыры-алардаах кэнсиэрин көрөн сөхтүбүт. Саала тобус-толору.

Ырыатын быһыыгар Фрументий бэйэтэ кэпсээн-ипсээн, көрөөччүлэри-нини ыкса сибээһи тутта. Тапталлаах артыыстарбытын сэргэ СӨ үтүөлээх артыыстара Саарын, Сахаайа, СӨ култууратын туйгуннара Дуолан Тро-фимов, Константин Степанов, кы-рачаан ырыаһыт Айылбан Кириллин, кэргэнэ Нина Ильична, кэрэ кыһа Екатерина сизэн Эрхаан ырыаларын көрөөччүлэр убаарабат ытыс тыаһынан

уруйдаатылар. Дьингээх норуот та-лаанын, чабылхай артыыс Фрумен-тий Сафронов дууһатын, иэйиитин биэрэн ыллыыр ырыаларын истэн дуоһуйдубут. Икки кэнсиэр тухары мин хас да билэр дьонум сылдьан саала толорутун, кэнсиэртэн астыммыта-рын биллэрдилэр. Миигиттэн кэнсиэр кэмигэр хас да суруналыыс “Итиччэ талааннаах дьон тоҕо тыаҕа олорол-лоруй?” – диэн ыйытан соһуттулар. Ону “Тыаҕа кыахтаах дьон олоролор. Көрүүгүтү, хайдах курдук иккиэн айылбаны кытта алтыһа сылдьар буол-лан, эдэрдийи эрчимнээхтэрий? Тыаҕа да олонорон, киһи тугу да куоттарбат, бу олоххо барыны ситиһэр”, – диэн эппиэттээтим.

Мин санаабар, Фрументий Петро-вич култуура бары көрүүнүн баһылаабы-тынан, ыччаты үөрөппитинэн, талаанын норуокка ингэрибитинэн, өрөспүүбүлүкэ норуодунай артыыһа да аакка тиксиэн сөп дии саныбын.

“Икки кэнсиэр тухары саала толору көрөөччүлээх. Ытыс “браво” таһыны. Си-бэкки дьөрбөтүн туттары. Бу буолбатах дуо, артыыска үрдүк сыанабыл, норуот билиниитэ?..”

“Дьэ, чэхчы, Фрументий кэнсиэрин ура-ты турукка киірэһэн олонор көрөбүн-истэбин. Сорох түгэһнэргэ долгуйан, харабын уугун кыатаммаккын. Ол үөрүү, долгуйуу бэли-этэ буоллаҕа. Кэргэнэ Нина куолаһа, эчи, үчүгэйин. Көрөөччү ордук кыһа Катюша ыллыырын сөхпүттэр: “Кимизхэ да суох ураты куолаһынан ыллаата”.

“Куорат улахан саалатыгар дьон толору кэлиитэ Фрументий сүдү талааныгар нору-от сүгүрүүтүтэ буолар.

Бассаап ситимиттэн.

Кырдыбат куолаһынан сөхтөрдө

Надежда МИХАЙЛОВА, Дьокуу-скай куорат, көрөөччү:

СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ, дьонго-сэргэбэ киэнник биллэр Ф.П. Сафронов “Уонна хаһан?..” кэнсиэригэр сылдьан, дуоһуйан, санаалыын сырдаан-сылаанныйан сылдьабын. Кини бу сааһыгар туруга сэргэбин, куолаһа чөллөркөйүн, са-наата сылааһын, мөссүөнэ сырдыгын киһи эрэ сэргиир, хайгыыр. Тыйаатыр үөрэхтээх артыыс уонна аҕам саастаах киһи быһыытынан Фрументий Петро-вич ырыаларын толоруута туспа таһым, күүстээх эйгэ эбит диэн ылынаммын, көрөөччү быһыытынан сүрдээбин дуоһуйдум, долгуйдум.

Кэнсиэрин сабаланыытыгар ылбаҕай ырыаһыт Саарыны кытта биіргэ ыллаабыт Семён Данилов тылларыгар “Кимий?” диибин...” ырыа Фрументий Петровичка бэйэтигэр сыһаннаах буолан, олус истинник иһилиннэ. Кырдык даҕаны, кини – “кэ-рэхсэллээх киһибит”. Салгыы Дуолан Трофимовтыын уонна Константин Сте-пановтыын дуэтынан ыллаабыт ырыа-ларыттан ордук долгуйдум. Сааһырбыт киһи төрөөбүт алааһыгар үктэнэн, бы-дан ааспыт сыллар ахтылбанарыгар куустаран, хонкуйан туара – сүдү көстүү! Оттон дьыэ кэргэнэ – көрүүххэ-истиэххэ кэрэ! Олобун аргыһа Нина

Ильична Потапова, саха мааны далбар хотуна, эмиэ култуура үтүөлээх үлэһитэ эбит. Өр сылларга култуура эйгэтигэр биіргэ үлэлээн, алтыһан кэлбиттэр. Кини “Уоттаах түүнгү Дь-окуускайы” үрдүк куолаһыгар уйдара көтүтэн, олус иэйиһилээхтик ыллаата, куорат түүнгү уоттаах көстүүтэ өссө кэрэтиэн көһүннэ, дууһаны долгута. 4 уол оҕону күн сиригэр абалан, сизэннэри бэлэхтээн, төрөппүттэрин олохторун киэргэппит кыыстара, кэрэ бэйэлээх Екатерина кэргэниниин би-иргэ ыллаан көрөөччүлэри үөртүлэр. Оттон улахан сизэн, 14 саастаах уол Эрхаан, Бүөккэ Бөтүрүөп ырыатынан уонна истиилинэн ыллаабыта сэргэх-тик, сонундук көһүннэ.

Сиккиэр тыаллаах сааскы чэбдик киэһэбэ, эдэр саас эрчиминэн угут-танар култуура мааны дыбарыаһыгар олонор, ырыа сырдык эйгэтигэр кыттыспыппыттан дуоһуйдум, санаам көннүөрдэ. Фрументий Сафронов айар киэһэтин тэрийэн, дьонго-сэргэбэ тахсыбыта үчүгэйи, кэрэни түстүүр, үксэтэр үтүө соруктаах уон-на ис хогоонноох эбит диэн ылын-ным. Сааһырбытарга да, эдэрдэргэ да санга санааны, күүһү, эрчими күөдүтэр, көбүтэр өрүттэрдээх бэр-тээхэй кэнсиэр!

Хас биірдии ырыата “мини-испэктээх”

Мария СЕМЕНОВА, СӨ култуура-тын үтүөлээх үлэһитэ:

– Фрументий Петрович бэйэтэ этэринэн, ырыа ис хогоонугар ула-хан болгомтотун ууар. Ырыа уонна хогоон билигин дьүөрэлэспэт буолан хааллылар. Ырыа билигин тэтимэ эрэ иһиллэр. Ырыа ис хогоонугар болгомтотун ууар ырыаһыт аҕыйах. Бэйиэт, мэлэдьиис уонна толорооччу – бу 3 компонент ырыаҕа хайаан да баар буолуохтаах. Мин оҕо сылдьан истэр ырыаларбын барытын сүрэби ортотунан киірэһ гына ыллаабыта наһаа үчүгэй. Кини ырыаларын истэ олоноронгун дьоллоох оҕо сааскын санаан, ахтан ылабын, оннук истинг сүүрээн сүрэби-быары ортотунан киірэһ.

83 саастаах киһи куолаһын чөл тутта сылдьара сөхтөрөр. Кини мэлдьи ыллыы сылдьар буолан эбитэ дуу биітэр айылбатын тутула эбитэ дуу,

билинггэ диэри куолаһа чөллөркөй, төһө баҕарар үөһэ, аллараа нуота-лары ыраастык ылар. Бэйэтэ төрүт күүстээх куоластаах буолан “мелизмалары” наһаа үчүгэйдик ылар (“Мелизма” – нуоталары кыччыгый гынан, аңардаан кылыгыраты бу-олар). Оннук бэйэтэ ис-иһиттэн тах-сар. Мин ону сөбүлүүбүн. Аны бэйэтэ артыыс буолан хас биірдийи ырыатын “мини-испэктээх” курдук толорор. Тарбаһын төбөтүттэн баттабар ди-эри уобараһын онгостор. Ону кини анаан онгостор буолбатах, бэйэтэ ис-иһиттэн тахсар уобарас. Манна артыыс үөрэхтээбэ көмөлөһөр. Киһи үөрэрэ “Уонна хаһан?” – кэнсиэрим бүтэһигим буолбатах. Өссө даҕаны бар дьоммор тахсыам, ыллыам-туойуом”, – диэбитэ көрөөччүнү астыннарар. Онон өссө даҕаны ыллыыр санаалааҕа, инникигэ эрэллээбэ үөрдэр, ырыатынан бар дьонун үөрдэ туруо диэн эрэнэбин.

Түмүккэ

Дыраама уонна киинэ артыыһа 83 сааһыгар сылдьар Ф.П. Сафроновка норуот таптала, билиниитэ күүстээбин илэ харахпытынан көрөн итэбэйдибит, сөхтүбүт. Кини култуура эйгэтигэр 60-ча сүл устата үлэлээн үлэтэ-хамнаһа сыаналанан, бочуоттаах аат бөбөтүгэр тиксибит эбит. Ол эрээри онтон саамай үрдүк сыанабыла – норуот таптала эби-тин сыаналыыгын. Кэнсиэр бүттэ. Быыс сабылынна. Фойеҕа таңастарын ылаа-ры үмүөрүһүү, учарат. Ол туран “Дьэ чэхчы, өтөрүнэн буолбатах тыыннаах доһуһоллаах кэнсиэр буолла. Норуот

артыыһа аат ингэриллииэн дьоһуннаах ырыаһыта эбит” – диэн кэпсэтэллэрин истэн “сык” гынным.

Чэхчы даҕаны, аны 2 сылынан, үбүлүөйдээх 85 сылынан “норуот артыыһын” аата ингэрилиннэбинэ, бу буолуо этэ – норуот таптала, билиниитэ, сыанабы-ла, сүгүрүүтүтэ.

Көрөөччү санаатын тистэ Саргылаана БАҒЫНАНОВА.

Бэйэ дьарыктааба туох үчүгэйдээбий?

Муус устар сагатыгар өрөспүүбүлүкэбэ “бэйэ дьарыктаахтар аармыйалара” 47 тыһ. 853 киһи буолбут. Сүрүннээн, дыону, таһаҕаһы тийээр-таһар, парикмахер, тыгырах, кыламан, хаас онгорор, бэйэ онгорон таһаарар бородууксуйатын баттарар, маркетинг уонна угуйук итиэннэ куортам өгөтүн онгороллор эбит.

Туох уратылаабый?

Бэйэ дьарыктаахтар урбаанныттан (ИП) сүрүн уратылар диэн, бастатан туран, “самозанятайдар” дохуоттарыгар хааччах баар – сылга 2 мөл. 400 тыһ. солк. тахсыа суохтаах. Өскөтүн онтон элбэх дохуоттанар түгэннэригэр кинилэр ИП эбэтэр ХЭУо кубулуйуохтаахтар. Ол эбэтэр бэйэ дьарыктаах ыйга 200 тыһ. солк. элбэби өлөрүү суохтаах. Саамай үчүгэйэ диэн, “самозанятай” ыстаа-тыстаахтар кыра нолуогу төлүүллэр. Холобур, кинилэр физическэй сирэйдэри кытары үлэлээр буоллахтарына, ылбыт дохуоттарыттан 4% төлүүллэр, оттон тэрилтэлэри (юридическэй сирэйдэри) кытары үлэлиир буоллахтарына – 6%. Ити, биллэн турар, ИП-лартан, ХЭУо-лартан быдан кыра. Бу нолуоктарыгар булгуччулаах мэдиисинэ страховката киирэ сылдьар, инньэ гынан, мед-страховка иһин тугу да эбии төлүүр наадата суох. Оттон инники биэнсийэбэ Социальной пундаба төлөбүрү угар-укпат туһунан бэйэ дьарыктаах бэйэтэ быһаарынар. Ким да күһэйбэт.

Иккиһинэн, бэйэ дьарыктаах эрси-имнээхтэр дохуоттарын көнүлээһин (легализация доходов) буолар. Ити, биллэн турар, кыабы кэнгэтэргэ улахан көмө. Холобур, бэйэ дьарыктаах докумуонунан дохуотун бигэргэтэр буолан, судаарыстыбаттан үбүнэн араас көмөнү туһаныан сөп. Онуоха эгин эгэлгэ бырагыраамалар, граннар, өйүүр мэхэниисимнэр бааллар. Ону туһанан, кини дьыалатын кэнгэтиэн сөп. Оттон бэйэ дьарыктаах өгөтүн туһанааччы бу атыһыкка дуу, онгорон таһаарааччыга дуу эрэмнэти улаатар, “самозанятай-тан” чизги эгин ылар буоллабын. Онон туох эмэ мөккүөр эгин тахсар түгэнигэр эппиэтинэһи эрийэр судургу.

Дьыбэ олорон – биисинэскэ

Аны туран, ити нолуок эрэсимиигэр киирэргэ ханна да барар-кэлэр, уочаракка турар, бүппэт докумуону сырсар наадата суох. Төлөпүөннүтүгэр “Мой налог” диэн сыһыарыны хаайдаан баран, абыһах мүнүүтэ иһигэр “самозанятай” буолуохха сөп. Ханна да барбакка-кэлбэккэ, төлөпүөнүнэн киирэн, бэрт судургутук онгорторон эрэ кэбиһэбин. Бэйэ дьарыктаах үлэһиттэри тутар кыаба суох, этэргэ дылы, дьыалатынан бэйэтэ эрэ дьарыгырыахтаах, кими да наймыласпакка. Аны туран, бэйэ дьарыгын арийар эйгэ эмиэ хааччахтаах. Бэйэ дьарыктаахтар араас өгөнү онгоруохтарын, бэйэлэрэ онгорбут бородууксуйаларын атыһылаахтарын эбэтэр дьыэни куортамныахтарын сөп. Үгүс эйгэбэ “самозанятай” эрэсимиинэн эмиэ үлэлиир кыах баар:

АйТи-эйгэ: программист, веб-разработчик, көмүүтэр маастара, аналитик данных, системнэй администратор.

Дьыбэ-уокка көмө, өрөмүөн: сантехник, элиэктирик, дьыэ хомуйааччы, дьыэ-уот тиэхиньикэтин өрөмүөннүүр маастар, тутуааччы, столяр, болуотун-ньук.

Доруобуйа уонна успуорт: диетолог, логопед, илбиһит, тириэньер, инструктор, психолог, сиделка (сорох көрүнгэ анал лиссиэнсийэ ирдэнэр).

Иһитиннэрэр өгө уонна маркетинг: тылбаасчыт, копирайтер, маркетолог, блогер, ыстатыйа ааптардара, SMMменеджер, таргетолог.

Кэрэ эйгэтэ уонна муода: модель, парикмахер, стилист, тату маастара, маникюр маастара, иистэһиэн, модельер, дизайнер.

Саататар эйгэ: аниматор, тамада,

2020 сыл от ыйын 1 күнүттэн Сахабыт сиригэр “Налог на профессиональный доход” диэн нолуок санга эрэсимиэ киирбитэ. Ону атыннык “бэйэ дьарыктаахтар нолуоктара” диэн эмиэ ааттыыллар. Кэлинги сылларга “бэйэ дьарыктаахтар” (самозанятые) диэни үгүстүк истэр буоллубут. Сорохтор “самозанятайдары” тэрийэн, сүрбэ суохтар босуобуйаларын төлөөмөөрү, кумаабыга, отчуокка үлэни көрдөөччүлэр ахсааннарын аччатаары, элбэх нолуогу-түһэни хомуйаары уо.д.а. тиһэллэр эгин диэн араастаан саныыллар. Чахчы оннук дуо? “Самозанятайдар”, ол эбэтэр бэйэ дьарыктаахтар диэн кимнээхтэрий? Бу аранга үтүө уонна мөкү өрүттэрин көрүөбүт.

гид, артыыс, мусукаан, эпэрээтэр, фотограф, худуһунньук, куукула тигэ-эчи эбэтэр декоративнай-прикладной ускуустуба көрүнгэрэ, ускуустуба атын көрүнгэринэн дьарыктанааччы.

Үп уонна юридическэй өгө: бу-баалтыр, юрист, нолуок консултаана, үп консултаана.

Үөрэхтээһин: учуутал, эрэлэтиитэр, тириэньер, ньээнкэ, куурус ааптардара, онлайн-оскуола продюсера.

Кулинария: пуобар, кондитер, биэкэр.

Аны туран, “самозанятай” ыстааты-стаахтар биир эрэ көрүнгүнэн дьарыктаналлар диэн буолбатах. Холобур, дьыбэр олорон туорт арааһын астаан атыһылыбын, ону ааһан баттах эмиэ кырыһыахпын сөп.

Туох бобуларый?

Оттон бэйэ дьарыктаахтар тугу үлэ-лииллэрэ көнүллэммэти? “О проведении эксперимента по установлению специального налогового режима” уонна “Налог на профессиональный доход” диэн 422-ФЗ №-дээх Федеральной сокуонҥа олобуран, манньк көрүнгэринэн бэйэ дьыалатын астар бобуулаах:

1) Акцизтанар, маркировкакаанар табардары онгорор уонна атыһылыр. Онно арыгы, табах, бэнсиин, мас-сыына, тангас, атах таҕаһын, ювелир-най онгонукар, духуу уо.д.а. табаар

көрүнгэрэ киирсэллэр;

2) Атын, туора табаары атыһылааһын. Холобур, собуот онгорбут оҕо оонньу-рун ылан атыһылаабаккын, ол оннугар бэйэнг онгорон атыһылаахтааххын; 3) сиртэн хостонор баайы хостообоккун/ атыһылаабаккын – чох, ньиэп, гаас, ку-мах, испиэскэ уонна да атын;

4) атын киһи ыйытынан дуогаба-рынан, хамыһыһынан эбэтэр аабын дуогабарынан тиксиһиннэрээччи бы-һытынан эбэтэр харчыга атын киһи интэриэһигэр үлэлиир. Маны таһынан нотариустар, арбитражнай салайааччы-лар, албакааттар уонна медиатордар буолар кыахтара суох. Судаарысты-баннай уонна муниципальнай сулуу-спалаахтарга эмиэ кэккэ хааччах баар: кинилэр дьыэлэрин куортамныыр эрэ буоллахтарына, нолуок эрэсимиигэр көһүөхтэрин сөп.

Бэйэ дьарыктаабынан быйыл Арас-сыыйа бары олохтоохторо итиэннэ сорох тас дойду граждандара: Белору-ссия, Казахстан, Армения уонна Кирги-зия дьоно буолуохтарын сөп.

ИП дуу, бэйэ дьарыктааба дуу?

Үгүстэр бэйэ дьыалатын арий-арга бастаан утаа “самозанятайтан” сабалыыры субэлииллэр. Оттон дьыала хамсаан бардабына, кэнгээн, улаатан ИП эбэтэр ХЭУо (хааччахтаммыт эппи-

этинэстээх уопастыба) буолуохтарын сөп. Оттон баар ИП-лар дохуоттара сылга 2,4 мөл. кыра буоллабына, кини-лэр НПД эрэсимиигэр көһүөхтэрин сөп, онуоха ИП-ларын хайаан да сабаллара ирдэммэт, нолуоктарын эрэсимиин эрэ кыччаталлар. Онуоха бэйэ дьарыктааба буолан бэлиэтэнэллэр уонна 30 күн иһигэр анал нолуок эрэсимиинэригэр – УСН (упрощенная налоговая сис-тема) эбэтэр ЕСХН (единый сельско-хозяйственный налог) аккастанартан сайабылыанна биэриэхтээхтэр. Оттон патенынан үлэлиир ИП-лар патеннарын болдьобо бүтэрин кэтэһэллэр эбэтэр патентан аккастанан баран, бэйэ дьа-рыктаах буолаллар.

Үчүгэй өрүтэ

Мэтээл икки өрүттээбин курдук, бэйэ дьарыктааба эмиэ туһунан “+”, “–” өрүттэрдээх. Саамай сүрүн “+” – көнүллээх (легально) үлэлиир кыабы биэрэр. Ол эбэтэр уоруйах курдук кюта-саһа сылдыбакка, нолуок су-лууспата биирдэ эмэ харытыттан хар-баан ылан, бэрэбиэркэ ытан, үлүгэр ыстарапка ытарын кэтэспэккин. Ол иһин өгөнү онгорорун туһунан угуй-угу, биллэриини эгин төһө бабарар биэриэххин сөп. Кимтэн да саспакка. Дохуот туһунан ыспыраапканы ылар кыахтанабын, оччоҕо кирэдьиит, ипэ-тиэкэ, тас дойдуга тахсарга визаны эгин ылар кыахтанабын. Бэйэ дьа-рыктаах буоларга үлүгэр докумуону хомуйан экирэтиспэккин, госпощли-на төлөөбөккүн, нолуогабайга тийбэк-кин. Барыта онлайн онгонулар, наа-й гыннар, уонча мүнүүтэни ылыа. Бэйэ дьарыктаах буоларга, бэлиэтэнэргэ түөрт көрүг баар: ФНС саайтыгар, “Мой налог” сыһыарынан, “Госуслуги” пор-тал нөһүө эбэтэр бөдөн бааннар саай-тарыгар тус кэбинээккэ киирэн. Онуоха ИНН, пааспар, “Госуслуги” порталга тус сирэй, ФНС саайтыгар киирэргэ пароль эрэ ирдэнэр. Аны туран, отчуот-таабаккын. Бэйэ дьарыктаахтар декла-рация толорботтор, булалтыарыйаны ыппаттар, дохуот-ороскуот учуотун кинигэтин толорботтор. Кинилэртэн ирдэнэр диэн – сыһыары нөһүө чизк биэрэн, ону атыһылаааччыга тиэрдии. Онуоха нолуогу аабар ирдэммэт. “Мой налог” сыһыары бэйэтэ хас биирдии атыһыттан нолуогун аабар, нолуок ту-туллубут тиһэх сууматын уонна төлөнөр болдьобун бэйэтэ ааһан-суоттаан көрдөрөр.

Бэйэ дьарыктаахтарга саамай кыччыгы нолуок ыстаапката туһа-нылар – 4% и 6%. Тэҥнэбилгэ: ИП-лар уонна ХЭУо-лар, нолуок эрэсимииттэн 6%, 13%, 15% уонна 20% нолуогу төлүүллэр.

Бэйэ дьарыктаахтар онлайн-касса-лара суох. Үгүс ИП уонна ХЭУо физиче-скэй сирэйдэри кытары үлэлииллэригэр булгуччу онлайн-касса ирдэнэр, оттон ону атыһылаарга эмиэ кырата суох хар-чы барар. Оттон бэйэ дьарыктаахтарга онлайн-касса оруолун ити үөһэ ыйыл-лыбыт сыһыары толорор.

Мөкүтэ

“Минустара” бэрт абыһах. Бастатан туран, дохуокка хааччах (сылга 2,4 мөл. элбээбэт). Иккиһинэн – атын үлэһиттэри наймыласпаккын, үлэбэ ылбаккын, ба-рытын бэйэнг онгоруон эбэтэр бэдэ-рээт дуогабарын түһэрсэбин (үлэ дуо-габарын буолбатах). Үсүһүнэн, ханнык да социальная мэктиэлээһин суох, ол эбэтэр уопуска, бүлүтүөн төлөмөт. Салгыы, нолуогу ый ахсын төлөүххүн наада. ИП-лар кыбаарталга биирдэ эбэтэр сылга биирдэ төлүүллэр. Бэйэ дьарыктаахтар Социальной пундаба тугу да төлөөбөт буоллахтарына, үлэбэ ыстаастара аабыллыбат. Аны туран, ороскуоккун сотторор кыаллыбат (ИП-лар уонна ХЭУо-лар ороскуоттарыттан көрөн нолуоктарын аччатар анал эр-эсимиинээхтэр). Итиэннэ биэнсийэлэ-эхтэр уонна аҥаардас ийэлэр бэйэ дьарыктаах буолаллара барыһа суох, тобо диэтэххэ, кинилэр эбии дохуоттара учуоттанан, социальной босуобуйалар-тан матыахтарын сөп.

Онон ордук үлэ миэстэтэ суох тыа сиригэр бэйэ дьарыктаах буолан, эбии дохуоттанарга бэрт табыгаста-ах нолуок эрэсимиин мүччү тутуман!

Дмитрий ИВАНОВ
бэлэмнээтэ.

Түөкүттэр угаайыларыгар киирэн биэримэн!

Санаан көрүң, бу сылга үктэнэн баран, тохсунньу–Солунньу–кулун тутар ыйдарга, Саха сириҥ олохтоохторо массыанньыктарга уопсайа 199 мөл. 780 тыһ. солк ыппыттар (775 буруйу оноруу)! Ити – өссө официальной сыппаралар. Биллэн турар, ол кинилэр тэллэхтэрин аныгар, баанҥа харайа сыппыт харчылары эрэ буолбакка, кирэдьиит, иэс киирэ-киирэ ылбыт харчылары буолар. Санатар буоллахха, ааспыт сыл түмүгүнэн кибер-массыанньыктарга 1 млрд солк. кэрингэ үбү “бэлэхтээбиттэрэ”!

Күн ахсын быраабы араҥаччылыыр уорганнар, Национальной баан үлэһиттэрэ, СМИ-лэр “түөкүттэртэн сэрэхтээх буолун!” диэн сэрэтэр үлэни ытталлар да, түөкүттэргэ түбэхтээчи аччаабат, төттөрүтүн, үксээн иһэрэ дыксиннэрэр.

Ааспыт нэдиэлэбэ СӨ Ис дьыала министиэристибэтигэр интэриниэтинэн, төлөпүүнүнэн түөкүтүннээһин туһунан кэпсэтии буолан ааста.

Эдэр дьон ордук түбэхэр

Түөкүтүннээччилэр албастара күн-түүн уларылар, ол эрэри Саха сириҥ олохтоохторо “олоһурут нымаларга” ордук киирэн биэрэллэр:

- баан үлэһиттэрэ, суотабай сибээс эппэрээтэрдэрэ, ФСБ, ИДМ, Силиэстийэлиир кэмистиэт, борокуратуура итиэннэ араас судаарыстыбаннай уорганнар үлэһиттэрэ буолан кубулунан эрийэллэр;

- начаалынньык буолан кубулунанлар (нейросеть көмөтүнэн начаалынньык куолаһын үкчү түһэрэн ылыахтарын сөп, кини аккаунун холкутук “алдыаталлар”);

- фишинг сикэлэрэ уонна сымыйа саайтар (ити сикэнэн киирэн харчыгыттан көрдөрбүтүнэн матыахха сөп);

- инбэстииссийэбэ киирэн, байан-тайан барарга сүбэлээн албыннылар;
- биллэри биэрэр интэриниэт былаһааккалар уонна маркетплейстэр (Авито, Дром, Юла уо.д.а.).

Ордук 30–39 саастаах дьон түөкүттэр угаайыларыгар киирэн биэрэллэр эбит (36,9%), ол эбэтэр, үлэлиир кыахтаах, ону-маны холкутук быһаарсыах, күөгэйэр күннэригэр сылдьар дьон түбэхтэллэр. Оттон 60-нарыттан үөһэ саастаахтар – 21,2%, 18–24 саастаахтар – 13,4%, 50–54 саастаахтар – 7,3%, 55–59 – 7,3%.

Оттон социальнай ыстаатыстарын ылан көрдөххө:

- тэрилтэ үлэһиттэрэ – 40,2%
- биэнсийэлээхтэр – 16,2%
- бастайааннай дохуота суохтар – 21,8%
- судаарыстыбаннай уонна муниципальнай сулууспалаахтар – 9,5%
- урбаанньыттар – 1,1%
- социальнай бөлөх – 10,6%: устудьуоннар – 6,1%, социальнай хааччылыыга олорооччулар – 0,6%, 1-кы–2-с куруппалаах инбэлииттэр – 1,7%, оботун көрөн олорооччу – 2,2%.

Өстөөбү байытабыт

Кибер-буруйу онорууну утары охсуһар управление салаааччыта, полиция подполковнига Матвей Алексеев эппитинэн, билигин Саха сириҥ олохтоохторун биир үксүн Украинаттан атакалыылар, кинилэр Арасыйа нүөмэрдэригэр кубулутан эрийэллэр. Ол тас дойдуттан түөкүттэри булан ылар уустук, кыаллыбатын да кэриэтэ. **Ол аата, Саха сириҥ олохтоохторо өстөөхтөрбүтүн байыта олорор эбиппит!**

Туруктарын бэрэбиэркэлиллэр

Ис дьыала министиэристибэтин Силиэстийэлиир управлениетын ураты дьыалалары арыыйыга силиэдэбэт-элэ, юстиция подполковнига Андрей Луковцев иһитиннэрбитинэн, билигин түөкүттэргэ түбэхтэн албыннаппыт дьонго, массыанньыктарга кирэдьиит ылар кэмнэригэр бу дьон психо-эмоциональной туруктара хайдаһын быһаартарар суут-психиатрия эспэр-тиисэтин ыттаран эрэллэр. Өскөтүн эспэртиисэ бу киһи, чахчы, истириэскэ киирэн, туора дьон алыбыгар киирэн сылдыбытын көрдөрдөбүнэ, ону ылбыт

кирэдьиитин сотторорго, үп дьыалатын быһаартарарга энгин көмө буолуоҕа. **Ити түгэнгэ кирэдьиити биэрбиттэр эппиэтинэни сүгэр буолуохтара.** Урут манньык мэхэньиисим туһаныллыбат этэ, онон бу угаайыларга киирбиттэр чөллөрүгэр түһэллэригэр көмөлөөх буолсу.

Сэрэтэр үлэ

Түөкүттэртэн сэрэтэр үлэ араас хабааннаахтык барар. Оттон күн-түүн дьон угаайыга утарсыта суох, холкутук киирэн биэрэллэриттэн сылыктаахха, ол соччо-бачча туһаны ажалбат быһыылаах. Маныаха сокуону уларыты, кытаатыннары, баҕар, туох эмэ үтүө түмүгү аҕалаарай? Кэпсэтии кэмигэр “О национальной платежной системе” федеральной сокуонга кэккэ уларытыны киллэрэн бэлэмнээбит-тэрин эттилэр. Бу от ыйыттан массыанньыктартан көмүскэнэр мэхэньиисим үлээбэт – бааннар харчыны атын счётка ытталларын уорбалаатахтарына, икки күн “тонгорон” кэбиһиэхтэрин сөп буолбут. Ити кэмгэ килийиэн транзакцияны көтүртэрэр кыахтанар.

Аны туран, кэлэр сыл кулун тутарыттан кирэдьиити ыларга бэйэ бобуутун туһунан саҥа сокуон үлээбэтинэн барыаҕа. Билигин бааннар килийиэн көңүлэ суох кирэдьиити биэрэр түгэннэрэ элбэх. Ону массыанньыктар бэркэ туһаналлар. Ити сокуон күүһүгэр киирдэбинэ, сэрэх дьон “самозапрет на кредит” диэн онгорторуохтарын сөп. Итинник бобуу баар буоллабына, бааннар кирэдьиит биэрэр кыахтара суох, ити бобууну наадалаах кэмгэ киһи дэбигэс көтүртэриэн сөп.

Өрөспүүбүлүкэ бырабыыталыстыбата 30–75 саастаахтарга суотабай эпэрээтэрдэр түөкүттэртэн сэрэтэр таргетированнай субонуктары онгорторго 132 мөл. солк. көрөр туһунан үөрэтэ сылдьарын эттилэр. Бу үс ый иһигэр 200 мөл. кэрингэ үбү уордарар эбит буоллахтарына, ити сэрэтэр үлэбэ ирдэнэр 132 мөл. солк. диэн быыкаа буоллаҕа.

Ким баҕарар түбэһиэн сөп

Сотурутаабыта Ленскэй куоракка биир эмээхин 100 тыһ. солк.-тан ытыс соттон хаалбыт. Кини төлөпүүнүгэр “кыһыттан” иһитиннэри кэлбит: “Ийээ, быһааа-абыраа, суол быһылаа-ныгар түбэстим, суһаллык 100 тыһ. солк. наада” диэн. Сотору буолаат, “селиэдэбэтэл” эрийбит уонна “харчыны ыла биир киһи тийиэбэ, онно биэрэн ытаар” диэбит. Эмээхсин ааныгар биир эдэркээн карьер уол кэлбит, харчыны ылаат, массыанньыктар счёт-тарыгар ытаары банкмакка уга турарын Ленскэй оперативникатара тутан ылбыттар. Ити карьер уол социальнай ситимнэринэн “үлэбэ” киирбитин, ити иһин кини бырыһыан ыларын билиммит. Холубунайа дьыала көбүтүллүбүт.

Биир киин улууска эр киһи ийэтэ сураҕа суох сүппүтүн тыллаан полицияга тийбит. Хаһан да эппэккэ эрэ тардыллыбат, куһаҕан дьаллыга суох, өлүөр, илэ өйүгэр сылдьар, дьиэбэ-уокка күн кыһалҕата суох саастаах дьахтар дьыэтигэр кэлбэтэбэр улаханньык ыгылыыттар. Таптыыр оболоро, си-

эннэрэ аттыгар этэнгэ үлэлии-хамсыы, үөрэ-көтө сылдыаллар, дьиэ-уот, үлэ-хамнас бөбө... Этэргэ дылы, кырдьар сааһыгар этэнгэ олороруттан киһи сэмээр ымсыырын сөбө.

Дьолго, дьахтары бэрт түргэнник булбуттар. Кини түүн үөһүгэр өрүс кытылыгар соботобун ыар санааҕа ылларан олорорун булан ажалбыттар. Холубунай ирдэбил кэбинизтигэр киирэн, дьахтар дьиэ кэргэнэ мунһа сыппыт харчытын барытын массыанньыктарга ытан кэбиспитин, онтон кыбыстан, санаата оонньоон, бэйэтигэр тийиһинэр суолга үктэммитин билиммит. Сотору кэминэн дьахтар сүрэбинэн балыһаҕа киирбит.

Бу күннэргэ Дьокуускайга 45 саастаах баан буһаалтыра сымыйа инбэстииссийэбэ киирэн, 600 тыһ. солк. маппыт.

53 саастаах биэнсийэлээх “баан куттал суох буолуутун сулууспаттан эрийэбит” диэн угаайыга киирэн биэрэн, 1 мөлүйүөн сойуом ылан массыанньыктарга ыппыт.

50 саастаах дьахтар дьүүгэтин бас-саабын алдыаппыттар уонна кини аатыттан 25 тыһ. солк. иэс көрдөөбүтүн ылан ытан кэбиспит. Дьингэ, ытыах иннинэ дьүүгэтигэр эрийэн чуолкайдаспыта эбитэ буоллар, ыйдаабы биэнсийэтэ бүтүн хаалыа этэ.

59 саастаах Нерюнгри дьахтара симкатын уларыппыт эбит. Ол эрэри баанҥа сыһарыллыбыт нүөмэрин саҥа симкатыгар көһөртөрбөккө сылдыбыт. Ол түмүгэр мобильнай баан-ыттан 286 тыһ. солк. устан ылбыттар.

Сотурутаабыта биир ыраах улуустан соботох олорор 64 саастаах биэнсийэлээх эр киһи ыксаан, куорат полициятыгар кэлбит. Кинини “инбэстииссийэбэ киир” диэн угуйбуттар. Киһи ымсыыра дивиденнэрин эрэннэрбиттэр. Бастаан кыра сууманы уган барбыт, онтон отой да дьэтиин олоочу укпук. Суос-соботох, үйэтин тухары муспут баайын. Массыанньыктар, обонньортон 6 мөл. солк. ылан баран, сүтэн хаалбыттар. Сир-халлаан икки ардыгар чорон соботох, үлүгэрдээх иэскэ киирэн, туран хаалаахтааҕа ол. Күннээби килиэбин да булар кыаҕа суох хаалбыт.

Оперативниктар биир дойдулаабын албыннаабыт түөкүнү булбуттар. Ол киһи обонньор мөлүйүүннэрин уктубутунан, тас дойдуга күрээбит. Билигин түөкүнү норуоттар икки ардыларынаабы юрисдикциянан манна тутан аҕаларга үлэлэһэллэр.

ХИФУ преподавателигэр бастаан утаа “ректор” суруйбут, онтон “ФСБ үлэһитэ” эрийбит. Ол түмүгэр биир мөлүйүөн солкуобайыттан маппыт.

Дьокуускайга 25 саастаах уол намыһах социальнай эппиэтинэстээх “түүнгү үрүмэччи” өгөтүн туһанаары, 154 тыһ. солк. ытыс соттон хаалбыт. “Страховой түгэнгэ” энгин диэн араастаан албаһыран, түөкүттэр табылын ханнарыан баҕарбыт эдэр уолу начаас суйдаабыттар. Манньык курдук киһи сонньуйуох түгэнэ сылга биирдэ-иккитэ хайаан да тахсар. Дистанционной массыанньыктар араас албаһы, ныманы тутталлар.

Түөкүттэргэ хайдах түбэспиттэрин барытын кэпси олодохпутуна, хайа да кээмэйдээх хаһыат сирэйэ тийиэ суоҕа. Аһаардас бу сыл үс бастакы ыйыгар полицияга 775 үгсүү киирбититтэн сылыктаахха, унньуктаах уһун остуоруйа, олонхону куоһарар кэпсээн буолан тахсыаҕа. Массыанньыктарга ким баҕарар киирэн биэриэн сөп. Онон “миигин эбэтэр чугас дьоммун хаарыйыа суоҕа” диэн ким да, туох да мэктиэлээбэт.

Түөкүттэртэн сэрэхтээх буолун!

Дмитрий ИВАНОВ
бэлэмнээтэ.

Үрүң Күңгэ сүгүрүйэбит (Космонавтика күнүнэн)

Киһи аймах үөскүөбүттэн халлаан үһуга көстүбэт куйаарын, чугас, ыраах чабылһан көстөр сулустары, ЫЙ, КҮН тустарынан билиэн-көрүү сыыйа-баайа күүскэ сайдан, 1957 сыллаахха алтынны 4 күнүгэр ССРС бастакы Сир аргыһын (ИСЗ) таһаарбыта. Билигин 70-ча судаарыстыба тыһынчанан ахсааннаах, араас сыаллаах-соруктаах аппарааттара Сири тула эргийэллэр. Холобура, “Джеймс Уэбб” диэн олус кыахтаах куосумас телескоба таһаарыллан, халлаан ыраах куйаарын чинчийи лаппа сэргэхсидэ” диэн сотору-сотору суруйаллар.

1961 сыл муус устар ый 12 күнүгэр ССРС гражданина Юрий Гагарин “Восток -1” хараабылынан Сири тула 108 мүнүүтэ көппүтэ, киһи аймах устуруйатыгар хаһан да умнуллубат суолу-иһи хаалларбыта. Куосумаһы баһылааһынга билигин Арасыйаны, АХШ тэнгэ Индия, Кытай күүскэ тахсы-быттара бэлиэтэнэр.

Космонавтика күнүнэн сибээстээн, аан маннай аламай манган КҮН туһунан кылгастык суруйан ааһыым. Билингги кэмгэ планетабытыгар 8 млрд тахса киһи олорор. Ону сэргэ араас кыыл, көтөр, хамсыыр харамай, үүнээйи... Бары Үрүң Күн барахсан баар буолан, ол сылааһыгар, сырдыгар угуттанабыт, сыламныбыт. Ардыгар буортулаах да сардангаларын ингэринэбит. Син тын-наах сылдыабыт, олохтон дуоһуябыт, сирдээби дыолу билэбит. Күн көмүс сыдыаһын, күлүмүрдэс, чабылхай кыырпабын, сабаахха сандаара ыһыллар саһарбатын, сардангатын, киһээңгичи сарыалын, сааскы мичээрин туһунан иэйэн-куойан туойбатах, суруйбатах бэйиэт, суруйааччы хайа да омука суох буолуохтаах. Олоххо көрсүллэр туох баар күндүнү, кэрэни, үтүнү, сырдыгы барытын Үрүң Күңгэ тэннииллэр. Биһиги, тыйыс тымнылаах Хоту дойду дыоно, түң былыргыттан ордук сыаналыбыт, ытыктыбыт, Үрүң Күңгэ сүгүрүйэ махтанабыт. Күммүт күн-дьыл туругар, уларыһытыгар саамай улахан сабыдыаллааһын аарыллар.

КҮН “Млечный Путь” диэн Галактикабытыгар баар сүүһүнэн миллиард сулустар ортолоругар орто кээмйдээринэн биллэр. Сүрүннээн, водород (93%) уонна гелий диэн химическэй элэмиэннэртэн турар диэн буолар. Миллиардынан сыл устата биір да сөкүүндэ тохтоло суох түгэс көстүбэт куйаарга эниэргийэтин ыта турар. Биір сөкүүндэсэ 700 млрд туонна водо-

род умайар эбит! Сир, онно холооттоххо, олус кыра. Онон КҮН күүһүн-күдэбин дуона суох бырыһыана тиксэр. Холобура, бырыһыанынан аахтаахха, миллиард гыммыттан биір эрэ өлүүтэ биһигини сырдатан, сылытан, араас көрүңнээх сардангаларын угуттаан ааһар эбит.

Сир-тэн ЫЙ-га диэри быһа холоон 383000 км. КҮН диаметра мантан 4 төгүл улахан. КҮН сабардамыгар (объем) мөлүйүөн кэрингэ Сир батыан сөп диэн сабадаланар. Галактикабыт кээмэйэ киһи өйүгэр баппат үлүгэрэ. Сардана (скорость света) 100000 сыл айаннаан туоруур үһү. Онтон сардана түргэнэ сөкүүндэсэ 300000 км эбээт! Сиртэн Ыйга диэри биір сөкүүндэттэн эрэ ордук “элэстэтэн” тиийэр. Барыта сөбүмөр! 8 планета бэйэлэрин суолларын-иистэрин устун (орбита) күнү тула сылайбакка-элэйбэккэ, сынньаммакка эргийэллэр. Сир уонна КҮН саамай чугасаһар кэмнэрэ – 147 мөл. км (перигелия) сылын ахсын тохсунуу санатыгар, саамай тэйсэр биризмэлэрэ – 152 мөл. км (афелия) от ыйын санатыгар тиксэллэр. Бу 5 мөл. км кэрингэ хамсааһын, чугасаһы, ыраты күн-дьыл уларыһытыгар эмиэ сүрдээх оруоллаах диэн бэлиэтиллэр. Кэлингичинэн “КҮНГЭ эстии (вспышка на Солнце) элбээтэ” диэн сорохтор айманаллар. Ити хайа бабарар үйэс куруук баара диэн этэллэр. Билигин билим сайдан, кэтээн көрөр, үрэтэр, чинчийэр анал лаборатыарыйалар (Институт космических исследований РАН, Институт солнечно-земной физики) баалларынан быһаарыллар.

КҮН көмүс мөһүүрэ сардангата Ийэ СИРИ өрүүтүн сырдата, сылыта туруохтун!

Степан АНДРЕЕВ,
Майа с.

Геология салаата үүнэ-сайда турдун!

Эһигини Геолог күнүнэн истинник эбэрдэлибин. Эһиги олоххутун геолог курдук уустук уонна сыралаах идэсэ анаан үлэли-хамсы сылдыабыт уонна үлэлээбикки. Бу идэ киһиттэн элбэх билиини, эппизитинэни, үлэни ирдир. Биһиги өрөспүүбүлүкэбитигэр геология суолтата олус улахан. Сиртэн хостонор баай – алмаас, кыһыл, үрүң көмүс, таас чох, ньиэп, гаас – барыта геологтар үлэлэрин түмүгэ.

Геология салаата инникитин өссө да үүнэ-сайда турдун. Эһиги көмөбүтүнэн бырамысыланнас саҥа салаалара үөскээтиннэр, саҥа территориялар чинчийини аастыннар, дойдубут сайдар кэскилэ түстэннин!

Василий ЕГОРОВ-ТУМАРЧА,
өр кэмгэ геология араас
тэрилтэтигэр үлэлээбит
СӨ норуодунай суруйааччыта.

Суол – олох төрдө

Ил Дархаммыт А.С. Николаев туруорсуутунан, Сахабыт сиригэр муора суола аһыллар буолла. Өлүөнэ өрүһү туоруур муостабыт тутулларын кэтэһэбит. Федеральнай үп көрдөрөн, өрөспүүбүлүкэ иһигэр оскуолалар уонна дьон олорор дьыалэрин куоракка, тыаба тутуу көрдөрүүтэ үрдүүрө үөрдэр. Айсен Сергеевич салгыы манньык үрдүк көрдөрүүлээхтик үлэлээн, дойдутун сайыннара турарыгар бабарыам этэ. Мин дойдум туһугар ис сүрэхпиттэн ыалдыабын.

Уус Алдан улуһун саҥа баһылыга В.И. Аммосов “Тэтим” араадыаба үлэтин сабалааһын кэпсээбитин хайгыы иһиттим, үчүгэйдик сыаналаатым. Ол курдук, улууска суолу-иһи тупсары инники былаанга сылдыар. Танда суолун өрөспүүбүлүкэ бүддьүөтүгэр киллэрэн, аспаал суол тутулуохтаах. Боробону тупсарыга сыл аайы 5-тии мөлүйүөн солкуобай көрүллэр эбит. Мындааба успуорт оскуолата хаарбах туруктаах, уруккута эргэ СХТ хонтуоратыгар (1970 сыллаах тутуу)

дьыэсэ үлэли олорор. 1990 сыллаахха аһыллыбыта, билигин да үлэлиир. Биллэр-көстөр элбэх спортсмены иитэн таһаарыт үөрэх кыһата буолар. Мындааба бөһүөлэк нэһилиэнньэтэ улаатар. Манна успуорт оскуолатын саҥа таас барыйаана тутулларын олохтоохтор долгуйа, эрэнэ кэтэһэбит.

Макар КРЫЛОВ,
педагогическай үлэ бэтэрээнэ.

Раиса Захарованы ахтан, санаан...

Муус устар 6 күнүгэр норуот тапталлаах ырыаһыта Р.Я. Захарова, биһиги кэккэбитигэр баара эбитэ буоллар, 70 сааһын туолуо этэ... Тыйаатыр бэтэрээнэ, өр сыллар усталарыгар дириэктэри хаһайыстыбаннай салааба солбуйааччыта, биір дойдулааба А.А. Алексеев, иистэннээн М.Н. Алексеева, балет артыһа, идэлээх сойуус бэрэссэдээтэлэ Л.Ю. Алексеева-Ким, үлэ харыстабылыгар уонна баһаары утары үлэсэ исписэлиис Ю.А. Зубков Раиса Яковлевна олорбут дьэтиэн эркинигэр өйдөбүннүк сибэкки дьөрбөтүн уурдулар.

Р.Я. Захарова (06.04.1954 – 05.01.2013) – СӨ үтүөлээх артыһа (1991), СӨ норуодунай артыһа (2010), “Якутск – 82” ырыа күрэбин диплома-на, “Поёт Якутск” (1987), “Якутск – 89” өрөспүүбүлүкэтээби ырыа күрэхтэрин лауреата, өрөспүүбүлүкэтээби идэлээх толорооччулар Ийэ дойдуга бэриниилээх буолар ырыа күрэбин лауреата (2002), Горнай улуһун бочуоттаах олохтооҕо.

Раиса Яковлевна 1998 – 2011 сылларга С.А. Зверев-Кыыл Уола аатынан Үгкүү тыйаатырыгар ырыаһытынан үлэлээбитэ. Тыйаатыр уус-уран сэбиэтин кыттааччыта этэ. Раиса Яковлевна аркыастыр добуһуолунан элбэхтик ыллаабыта, Саха сирин устун, собуруунан-хотунан гостуруолла сылдыабыта. Ол курдук, “Иһит – олонго дойдутун оҕото!” (1999), айар үлэтэ 20 сылыгар анаан – “Мин сүрээбим иэйиитэ – ырыа ыллыгынан” (2002), 2004 с. төрөөбүтэ 50 сааһыгар анаан “Ырыаларым олобум оһуордара”, 2007 с. айар үлэтэ 25 сылыгар анаан улахан кэнсиэр, 2009 с. “Сабаахха сасыт сырдык иэйиилэrim”, 2010 с. “Доботторбунуун дорбоонго уйдаран” айар киһэлэрин онортообута.

2003 с. Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан култуура киһинигэр СӨ норуодунай артыһа Марина Поповалыын иккиэн “Самаан сайыны көрсөн” улахан кэнсиэр көрдөрбүттэрэ. 2003 сылтан 10-тан тахса сыл устата, үгэс курдук, “Туймаада” ыһыагар кэнсиэргэ кытталлара, ырыа түһүлгэтин тэрийэллэрэ. 2008 с. казах бэйиэтэ Турсунай Оразбаевалыын иккиэн кэнсиэр тэрийбиттэрэ үрдүк таһымнаахтык ааспыта. Раиса Яковлевна 2009 с. “Ырыа – мин олобум” сольнай кэнсиэрин көрдөрбүтэ.

Раиса Захарова тыйаатыр кэ-лэктиибин кытта норуоттар икки ардыларынаабы XXXVII Пиренейскэй бэстибээлгэ Францияба, Испанияба (1999) ситиһиилээхтик кыттыбыта. Ону таһынан Хабаровскайга (2000), “Дом композиторов” кэнсиэр саала-тыгар Санкт-Петербурга, Ленинград уобалаһын Кировскай куоратыгар (2003), А.К. Глазунов аатынан Санкт-Петербурдаабы, Н.А. Римскэй-Корсаков аатынан консерваторияба (2004) аркыастыр добуһуолунан сахалыы ырыалары толорбута.

Раиса Захарова айар сойуустары кытта ситимнээхтик үлэлэһэрэ. Сылтан сыл саха мэлэдьиистэрин ырыаларынан репертуура кэнги туура. 2009 с. “Этигэн хомус” күрэххэ саха ырыата сайдыгар өнгөтүн иһин Раиса Яковлевнаба “Сүдү талаанга сүгүрүйүү” диэн номинацияны ингэрибттэрэ. 1995 сыллаахха Раиса Захарова бэйэтин пуондатын Солобон оскуолатын үөрэнээччилэригэр олохтообута. Сыл ахсын ырыаһыт талааннаах оҕолорго истипиэндьийэ төлүүрэ. Кини баай ис хоһоонноох айар үлэтин сырдатар ыстатыйалар, кинигэлэр, ахтылар бэчээттэнэн тахсыбыттара. Ону тэнгэ “Саха” НКИХ пуондатыгар элбэх биэрии үйэтиллибитэ. Раиса Яковлевна ырыаларын эдэр толорооччулар сөбүлээн толороллор. “Сыл – хонук” дириллэрэ чаччы. Бириэмэ ааһара түргэнин.

Мааны куоластаах норуот тапталлаах ырыаһыта Раиса Захарованы өрүү ахта-саныы сылдыахпыт, кини ырыалара ыллана, тарбана туруохтара.

Вера ЧЕРНОГРАДСКАЯ.

Санкт-Петербурҕ сыанатыгар

“Бастакы хамнаһым” пилотнай бырайыак

Үөһэ Бүлүү улуһун социальной хайысаба уонна дьыэ кэргэн бэлиитикэтигэр солбуйааччы Анна Михайловна Уларова Дьокуускай куоракка үлэ сырытын чэрчитинэн СӨ Физическэй култуураба уонна успуорка миниистирин бастакы солбуйааччыта А.Н.Бугаевтыын көрүстэ. Көрсүһүүгэ улууспутугар успуорт салаатыгар национальнай бырайыактары киллэриигэ уонна муниципальнай тэрил-лиилэргэ успуорт инструктордара тийбэттэрин кыһалбатыгар үлэлэһэри сүбэлэстилэр.

Салгыы СӨ Бастакы Бэрэсидьиэнэ М.Е.Николаев аатынан киин салайааччытын Ю.И.Семеновы, өрөспүүбүлүкэтээби лиссий-интеринээт дириэктэрин, биір дойдулаахпыт И.И.Шамаевы уонна С.Н. Донской аатынан үөрэбирии сайдытыгар уонна идэни үрдэтиигэ институт дириэктэрин Н.М.Павловы кытта көрсөн, Үөһэ Бүлүү улуһугар үөрэх хаачыстыбатын боппуруоһугар сүбэлэһи, инники былааннаһы барда. Үөһэ Бүлүү улуһугар социальной бэлиитикэ өлгөмнүк үлэлиригэр СӨ үлэсэ уонна социальнай сайдыга миниистир бастакы солбуйааччыта А.В.Трубинаны кытта көрүстэ. Көрсүһүүгэ – билигин

үлэли турар бырайыактарга, социальнай хантыраак үлэтигэр, мань тэнгэ уопсай социальнай тэрилтэлэрибитигэр материально-тэхииническэй баазалары саҥардыга кэпсэтинни ыттылар.

Улахан кылаас үөрэнээччилэрэ үлэлээн хамнастаналларыгар көмө буолар СӨ Ил Дархана А.С.Николаев биллэриит саҥа үлэсэ кириэһэтээх “Мин бастакы хамнаһым” диэн пилотнай бырайыакка үлэлэһиигэ сүрүн болгомтону уурдулар. Бу бырайыак үлэтин харды-тын сиһилии былааннастылар.

Үөһэ Бүлүү улуһун дьаһалтатын
пресс-сулууспата.

Эппэкиин буоларга туох ирдэнэрий?

Оннук түгэнгэ олорор сиргит эпизкэбэ уонна бэпэчиитэли-тибэбэ уорганыгар тиийэн сайабылыанна суруйуохтаахыт. Онуоха манньк докумуоннары ирдиэхтэрэ:

а) Үлэлиир тэрилтэтиттэн дуоһунаскыт уонна кэнники 12 ыйга ылбыт орто хамна-скыт кээмэйин туһунан ыс-пыраапканы эбэтэр кэргэнгит үлэлиир тэрилтэтиттэн ыс-пырапка буолуон сөп.

б) Олорор сиргит “Домовой кинигэтиттэн” дьээбит эбэтэр кыбартырабыт эниги бас билиигитигэр баарын эбэтэр туһанар бырааптааххытын кэрэһилиир докумуону. Ону тэнгэ олорор сиргит үпкэ лицевой счётун куоппуйатын.

в) ИДЫМ-тан сууттамма-таххытын эбэтэр холуобунай ирдэбилгэ сылдыбаккытын кэрэһилиир ыспыраапканы.

г) Доруобуйа туругун туһунан мэдиссиинэ тэрил-тэтин түмүгүн.

д) Кэргэннээх дьонтон ыал буолуу туһунан сибидиэтэли-стибэни.

е) Дьээ кэргэн сокуоннай саастарын туолбут чилиэн-

Тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ-истиитэ суох сылдыар оҕо эппэкиин буолуон баҕалаахтар баар буолаллар да, ханна тиийэн тугу гыналларын билээччилэрэ суох.

нэриттэн, 10 сааһын туолбут оҕолоох түгэнгэ, кини санаат-ын учуоттаан туран, эн эппэки-ин буоларгын сөбүлэхэллэрин туһунан суругунан сөбүлэнги.

ж) “Оҕону иитэ ылааччы оскуолатыттан” сибидиэтэли-стибэ куоппуйатын.

а) Автобиографиябын.

к) Тутаах дохуотун биэн-сийэ буоллабына, биэнсийэ-лээх дастабырыанньатын ку-оппуйата, Биэнсийэ пундатын олохтоох уорганыттан биэн-сийэн туһунан ыспыраапканы.

Болбой: эппэкиин бу-луон баҕалаах киһи тустаах оҕону кытта тус бэйэтэ бил-сэр, оҕо тус дьыалатын до-кумуоннарын көрбүт, оҕо до-руобуйатын туругун туһунан мэдиссиинэ түмүгүн билсэн баран, онтун суругунан би-гэргэтэр эбэһинэстээх.

2. Докумуоннары туттарбыт кэннэ 3 күн иһинэн олорор дьээбит-уоккут усулуобуйа-тын, туох санааттан эппэки-ин буоларга быһаарбыккын, дьээ кэргэнин иһигэр сыһыан хайдаһын сыаналыыллар.

3. Докумуон туттарыллыбы-та 10 күнүн иһинэн, эппэкиин буоларын эбэтэр буолбатын туһунан быһаары ылыллар.

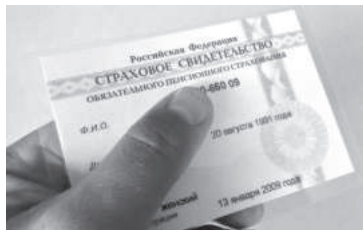
*СӨ суруйарынан, эпизкэ уорганыгар эрэ буолбакка,

СӨ Үлэ министиэристибэтин иһинэн баар төрөппүт көрүүтэ суох хаалбыт оҕолор тустары-нан чаччы түмүллэр эрэгийи-эн эпэрээтэригэр да тахсан, ыйыталаһааххытын сөп. Төл. **8-4122-34-053**. Кинилэр Дь-окуускайга Пётр Алексеев аатынан уул. 6/1 нүөмэригэр үлэлииллэр.

Ким эппэкиин, бэпэчиитэл буолар кыаҕа суоҕуй?

Төрөппүт бырааба быһыл-лыбыт, холуобунай дьыаланан сууттана сылдыбыт, билигин сууттана эбэтэр холуобунай ирдэбилгэ сылдыааччылар, ыарахан уонна ураты ыарахан буруйу онгорбут, буруйдарын боруостуу сылдыар, боруо-стаабыт дьон, бэлэмнэниини барбатах дьон, хроническай арыгыһыттар, наркоманнар, эппэкиин уонна бэпэчиитэл эбээһинэһин толорууттан ту-оратыллыбыттар, төрөппүт быраабыгар хааччахтаахтар, бэйэлэрин буруйдарынан оҕону иитэ сылдыбыттар тохтообут, тохтотуллубут дьон, доруобуйаларын туругунан оҕону иити эбээһинэһин кы-айан толорор кыаҕа суох дьон.

Суоппар быраабын ылыан баҕалаахтарга

Суолга сыры-айан куттала суох буоларын туһугар үлэлиир сокуонга уларыыы кирибит. Ол курдук, ГИБДД-га эксээмэн тут-тарарга ирдэнэр докумуоннарга СНИЛС эмиз кириэр буолбут.

Аармыйа сулууспалыыртан куота сылдыааччылары (укло-нистары) ГИБДД эксээмэнигэр киллэрбэт уонна суоппар даста-бырыанньатын биэрбэт буолаллара этиллэр. Госавтоинспекция тустаах киһи байанкамаакка тиийэн, ылыллыбыт миэрэ сотул-лубутун, куотуна сылдыааччы буолбатаһын туһунан сибидиэннэ кэлиэр диэри оннук сылдыарыгар тиийэр.

Ону таһынан авто-оскуолалартан ирдэбил биллэ кытаап-пыт. Ол курдук, тустаах оскуола Үөрэх министиэристибэтинэн бигэргэммит суоппары бэлэмниир бырагырааманан үөрэтэргэ сөптөөх материальной-тэхиниичэскэй базалаабын туһунан ГИБДД түмүгэ ирдэнэр. Оннуга суох түгэнигэр итинник авто-оскуола үөрэнээччилэрин төһө да үөрэммитин иһин, эксээмэнгэ кил-лэрбэттэр.

Искэх маркировкалалар буолбут

Искэби бэлэмнээччилэр, астаан-танастаан таһаараач-чылар, биер бастакынан “Чест-ный знак” диэн табаар эргириин кэтээн көрөр (мониторинныыр) иһитиннэриилээх тиһиккэ ре-гистрацияланаллара ирдэнэр. Иккис түһүмэххэ – 2024 сыл ыам ыйын 1 күнүттэн саҕалаан, искэх хаатыгар хайаан да анал коду су-руйан уонна мониторинг тиһигэр ол туһунан киллэрэн эрэ баран, атыыга таһаарар бырааптаныахтара.

Бу манньк дьаһал контрафакт, фальсификат искэх элбээбитин уодьуганныыр сыалтан ылыллар. Эрдэ, ити курдук, булгуччу мар-кировкаламмыт, маркировкаланан ээр саҕаламмыт табаарга бы-тыылкалаах (иһиттээх) иһэр уу, үрүң ас, БАД-тар, антиспектиктар, арыгыта суох уахтар, табах бородууксуйата, эмтэр, атах таҥаһа, шина уонна эрэһинэ, фотоапарат, лаампа-вспышка, парфюм табаардара, текстиль уо.д.а. кириэрлэлэрин санатар тобоостуох.

Судаарыстыбаннай портал туһата кэниир

Бу муус устар 1 күнүттэн судаарыстыбаннай өнгө порталыттан ОСАГО, ДСАГО, каско полистарын уонна гражданныр олорор дьээлэрин страховкатын туһунан дааннайдары ылар кыах баар буолбут.

БИЛЭБИН ДУО?

ГОСТ уонна ТУ уратылары

Үгүспүт бородууксуйа, онгоһук хаатыгар туох суруллу-бутун аахпат, сэнээрбэт да үгэстээхпит. Дьингинэн, холобур, аһы-үөлү этэр буоллааха, састаабыттан саҕа-лаан, туох ирдэбили тутуһан онгоһуллубутун билиэх кэ-рингнээхпит. Урут, сэбиэскэй саҕана, “Хаачыстыба бэ-лиэтэ” (знак качества) быһаарар суолталааҕа. Ол бэлиэ аска, табаарга баар буолла да, сэрэхэчийбэккэ ылан сиир этибит. Оттон бэлиэлээх табаар – бөҕө-таба, хаачыстыба-лаах буоларыгар саарбахтааһын суоҕа, оннук да буолара.

Оттон билигин аска, табаарга да **ГОСТ** эбэтэр **ТУ** диэннээх буолар. Ити тугу көрдөрөрүн билэбит дуо? ГОСТ диэни, судургутук быһаардахха, суда-арыстыбанан бигэргэтиллибит нуорма олоочу тутуһуллан онгоһуллубут диэн өйдүүххэ сөп. Онгонор таһаарааччылар ГОСТ бэлиэни ылар иһин туруулаһаллар. Ирдэбилэ сүгкэн, улахан бэрэбиэркэ кэнниттэн, толору нуормаҕа эппиэт-тэһэр эрэ түгэнгэ эрэ ити бэлиэни туттар быраап бэриллэр.

Баара эрэ 4 буюкуба иһигэр туох “кистэнэ” сылдыарый? ГОСТ – “государственный стандарт” диэн. ГОСТ ТУ-тан (тэхиниичэскэй усулу-обуйаттан) уратыта үрдүк таһымна судаарыстыба туһааннаах салаатын структуратыгар онгоһуллар, хайаан да стандартизация, метрология уонна сэр-типикээссийэ судаарыстыбалар икки ардыларынааһы сэбиэккэ бигэргэнэр. ГОСТ бородууксуйа туһунан тэхи-ниичэскэй ирдэбиллэри, куттала суох буолуутун, анаалыстааһын ньымаларын, туһаныллар эйгэтин уонна ньымаларын бигэргэтэр. ГОСТ ирдэбилин судаа-рыстыба салайар уорганнара уонна хаһаайыаннааһын көрүгүн субъектара бука бары тулаадыбакка тутуһуохтаах-тар. Өскөтүн ГОСТ ыстандаарт пирами-

датын мунгутуур үрдүк хаттыгаһыгар ту-рар буоллабына, ТУ пирамида мунгутуур алларатыгар турар.

ТУ-ну үгүс өттүгэр аһы-үөлү уонна табаары онгонор таһаарар тэрилтэ-лэр бэйэлэрин көрүүлэригэр, ирдэбиллэригэр олобурун, бэлэмнээн таһаараллар. Ол бородууксуйалара туохха туттулларын, туох уратылаах буолуохтааһын бэйэлэрэ быһаараллар. Бу ТУ-ну тустаах салаа министиэри-стибэтэ судургу гына ылыһыан сөп. Ол иһин ГОСТ ирдэбилигэр тэнгээтэххэ, ТУ сымнаһыар ирдэбиллээх буолу-он сөп. Ити гынан баран хайа эрэ түгэнгэ, холобур, ыстандаарт эргэр-бит түгэнигэр, төттөрүтүн, кытаанах буолуон эмиз сөп. Тэрилтэлэр онгонор таһаарар ноцоотторун улаатыннармыа-ары, сэртипикээт ылар туһуттан бэйэ-лэрэ ТУ толкуйдуохтарын сөп.

*ГОСТ-ка туох-хайа иннинэ боро-дууксуйа хаачыстыбата уонна куттала суох буолуута инники күөнгэ тутуллар. Оттон ТУ-га – онгонор таһаары экэнэ-миичэскэй көдүүһэ. Ол аата, бөҕө-таба буолуутун өттүнэн “доболоннуон” сөп. Оттон табаар бородууксуйата ГОСТ дэнэрин туһугар онгонор таһаарааччы ГОСТ бары нуорматын толороро бул-гуччулаах.

Онон, холобур, билбэт, кулгаахтаан истибэтэх онгонор таһаарааччыгит бэ-лэмнээбит кэли аһыгар, табаарыгар ГОСТ буолбакка, ТУ турар түгэнигэр сэрэхэдийэрбит оруннаах.

Таарыйа халадьыас туһунан

Олохтоох онгоһуу ас ГОСТ да диэнэ суоһун иһин, кимнээбэр хаачыстыба-лаах, натуральной буолуон эмиз сөп.

Холобур, халадьыас (холодец) ГОСТ 32784-2014 дьайар. Судаарыстыба ыстандаардын быһыытын халадьыас-стар бары эт бородууктатыгар (мясной продукт) уонна А көрүгүнэ кирирсэл-лэр. О.э., састаабыгар хойуу чааһын (мышечная ткань) өлүүскэтэ 40 %-тан үгүөрү буолуохтааҕа ирдэнэр.

Ону таһынан дыраһаанка (студень) диэн икки категориялаах ас баар. Онтун эт эбиилээх (мясосодержавший) бородуукта буолар. Икки категория-ланар. Б диэнгэ – хойуута 20-тэн 40 бырыһыанга диэри буолуохтаах. Оттон В категориялааха 20 бырыһыантан кыра буолар.

Туох кизинтэн бэлэмнэммиттэн уонна ырысыабыттан тутулуктанан, “ынах кизэнэ” (говяжий), “сибииннэ кизэнэ” (свиной), “сокууска” уонна “тыа сириин кизэнэ” диэн суруллубут буолуон сөп.

Аны ГОСТ ирдэбилинен халадьыас, дыраһаанкы да булгуччу чосунуохтаах, хара биэрэстээх, лобуруобай сэбирдэбэ туттуллубут уонна гвоздикалаах буолу-охтаах эбит. Ол-бу бактыарыйа, микроб, тэллэй үөскээбэтин туһугар ылыллыбыт быһаарыы. Ону тэнгэ “тууһа 2,5 %-тан элбиз суохтаах, этин кээмэйэ 25 мм улаатыа суохтаах” диэн кытаанах ирдэ-

бил-лээх эбит. Бу туһунан РФ Ростпотребнад-зорун эспирэ Екатерина Головкина иһитиннэриитэ баар.

Оттон моркуобу, петрушканы, сель-дерейи уо.д.а. күөх туманы онгонор таһаарааччы бэйэтин көрүүтүгэр кутуон, кутумон да сөп эбит. Сүрүнэ, састааба хайаан да натуральной буолуохтаах, туох да хийимйэ быланыа суохтаах. Киһи бэйэ сииригэр анаан онгосторун уһаппакка сиир буолан, чосунуогу-тойу туттара ирдэммит.

“Сорох аһы онгорооччулар харайыл-лар болдьобун уһааары арааһы бары туталлара баар буолар. Оннук түгэнгэ хайаан да ол туһунан суруллуохтаах”, – диэбит.

*Бульона хойуу уонна дьэнкир буоллабына, желатиннаабыт буолуох-тарын сөп. Оннук түгэнгэ дьингээх халадьыаска курдук туһалаах бит-эмииннэрэ суох буолар. Сибииннэ уонна куурасса халадьыаһын убаҕаһа (бульона) болоорхой буолар, оннук да буолуохтаах. Оттон ынах кизэнэ онно холоотоххо, дьэнкирдинги буолар.

Болбой:

*Халадьыаһы бэлэмнээн баран, хаһаана уураарга, атыылыырга да, бы-лаастык хаха итиили хаһан да кутул-луу суохтаах. Хос тэмпэрэтиирэтигэр диэри сойбутун кэннэ биридэ кутуохха сөп. Уопсайынан, былаастык хааба 80 кыраадыстан итии аһы куппат куолу. Того диэтэххэ, ас да кизэнэ диэн буолтун иһин, токсини таһаарар.

Балаһаны Т. ЗАХАРОВА бэлэмнээтэ.

Ойуун иэстэһиитэ

Сабарта Өлөксөй, Нэлэ-Сгэр баай удьуора, туох да олус баай киһи эбит. Эбэ диэн сиргэ уонча хостоох дьиз туттаран олорбут. Ол сабана эрбии диэн суоҕа эбитэ үһү. Аатырбыт уустар сүгэнэн суоран туппуттар. Муннуктара – уобулга түһэртэри. Бу дьизтин туттарарыгар дойду сириттэн, Дьокуускайтан дьону анаан-минээн ажалтарбыт.

Сабарта баай сэттэ ойохтооҕо. Онтулара сэттэ араас тоҕойго олоролоро үһү. Баайа диэн олус эбит: Сартангы, Дулбалааҕы үрдүнэн ынахсыттардааҕа.

Кэрэ сылгыларын талан ылан кыйдатар үгэстээх эбит. Ол кыйдаммыт сылгыны ким да ылыа суохтааҕа үһү. Оннук көрүллүбэккэ-хараллыбакка, аһаабакка-сиэбэккэ муор-туор сылдьан өлөөхтүүлэр эбит.

Сабарта үс уолугар дойду сириттэн үс дьахтары ойох ылан биэрбит. Баай бөҕөнү көтөҕөн, ол дьахталлар энньэлэригэр илдьэ кэлэллэр эбит. Сабарта, иһигэр киллэрбэккэ, ыраахтан кэлбит ол үс дьахтары үһүөннэрин ааттарын алдьатан, кыйдаталаан ыппыт.

Дьэ, Сабарта баай манньк аатыран олордоҕо...

Бу кэмнэ Кэриир Киһитэ дэтэр аатынан ааттаммат ойуун олорбут. Ити ойуун аата Болчу-

она Ньюкулай диэн үһү, бадаҕа. Ойуун ойоҕо Сабартаҕа кэлбитигэр “иэһим оннугар” диэн, хара маңаас атын былдыаан ылбыт. Эмээхсин мас тайахтанан төннөөхтөөбүт. Дьизтигэр кэлбитигэр, эрэ сэргэбэ көхсүнэн өйөнөн олорор эбит. Оннук сэттэ күннээх түүн устатыгар бар кырыа буолан олорбут. Ойуун икки оболооҕо үһү. Оболоро куттанан “абаа, киир” диэн ытаһан-сонгоһон көрдөһөллөр эбит да, абалара ону истиэх киһи буолбатах.

Бу быһылаан кэнниттэн Сабарта баай олоҕор халтаһын тоҕот түһэр. Эп-эмис, бөдөһ-садан тобус биэтэ биир түүн иһигэр өлөн хаалаллар. Сабарта, киһи эрэ буоллар, ыксыыр. Ойуунта дьонунан икки көтөх манньаны ытар уонна били хара маңаас атын төннөрөр. Кэриир Киһитэ бэлэби ылбат. Атын даҕаны илдьэ хаалбат, “ылбытын ыллын” диир. Ити кэннэ Сабарта баайа имири эстэн барар. Дьону, оболоро, бэйэтэ – бары өлөллөр. Оннук кырыктаах улуу ойуун эбит.

Сабарта баай ойоҕо Кураанах Үрүйэ диэн сиргэ көмүһү көмөрө үһү. Онно сэттэ көбүөр кыһыл көмүс, абыс көбүөр үрүң көмүһү көмтөрбүт. Көбүөр диэн ынах куолайынан онгоһуллар тэрил. Бу дьахтар өлөрүгэр: “Сэттэ көбүөр кыһыл көмүһүм, абыс көбүөр үрүң көмүһүм...” – дии-дии, сири тарыйа сытан өлбүт. Баай хотуну кытта үүс сангыйахтарын, кыһыл көмүс кылдыыларын, араас киэргэллэрин бүтүннүү көмпүттэр. Ол дойдуга ат гынан мииннин диэн, үрүң көмүс ынгырыдаах аты эмиэ өлөрөн көмпүттэр. Уңуоҕа Кураанах Үрүйэ молдьобойугар баара үһү.

Дмитрий Другин 1956 с. кэпсээбит. Уйбаан сирэ учаастак, Үөһээ Дьааны.

Адьырҕаны кытта утуйбут

Ама, ким сэрэйбитэ уонна санаабыта баарай, киһи хара атыа адьырҕатын кытта биир арбааха хонон туруо диэн. Дьиктиргэх иһин, итинник түбэлтэ абыйах сыллаабыта Муома оройуонугар буолан турардаах.

Эдэр булчут Иван Хабаров, күнү быһа бултаан баран, онуоха эбии көлүнэр биэс табатын сүтэрэн, күннээх түүн туох да аһа суох чараас таҕаһынан сылдьан олус сылайбыт, тоҕмут. Табалар суолларын батыһан, сири таҕнары түһөн иһэн, өткөгөр тиит анныгар кэлээт, умуһах иһигэр “күр” гына түспүт. Умуһах иһэ сылааһа, үчүгэй э сүрдээх эбит. Сылдааһыннаах айантан эстэ сылайбыт булчут, тугу да саныы барбакка, түспүт сиригэр олорбутунан, сылааһыгар тартаран, утуктаан барбыт.

Манна эһэ арбаа баарын киһи нэһилиэгин булчуттарыттан үс киһи билэр эбит. Сарсыарда халлаан сырдыта ити адьырҕаны бултаһа кэлбиттэр. Хорсун булчуттар эһэ арбааһын айабын маһынан бүлээбиттэр. Кыыл уһуктан, таһырдыа ыстанан эрдэбинэ, ытан өлөрбүттэр.

Арбааха утуяа сыппыт булчут, саа тыаһыттан соһуйан, уһукта биэрбит. Үөһэ булчуттар “эһэ доҕордоох буолуо, бэрэ-биэркэлиэххэ” диэн ботур-итир кэпсэтэр сагаларын куттана истибит. Онно сытан, дьэ туохха курулаабытын билэн, хаһыты түспүт: “Миигин өлөрүмэ-эн! Мин Уйбаамын!” – диэн үрүт-үрдүгэр үөгүлээ да үөгүлээ буолбут. Хаһыны истэн, тохтоон көрбүттэрэ – эһэ арбаагар киһи суола кэлэн түспүт эбит.

Икки атаһа тыааһыны кытта биир арбааха “эйэлээхтик” утуян турбута, чаччы, дьикти түбэлтэ буолбатах дуо?! Сордохтор “эһэ утуйбута кытаанаҕа бэрт буолан, билбэккэ хаалбыта буолуо” диэн сэрэйэллэр. Туох билиэ баарай...

Куоста Хотугуурап.

Тиксии

Тиксии диэн биһиэхэ муораттан балык үөрдээн, күргүөмүнэн биридэ анньан кэлиитин ааттыыллар. Нууччалыыта “косяк” диэччилэр. Балык үөрэ. Сайын устата мунгутаан иккитэ кэлэр. Онтон тахсыбыт Тиксии – улуус киинин аата. Күөлгэ илим үтэ, көрө баралларын “күөллэнэ бардыбыт” дииллэр. Эбэтэр “үрэхтэнэ”. Ол курдук тиксии кэлэрин кэтэһэ бардахтарына, “тиксиили бардыбыт” дэһэллэрэ.

Күөрээкин ЛЭГЭНТЭЙ-Сэкэннэй, Булун улууһа.

Күүстээх Иэхэлэ

Хаһан кэлбитэ биллибэт, санга былаас иннинэ биһиги дойдубутун булбут.

Биридэ Иэхэлэ олохтоох уоллуун, Ньылбыыр Баһылайдын, таҕыанан куобахтаабыттар. Онтуларын аргы маска ыйаан испиттэр. Хаар түстэбинэ, сыарҕанан ылыахтаахтар эбит. Иэхэлэ куобахтарын сүгэн аргы маска ааспыт. Баһылай таҕыатын туруора хаалбыт, эбиитин кыл туһах бодьуустаһылаах.

– Баһылай, кэл, кэл! Туттум-тутту-ум! – диэн хаһы иһиллибит.

Ону кытта эһэ часкыйбыт. Ньылбыыр, чохороонун хаба тардан ылаат, сүүрэн тиийбит. Иэхэлэ эһэни хам кууһан, тиит төрдүгэр мастан тэбинэн олорор үһү. Чалахайынан тыбыран, илин атаһарынан охсуоланар эһэҕэ сиирэ-халты обустара-обустара, хаста да төбөҕө охсубут.

– Сыһа охсубун. Сыһа. Ыксаабакка орус, – диэччи буолбут Ньылбыра.

Уоскуйан, эһэлэрин астаан баран сыһыан көрбүттэрэ: кэпсэтэ иһэр дьону билэн, бэлэм сыппыт. Ыһанан турар куобахтан кыайарынан сиэ-

бит, соробун ыркый ойуурга көппөбүнэн көмпүт.

– Киһи эһэни сэнэ суох, биир сыһа туттуу буолбута буоллар, ыксатыа эбит. Кистэммит куобахыттан көгөннөҕө, – диэбит Иэхэлэ.

Сорсуннаах булчут, күүһүнэн кимиэхэ да баһыйтарбатах Иэхэлэ Баһылай туһунан өссө биир манньк кэпсээн баар.

Иэхэлэлээх Ньылбыыр биридэ куобах сүгэн иһэн, биэс нууччаны көрсө түспүттэр. Сахалыы саҕарбат буолла да, нуучча диибит да, төрүт

даҕаны атын омуктар буолуохтарын сөп. Саалара суох, төрүт даҕаны күрүөйэх буоллахтарына көгүлэ. Туох аанньа дьону көскө ытыахтарай?!

Хара ааньыттан киэптээн, куобахтарын былдыаан ылыах курдук туттубуттар. Иэхэлэ саныттан куобаһын түһэрит да, хаһыты түһээт, биир киһини атабыттан харбаан ылаат, дьоннорун киинэн баалкылаан, быһта сынньан барбыт. Дьэ, үрүө-тараа сырсыы буолбут. Били, атабыттан харбаабыт киһитин илгэн ыппыт. Онто харыс да хамсаабакка сытан хаалбыт.

– Бэйэлээх бэйэбит дойдубут. Киэптээбэтиннэр-хайаабатыннар! Киһилии кэпсэпиттэрэ буоллар, куобахтааһар буолуоҕу биэрэн ытыахпыт этэ. Илиим, атабым босхо буоллабына, охсуһарга бэлэммин. Куттаныма, эргилиэхтэрэ суоҕа. Тайба сокуона оннук: биридэ кыайтардылар да, аһа туруохтаахтар, – диэбит Иэхэлэ.

Ньылбыыр “киһини өлөрдүбүт, атастара түүн кэлэн иэстэһиэхтэрэ” диэн, кэтэнэн хараһын симмэккэ сарсыарданы тоһуйбут. Сарсыныгар, хата, били сытан хаалбыт киһилэрэ туран барбыт суолун көрбүттэр.

Арааһа, ол дьон Иэхэлэ эпитин курдук, бу сиргэ аны төннүбэтэхтэр быһыылаах.

Баардаах баара батарбакка, Иэхэлэ Бэрхэйээн куоратын төгүрүйбүт үрүңнэргэ холбоһо сылдьыбыт.

Кыһыллар, суос биэрэн, сөп буола-буола түннүгүнэн ойуур диэки ыталлар. Иэхэлэ, үөмэн кириэн, дьэ ойбоһуттан быган эрэр сааны уһулу тардан ылаат, куотан хаалар. Кырдыаҕастар кэпсииллэринэн, үрүңнэр кыайтарбыттар. Иэхэлэ сиргэ тийэр уһун кыыннаах быһахтаах, саа сүгүүлээх соботобун Боруулааҕы өрө ааспыт. Аһам кэпсииринэн, орто уңуохтаах, ингиир-ситии киһи эбит. Дьээбэрдэбинэ, хааман иһэн, үөһэнэн ойон баран, икки атаҕар чингик тура түһэр, бэргэһэтин бэйэ-титтэн үөһэ бырабаат, өрө көтөн баран, тэбэн ытар эбит. 1927 с. диэри Боруулаах баһынан, Нэлгэһэнэн бултаан сырыттабына, “тупсуу буолла” диэбиттэр уонна хас да саалаах киһи тутан, Бэрхэйээнгэ киллэрбиттэр. Ол онон сүппүт.

Итии чэйи сыпсырыан иһэ олорор Ньюкулай Неустроев кэпсээнэ итинник. Ат күүстээх, ыт быһый Иэхэлэ туһунан туох да сурукка суруллан хаалбатах.

Василий ЮМШАНОВ.

“Аба күрэбэ – 2024”

Мэнэ Хангалас – төрүкү успуорт эргийэр киинэ, олус көхтөөх, тэрээһиннээх улуус. Агаардас бу өрөбүл күннэргэ нэһилиэктэринэн, Майанан улуус уонна өрөспүүбүлүкэ таһымнаах уопсайа 8 күрэхтэһии тэрилиннэ. Олортон икки күн тура тэбинэн, “Аба күрэбин” уонна сахалыы остуол оонньууларын сэнээрэ көрдүм.

Муус устар 6–7 күннэригэр, Сахабыт сиригэр Булчут уонна Аба күннэригэр сөп түбэһиннэрэн, маанылаах Майа Ураһалаах алааһыгар XXIV төгүлүн “Аба күрэбэ-2024” эрийсииллээх күрэхтэһиигэр 19 хамаанда күөн көрүстэ. Улуу-стартан сүүмэрдэнэн ох курдук онгостон кэлбит уоллаах аба финал түһүлгэтигэр абыс көрүнгэ илин-кэлин түһүстүлэр. Ону сэргэ дүүүллүүр сүбэ бэйэни билиһиннэри түүһүмэбин эмиэ сыаналаата. Күрэхтэһиини Улэ уонна социальнай сайдыы мистизиритибэтэ тэрийдэ.

Былырыын Мэлдьэхси Суолатттан кыттыбыт **Вячеслав, Ярослав Ококовтар** Тааттаба бастааннар, быйылгы күрэхтэһии чөмпүйүөннөр дойдуларыгар, Мэнэ Хангаласка, ытылынна. Бастагы күн кыттааччылар түөрт көрүнгү аастылар: маһы суоруу, эрбээһин, уот оттон чэй оргутуу уонна быйыл аан маннай биатлон көрүнгү киллэрдилэр. Манна бастыг бириэмэни Хангаластан Пермьковтар көрдөрдүлэр – 5:13:24. Түмүккэ Бүлүүттэн Дмитрий, Дьулусхан Ивановтар маһы суорууга – үһүс, эрбээһингэ – иккис, биатлонга үһүс көрдөрүүлээх 13 очукуолаах чорбойдулар. Ус Алдантан Руслан, Илья Поповтар түөрт көрүнгүн үһүс миэстэлэһэн, 20 очукуолаах иккис истилэр. Амматтан Николай, Аркадий Федоровтар 21 очукуолаах үһүс миэстэбэ табыстылар.

Иккис быһаарыылаах күн ойбону түргэнник алларыыга Мэнэттэн Поповтар тэнгээхтэрин булбатылар, бириэмэлэрэ – 2:29:13. Ол кэннэ ажалар мас хайытан бачырбаттылар, уолаттар саһааннаан элэһэттилэр. Киһи сыратын-сылбатын үлү эһэр көрүнгэ Сунтаартан Корниловтар 9:56:18 бастакынан түмүктээтилэр. Онтон 5 миэстэрэлээх остуолбаа ыттыыга олохтоох дьон, Карамзиннар, олох ураты ныманан: уола атабынан хаамтаран, аҕата тобуктарынан ыттан, мустубут дьону соһуттулар. Көрүөх бэтэрээ өттүгэр остуолба үрдүн дабайыттары эрэ баар буолла. Иккиэн холбоон 00:17:60 секүүндэ бириэмэлээх күрэх рекордун олохтоотулар. Мэнэлэр ону тэнэ бастагынан чэйдэрин өрдүлэр (10:23:81). Уопсай түмүккэ 47 очукуолаах 5-с көрдөрүүлэннилэр.

“Алтата кыттан, финалга, дьэ, киирдибит”

Айаал Карамзин, күрэх кыттыылааба, Мэнэ Хангалас, Догдоно:

– Мин үс уоллаахпын, “Аба күрэбэр” алтыс кыттыбыт. Бастаан орто уолбун кытта саҕалаабыппыт. Онтон бу кырабын кытта улууспутугар үс сыл субуруччу холонон көрдүбүт. Уонна, дьэ, быйыл баҕа санаабытын толорон, өрөспүүбүлүкэ түүһүмэбэр киирэммит, кыахпыт баарынан Мэнэбит чизһин көмүскээтибит. Уолум Айсен Мэлдьэхси Суолатыгар 11-с кылааска үөрэнэр. Күрэхтэһии – оһуобай! Түүһүмэхтэри этэр буоллаха, бэйэбит күннээби үлэбит-хамнаспыт, бултуур-алтыыр дьарыкпыт. Сыл айы ман-нык ытыллара наһаа үчүгэй: уол

аҕатын кытта аһаастык кэпсэтэр, ол быһыгар кыһырсыахтарын да, эйэлэһиэхтэрин да сөп. Уолум бэйэтэ эмиэ туһунан санаалаах киһи, ону эн аба аба курдук истиэхтээххин, аба эттэ да барыта сөп буолбат. Халлааммыт бүгүн туран биердэ, бэбэһээ, кырдык, тымныы, тыаллаах баҕайы этэ. Ону ол диэбэт буоллахпыт – булка буурба түстүн, хаар, самыыр буоллун, син биир баран иһэбит, тымныы, сылаас диэн биһиэхэ суох. Суорары, эрбири, маһы хайыгары арыый ыарырбаттыбыт. Дьингэн, наар үлэлиир үлэбит, ол гынан баран мас ирэр-хайыыр, арааһынай буоллаба дии. Остуолба, киһиргээбэккэ эттэххэ, бэйэбит киэнэ – “коронкабыт”. Уолум – 7 секүүндэнэн, мин 10 секүүндэнэн табыстыбыт. Арыый

ураты нымалаахпыт. Атын кыттааччылар курдук остуолбаны кууһан, кыайан ыттыбат дьоммут (күлэр). Орто уолум – бэйэтэ бааһынай хаһаайыстыба, сиэн кыһы бэлэхтээбиттэрэ. Үлээһэх буолан кэлбэтэ, улахан уолум баахтаба сылдыар, оттон ийэбит дьэиэтигэр долгуйа олордобо. Дэриэбинэбиттэн элбэх киһи “ыалдыа” кэллэ. Уруккуттан өрөспүүбүлүкэ финалыгар киирэр баҕа санаалаах этим, онтубутун толорон, үөрэн сылдыабыт. Манан кыттан бүтүбүт: уолум сааһа тахсар, мин биэнсийэбэ бардым (күлэр).

Күрэхтэһии диэн күрэх тэһии: ким ордук бэлэмнээх, кыайыыга дьулуурдаах, түһүлгэбэ баартаах кыайыылаах-хотуулаах табыста. Икки күннээх тыҥааһыннаах кирсии түмүгүнэн 30 очукуону сурунан, **Амматтан Фёдоровтар эрэллээхтик чөмпүйүөн үрдүк аатын сүктүлэр.** Бүлүүттэн Ива-

новтар 42 очукуолаах үрүн көмүс мэтээл хаһаайына буоллулар, кинилэртэн икки очукуонан хаалан, Ус Алдантан Поповтар боруонса мэтээлгэ тигистилэр. Кыайыылаах дьэ кэргэн 300 тыһынчаны тэнэ чөмпүйүөн курун тутта. Иккис, үһүс буолбуттар 150, 100 тыһынчалаах сэртификэттэринэн наҕараадаланнылар.

“UFC курун ылбыт курдук сананан сылдыабын”

Николай Фёдоров, күрэх кыайыылааба, Амма улууһа, Чакыр:

– Биһиги ыал үс оболоохпут: улахаатарым – кыргыттар, кырабыт – уол, 16 саастаах. Улууска абыс хамаандаттан кыайан киирбиппит. Өрөспүүбүлүкэбэ үһүс сылбытын кыттабыт: бастаан Чурапчыга төрдүс буолбуппут, былырыын иккис этибит. Чэ, ити курдук, кыра-кыралаан эбиллэн истэхпит. Былырыын хайыһарынан сүүрүүгэ охтон хааламмын, икки очукуонан кыһылаахтык хотторбуппут. Быйыл маһы суорууга, кулуһунга хаалан, ыксыы сырыттыбыт. Онтон син бэйэ бодобутун тардынныбыт. Бу иккис күн көрүнгэригэр мөлтөх курдук этибит, наар онно дьарыктаммыппыт. “Бэбэһээһини көрүнгүргэ үчүгэйбит” диэн соччо суолталаабакка хаалбыппыт. Барытын эрчийиэххэ баара. Саамай ыарахан – суоруу. Кутаабар эрэммитим, үчүгэй этим ээ... кыалыбата. Эрбири урут-уруккуттан кыайа тутабит (6:10:63). Ойбонго хаһан да халыыптаабатахтара (шаблон), онтон сэрэхэдийбитим да, хата, түргэнник аллардыбыт – үһүс буоллубут. Саһаанга олох мөлтөх этибит, ону дьарыктанан-дьарыктанан син кытынныбыт. Оччолорго уолум кыаба да кыра этэ буоллаба. Уопсайынан, ахсын-ныыга төрөөбүт буолан, бэйэтин саастыылаахтарыттан уңуобунан даҕаны кыра этэ, быйыл, дьэ, улаатта, ситэн-хотон эрэр. Осту-

олбаттан эмиэ куттана санаабытым, уолум үчүгэйдик ыттан, арыый өрүтүннүбүт. Аммалар, былаахтары өрө тулпутунан, онгостон кэллилэр, күүс-көмө буоллулар, махталбыт улахан! Кэргэним былырыынгыттан арыаллыыр, туохпутун барытын бэлэмниир, сүүрэр-көтөр. Улахан кыһым аттыбытыгар “ыалдыа” сылдыар, архитектурнайга 4-с кууруска, кыра кыһым Владивостокка магистратураба үөрэнэллэр.

Күрэхтэһиини олус астынным! Чөмпүйүөн курун көрүөхпүттэн бабарар баам этэ! UFC курун курдук, онон UFC кыайыт курдук сананан сылдыабын (күлэр). Өссө саппаас биир сыллаахпыт, эһиил да кыттан көрүлүө, онно саамай кылаан пуормабытыгар тийэр буолуохтаахпыт.

Аркадий Фёдоров, күрэхтэһии кыайыылааба, Амма улууһа, Чакыр:

– Быйыл бэлэм син үчүгэй, сайынын оттоон-мастаан, үлэлээн-хамнаан этим-сииним арыый ситтэ, биллэ күүһүрдүм. Ордук саһаанга күүскэ бэ-

лэмнэмиппит, былырыын ити көрүнгэ хаалан хаалбыппыт, бу сырыыга иккис буоллубут. Мас саһааныгар сыа киһи сылайар, эт киһи элэйэр. Хардаҕаһы өрөһөлүү тутан сүүрэр манан аҕай буолбатах. Оттон ажаларга мас суорууга – күрэх биир саамай ыарахан түүһүмэбэ. Остуолбаа ыттыыны сөбүлээтим, саамай интэриэһинэй көрүң.

Абам киһи быһыытынан үчүгэй, успуорка сыһыара сатыыр, волейболлуубут, саас бултуубут, Амма кытылыгар балыктыбыт. Ордук сайын биригэ сылдыабыт. Ардыгар мөбөөччү, атаахтан да ылар (күлэр). Эһиил мин бүтэһик сылым, өссө үчүгэйдик бэлэмнэнэн кыттыахпыт.

“Күрэх хаамыытыгар кыра уларытылары киллэрдибит”

Дмитрий Сидоров, күрэхтэһии кылаабынай судьуйата:

– Мин манна, төрөөбүт улууспар, “Байанайы”, мунҕаны, куйууру, от охсуутун салайан ытабын. “Аба күрэбэ” – урут Горнайга төрүттэммит оонньуу. Быйыл саамай ыраахтан, Орто Халыматтан Сивцевтэр кэллилэр уонна урут кыттыбата Ленскэй оройуона баар. Уоннаабылар бары уруккуттан кыттар улуустар. Хаһаайын буоларбыт быһыытынан, икки хамаанданы туруордубут. “Аба күрэбин” саамай улахан оруола диэн, биллэн турар, **оҕо аҕатынын эттиин-хааннын, өйдүүн-санаалын биир кэлим буолалларыгар аһаммыт тэрээһин.** Аба уолун сыллыы-сыллыы киллэрэрин көрөргө үчүгэй баҕайы. Идэйэтэ бэркэ толкуйдааммыт. Тэрийээччи улуус буоларбыт быһыытынан, кыра уларыты киллэрдибит. Урут ойбону аллараллар этэ гынан баран, ууну эрэ таһаартараллара. Ону биһиги “ситэтэ суох” диэммит ыраас мууска астардыбыт, халыыбы тимирдэн баран төттөрү таһаардыбыт – барыта көстөн турар, туох да мөккүөр суох. Биатлонга хайыһардаах, саалаах кэлиэхтэрин наада, арыый уустук да буоллар, ыттыбыт. Биэстигэ ыттылар, тапматылар да 15-тии секүүндэ бириэмэлэригэр эбиллэн истэ. Константин Ширяев диэн уопуттаах судьуйалаахпыт – сынынан чизһинэйдик аахта, суоттаата. Маһы суорууга 18 см тимир кизэби бэлэмнээтибит, онон маһы саҕаланыабыттан бүтүөр диэри тардан көрөллөр: кизэ 5 м бүтүннүтүн аастабына биридэ бүппүтүнэн аабыллар. Урут мээрэйдииргэ уустук, эмиэ мөккүөрдээх буолара. Быйыл толкуйдаан баран, тимир кизэби онордубут. Маһы хайытарга “хардаҕас суон, синнигэс” диэн хос сэрэбиэйи ыта сатаатылар – онно сөбүлэспэтибит. Кэлээтэрин кытта мунҕахтаабыппыт, сэрэбиэйдэспиттэрэ – барытыгар сөбүлэспиттэрэ. Маспытын да нэһилэ буллубут. Бэйэбит өттүбүтүтэн кыаллары онордубут, күрэхтэһии туох да улахан айдаана-куйдаана суох этэнгэ түмүктэннэ.

Күрэхтэһиини сабыыга бастыг түүһүмэби ыппыт улуһунан Уһуэ Бүлүү ааттанна уонна тэрийээччилэртэн 35 тыһынчалаах бириэмийэ тутта. Саһааннары Мэнэ Хангалас улуһун байыаннай дьайыыга сылдыар дьон дьэ кэргэннэригэр тиксэрдилэр.

Аба уонна уол оҕо сыһыанын бөбөргөтөр, чөл туругу түстүүр, үлэбэ, булка сатабылларын чочуйар “Аба күрэбэ” Булчут уонна Аба күннэригэр мааны Майа сиригэр-уотугар үрдүк тэрээһиннээхтик түмүктэннэ.

Эһиил үбүлүөйдээх XXV күрэби ытыахтара.

Сатабыллаах саһыл саҕалаах

Дьэ, аны Хараба (Мэнгэ Хангалас) хаамыскалаан чаыгыраттылар, хабылыктаан хабыластылар. Остуол оонньууларыгар аан бастаан троеборьеба аһаҕас турнир ытытылынна. Үс көрүҥ холбуу аабыллар буолан, барытыгар дэгиттэр буолуоххун наада, онон кыайыыга чакчы суоттанар эрэ дьон кэлэн, бастыҥы быһаарыстылар. Дьокуускайтан, Бүлүүттэн, Мэнгэ Хангаластан, Ньурбаттан, Уус Алдантан, Үөһээ Бүлүүттэн, Чурапчыттан, Өлөөнтөн тийэй кытыннылар. Олор истэригэр 10 успуорт маастара сытытык киристэ. Бу сырыыга кыайыыны кэскиллээх эдэр ыччат ылла.

Балаһыаннаа быһытынан остуол оонньуутун үс көрүҥэ киристэ: “умсаах”, хабылык, онтон биэстээх хаамысканы кэрэ аҥаардар сэттэтэ эргийдилэр, эр дьон – абыста. Күүрээһнээх күрэхтэһии түмүгүнэн Үөһээ Бүлүүттэн М.К. Аммосов аатынан ХИФУ геолого-разведочнай факультетын 1-кы кууруһун устудьуона Олег Андреев саамай элбэх баалы сурунна. Мэнгэттэн Владислав Попов – иккис, Дьокуускайтан Уолан Оконешиков, Мэнгэттэн Николай Васильев боруонса мэтээллэри ыллылар. Дьахталларга Бүлүү саамай кэскиллээх оонньооччута Ая Давыдова финалга Мэнгэ маастара Оксана Рожинаны кытта күөн көрсүһүүтүгэр эдэр киһи 2:1 ахсаанынан инники түстэ. Аделина Попова – Дьокуускайтан, Айыына Андреева Үөһээ Бүлүүттэн бириистээх миэстэбэ тигистилэр. Онон троеборьеба аһаҕас турнирыгар Бүлүү сунньунээбилэр баһылы-көһүлүү туттулар. Кыайыылаахтарга сыаналаах бириистэри туттардылар, чөмпүйөөннөргө кыһыл саһыл тириитин санныларыгар иилэ бырахтылар, онон, чакчыта да, сатабыллаахтар саһыл саҕаланнылар. Тэрийэ-эччилэр “эһиил бэргэһэ тиктэн кэлээрин” диэн күлүстүлэр.

“Утарылаһааччыларбыттан барыларыттан куттанабын”

Ая Давыдова, Бүлүү хамаандата, турнир кыайыылааҕа:
– Мин 18 саастаахпын, М.К. Аммосов аатынан ХИФУ физическэй култуура уонна успуорт институтугар 1-кы кууруска үөрэнэбин. Хабылык туһунан 2014 сыллаахха билбитим. Биир сыл дэриэбинэбэр табаарыстарбын кытта кыратык эрчиллэ сылдьыбытым. Онтон 4-с кылааска куоракка көһөн кэлэн бараммын, 2015 сылтан “Модунга” Надежда Белолобскаяга дьарыктанабын. Кыра сылдьан муусука оскуолатыгар хореографияба, фольклорга сылдьыбытым. Өссө эһэлээх аҕам эрчийэннэр, дуобаттыыр этим. Күрэхтэһиилэргэ миэстэлэһэрим. Куоракка кэлбиппитигэр ийэм хабылыкка, хаамыскаба суруйтарбыта. Бастаан бириэмэ атаарар эрэ курдук этим, онтон 2018 сылтан бастакы мэтээллэрим кэлэн барбыттара. Маастарбын 2021 сыллаахха Остуол оонньууларын куубагар дойдубар, Бүлүүгэ, ылбытым. Маастары 8 көрүҥнэ нуорманы толордохуна уонна миэстэлэстэххинэ биэрэллэр. Эрдэттэн толорон дакаасты сылдьыбытым, сааспын кэтэспитим. Эр оонньооботхонуна, илиим кыһыйар. Күрэх суох буоллабына, оболору кытта мустаммыт, күүрээһнээх кириистири ытабыт. Утарылаһааччыларбыттан наһаа куттанабын. Ностуруйдаах,

үчүгэй дьарыктаах буоллахпына, оонньуу табыллар, соробор ыһыллан хаалабын. Хас эмэ сыл күрэхтэһэбин да, син биир кимтэн эмэ куттанабын (күлэр). Илиим-атабым баайыллар, бүгүн атахарым салыбыраатылар, кыайар да буоллахпына, куруутун долгуйабын. Онтубун аһара иликпин. Саамай суолталаах ыстаарпыт – “Манчаары оонньуулаа”. Эһиил Таатта ытык сиригэр-уотугар төрөөбүт улуһум аатын көмүскүү барабын.

Биир дьизэ кэргэнтэн икки маастар

Олег Андреев, Үөһээ Бүлүү хамаандата, турнир кыайыылааҕа:

– Остуол оонньууларын кырабыттан дьарык гынабын. Икки эдьийдээхпин, үһүөммүтүн эбэ-бит үөрөппитэ. Харантыын кэмигэр эдьийим ХИФУ хамаандатыттан кытар этэ. “Манчаарыга” уоллара тийибэт буолан, миигин “Модунга” ынгырбыта. Онтон ыла Надежда Белолобскаяга идэтиэн дьарыктаммытым үс сыл курдук буолла. Ханник баҕарар спортсмен мэтээлгэ үлэлиир, маастар нуорматын толоро сатыыр. Халандаарга кирибит күрэхтэһиилэргэ миэстэлэһэммин, маастарбын 2022 сыллаахха толорбутум. Саамай өйдөнөн хаалбыт күрэхтэһиим былырын

Лоомтукаба (Мэнгэ Хангалас) этэ, бөлөхпөр бастаабытым уонна “абсолютканы” ылбытым. Бэйэ-бит икки ардыгар күрэхтэһии күүстээх, наар биир киһи бастаабат, хардарыта кыайсабыт. Саамай сүрүнэ – долгуйумуохха наада. Бу мин курдук уһун илиилээх-атахтаах дьонго турарга табыгаһа суох, ол иһин атахпыттын туора тэбэн туран оонньубут. Үөһээ Бүлүүттэн маастардар элбэхпит, “Манчаарыга” ким барара биллибэт. Кыабым барынан сүүмэри ааһа сатыам этэ. Уопсайынан, манник ылан көрдөххө, оонньооччулар улахан аҥаардара Үөһээ Бүлүүттэн тардылаахтар.

Айыына Андреева, Үөһээ Бүлүү хамаандата, турнир призёра:

– Оскуолаба сылдьан таһымнаах күрэхтэһиилэр бааларын билбэт этим. 8-с кылааска сырыттаһына Дмитрий Федотов диэн маастар кэлбитэ, кини миигин таба көрөн ынгырбыта. 9-с кылааска Олонго ыһаҕар Хангаласка оболорго бастаабытым, 11-с кылааска Үөһээ Бүлүүгэ “Манчаарыга” кыайбытым. Ааспыт Оонньууга Бэрдьигэстээххэ дьахталларга уонна “абсолюткаба” иккис буолбутум. Икки сылы быһа сырсан, 2021 сыллаахха кыһын Федерация куубагар маастарбын толорбутум. Күннээби олохпор холку киһибин, кыһалыннахпына биридэ түргэтиибин, онон эрчиллэргэ элбэх бириэмэ, дьаныар наада. Сорохтор ускуорастарын түргэн баһылыгы ылан кэбиһэллэр дии, миэхэ онук буолбатах. Кыратык да дьарыктамматахпына, тутта биллэр. Остуол оонньуутун 8 көрүҥтүн “умсааҕы” олох сөбүлээбэлпин. Манна биризмэтэ суох, сыһыаххар диэри бара турабын. Мин соччо элбэби онорбоппун, рекорд олохтообуту быраатым баар – тыһынчаттан таһарбыта. Биһиги оҕо эрдэ-питтэн оонньуур буоламмыт, быраатым устудьуоннуу кэлбитигэр кучуйбутум. Бастаан олох сөбүлэспэтэбэ ээ (күлэр). Билигин иккиэн успуорт маастарабыт, араас түһүлгэбэ кыттабыт,

көрүҥмүтүн наһаа сөбүлүүбүт. Мин “Якутскэнергосба” үлэлиибин. Эһиил Тааттаба “Манчаары оонньууларыгар” Үөһээ Бүлүү хамаандатын саастаабыгар кириэри биллибэт, путевканы ылаахпына эрэ. Бүгүҥнү турнир үрдүк таһымга, хатыһылаах күөн көрсүүгэ ааста, тэрийэччилэргэ махтал!

“Остуол оонньууларыгар атын көрүҥнэргэ курдук “абсолютка” баар буолуон баҕарабын”

Иннокентий Максимов, күрэхтэһии тэрийэччи:

Манник хабааннаах турниры тэрийэр санааламмытым ыраатта, иитиэхтээн илдьэ сылдьан бараммын, дьэ, олоххо киллэрдим. Былырын кэккэ биричинэнэн кыаллыбатаба. Быйыл успуонсардары кытта күүскэ үлэлээн, балаһыанньатын онгортон, троеборьеба аан бастаан ыттыбыт. Холобур, мастардыһытыгар, хапсаҕайга мунутуур кыайыылааҕы быһаарар улахан күрэхтэһиилэр бааллар, оттон “сахалы остуол оонньуутугар тоҕо онук табыллыбатый?” диэнтэн манник идэиэ табыстаба дии. Онон бу күрэхтэһии эмиэ улахан бириистээх, суолталаах түһүлгэ буолуон баҕарабын. “Остуол оонньооччулара “абсолюткаба” 100, 200 тыһынча ылбыттар үһү” диэн дьон кэпсэтин кур-

дук. Бириистэн тутулуктаах ээ: төһөнөн сыаналаах бириис турар да, соччонон интэриэс улаатар, бу көрүҥнэ дьон сыстыа да этэ.

Судьуйалар – бары маастардар, көрүҥ ис-иһиттэн билэр дьон бэрт тыҥааһыннаах кириистири сууттаатылар. Кыайыылаахтарга “тоҕо саһыл тириитин биэрдигит?” диэн, баҕар, ыйыты үөскүөн сөп. Хапсаҕайдыттарга бөрө, бэдэр тириитин биэрэлэр дии, син эмиэ ол кэриэтэ. “Сатабыллаах саһыл саҕалаах” диэн өс хоһооно баар, мин сахалы остуол оонньооччуларын онук көрөбүн: сатабыллаах, мындыр толкуйдаах буоланнар, кыайыылаахтарга саһыл тириэти бэриллээхтээх диэн баҕа санаалаахпын. Бириһи биридэйдүүрүм: Горнай улуһун Маҕарас нэһилиэгин дьаһалтата (баһылык Владимир Текеянов), Л.Н. Харитонов аатынан оскуола дириэктэрэ Максим Максимов туруордулар. Уонна чуолаан түөлбөм дьонугар, нэһилигим баһылыгар Дария Назароваба, бары успуонсардарбар, оскуола кэлэктиибигэр көмөлөрүн, өйөбүллэрин иһин махталбын биллэрэбин!

Бэйэм өрөспүүбүлүкэ таһымыгар очко оонньообоппун, улуус иһигэр кыттабын. Миигин бу көрүҥнэ, Хараба “Айыллаан” кулуупка дириэктэрдии сырыттаһына, Екатерина Куприянова сыһарбыта. “Судьуйа-аһаххын наада эбит” диэн, үөрэтэн, таһыйан, 2018 сылтан өрөспүүбүлүкэбэ судьуйалаһар буолбутум. Константин Ширяев судьуйаһыга сүрүн ымпыгын-чымпыгын көрдөрбүтэ, сүбэлээбитэ, баай уопутттан үлэстэбитэ. Кэнники кэмнэ наар сүрүн судьуйанан сылдьабын. Тааттаба “Манчаарыга” эмиэ үлэлиэхтээхпин.

Кэнники кэмнэргэ эдэр-дэр тахсан эрэллэр: олус күүстээхтэр. Кыраларыттан дьарыктаналарын иһин буолуо, ол да буоллар, баай уопуттаах оонньооччуларбыт утарысыны онгороллор, ыарахан таһаҕас буолаллар. Бүгүн кыттыбыттар бары уопуттаахтар. Холобур, ити Ая Давыдова өрөспүүбүлүкэбэ биллэр оонньооччу, “Манчаарыга” бүлүүлэр биир саамай эрэнэр кыыстара. Иккис буолбут Оксана Рожина эмиэ улахан маастар, Үөһээ Бүлүүгэ мунутуур кыайыылаах буолбута, ол да кэннэ өрүү инники күөҥгэ сылдьар. Спортсменнар бүгүн элбэх эргирдэри онордулар, ким дьарыктаах – ол кыайда. Саамай эппиэтинэстээх кэмнэ сис, атах тулуйуон наада, илии ингиэр тардар, күүрээ, онон дьарык, концентрация элбэти быһаарар. Троеборьеба аһаҕас турниры өрөспүүбүлүкэ федерациятын былааныгар киллэрэн, эһиилгиттэн таһымын өссө күүскэ таһаарыахпын баҕарабын.

Балаһалары Айаана ЛАРИОНОВА бэлэмнээтэ.

Саллаат көстөн турардаах

Доруобуйабын көрдөрүнээри Москваба ый курдук буолбут-таабым. Кэргэним булан-талан, сахалар көстүүнэйдэригэр түспүтүм. Ити эргин үрдүк да дьыэлэри тутар эбиттэр! Биһиги кыбарттырабытын икки гыммыт саба үрдүктөр. Ааннара улахана, ыарахана, түннүктэрэ кизэңгэ сүрдээх. Олохтоохтортон куортамнаһан, биисинэс арынан үлэли сылдыар кыыс “түннүктэрбин сууйарбар, үрдүгэр тийбэккэ, эрэй-дэнэбин” диэбитэ. Саҥа көтөн кэлэммин буолуо, бастакы түүн тэбэн да көрбөккө утуйбутум. Оттон иккис күнүттэн дьиибэ киһи моһуоктаан турардаах.

Сэттэ-абыс орон турар улахан хонугар соботох этим. Бастаан утаа дьон суоһуттан үөрэ санаабытым. Арыт араас дьонго үбэһэн эрэйдэнэллэрин истэр буоллабым. Бэйэнг көнүл утуйа, тура сылдьарын астык. Иккис күммэр кизэһэнгибин аһаан баран, быстах утуйан хаалбыппын. Арай ким эрэ уһугуннарда.

“Эй, водка есть?” диэн нуучка киһитэ кэлэн, илгизили турар эбит. “Какая водка? Нет!” – диэн уум быһыһынан хоруйдаабыппар, түргэн үлүгэрдик тахсан баран хаалбыта. “Сахалар көстүүнэйдэрэ этэ дии. Хантан кэлэн хаалбыт нууччаны? Эчи, көрүңгэ даҕаны суоһа-суодала сүрдээх!” – дии саныы сытан, сэргэхсийэн хаалбытым. Билинги кэмгэ сөбө суох, сэрии саҥанаагы байыаннай таҥастаах, синиэллээх киһи этэ! Сирэйэ-хараҕа турбута сүрдээбэ. Бэл, саппыкытын тыаһа кулгаахпар хаалбыт.

Туран, куукунаҕа киирбитим саҥа дьон кэлбиттэр этэ. Бары – дьахталлар. Ол аата, хоспор эмиз соботох хонобун. Чэйдэһэргэ ынгырбыттарыгар олорсон, хараҕым кырытынан киирэр ааны, туалеты кэтээбитим да – туора киһи кэлбит сибикиэтэ биллибэтэбэ. Этим тымныйдар да, хоспор киирбитим. Эрдэ утуйан ылбыт буоламмын, сэргэхсийэн, төлөпүүн көрө сытан, сарсыарда диэкинэн утуйбуппун. Арай уһуктан кэлбитим – борук-сорукка остуол таһынаагы олоппоско

били киһи тугу эрэ суруйа олорор. “Эй, ты кто?!” диэн ыйыппыппар, ымыр да гыммакка, суруйбутун курдук суруйа олордо. Мах бэрдэрэн, хамсаабакка эрэ кэтээн көрө сыттым. Балаҕа оннук олордо. Дьэ, онно өйдөөн көрбүтүм Аҕа дойдусэриитин саллаата эбит. Үчүгэйдик аһабатыттан сирэйэ кырыланаахтаабыт, хараҕа ыраах иһирдье кылахаҕайар, баттаҕа дэлби уһаабыт. Таҥаһа-саба кэтиллибитэ ырааппыт. Санныгар эргэ үрүсээктээх. Сэриини, аччыктааһыны

энээринэн тэлбит барахсан итинизхэ диэри бүтэй эттэх сахаҕа тобо көстүбүтэ буолла, сатаан санаабаппын. Ол көстүү көрдөрбүтүнэн суураллан, сыйыа сүтэн хаалбыта.

Сиргэ-уока соботобун сылдыбыт, үүтээнгэ хоммут аҕай киһи буоллабым. “Ыалды-тым” улахан-нык моһуоктаабытар да, адьас ылымматабым, кутум-сүрүм тохтообото. Онон атын дьиэни булан, көһөн хаалбытым. Иккис сылынан кыраныысса таһыгар сынһалантан кэлэн иһэн, аймаҕым көрдөһүүтүнэн аадырыстан мал ылар буолбутум. Соһуйуом иһин, били ханан эрэ хоммут көстүүнэйим буолан биэрбитэ. Хаһаайка кыыс бэйэтэ баарын туһанан, ыйытан тэйэргэ быһаарыммытым. Онуоха: “Оннук киһи баара. Биірде миигиттэн эмиз арыгы көрдөөбүтүгэр, ыалбар утаарбытым. Куттамматабым. Онтон айылбалаах дьахтар кэлэн, сиэр-туом толоруобуттан биллибэт. Хата, биірде эмэ кэлэн хоноор”, – диэбитэ. Махтаннарбын да, аны кэлэр санаам суоҕа. Сибиэн диэннэрин ити эрэ түгэңгэ көрөн турабын.

Дойду күчүмэҕэй күннэригэр суорума суолланан, куттара оннун булбатах барахсаттар төһөлөөх элбэхтэрэ буолуой... Олортон биірдестэрэ миэхэ эмиз көстөн аастаҕа.

Дмитрий ПОПОВ,
Дьюкускай.

Үөр буолбут ийэ

Оҕо сылдьан, иччи, сибиэн, абааһы туһунан кэпсээнтэн куттамматах киһи суоҕа буолуо. Сир түннүгэ таайбыттан итинник түбэлтэлэри истэ-эчибин. Биірде манньы кэпсээбитэ. Оччолорго кини, уончалаах уолчаан, төрөппүттэрин, убайын кытта тэйиччи тыаҕа отоннуу барбыттар. Кизэһилик урукку үүтээни булан, оһохторун оттон, сирдэрин-уоттарын аһатан, сылайбыт дьон сиэринэн утуйардыы сыппыттар. Түүн үөһүгэр таайым хабабыран, таһырдыа тахсыбыт. Онтон үүтээнигэр төннөн иһэн, кэннигэр киһи сөтөллөрүн истибит. Түлэй түүн хайа киһи кэлиэй?! Уол, сүүрэн киирэн, түргэн үлүгэрдик ааны хатаат, аҕатын хоонһугар дьылыс гынан хаалбыт. Аҕата, ити кэмгэ уһуктаҕас буолан, киһи сөтөллөрүн эмиз истибит. Дьэ уонна кулгаах-харах буолан, иһилии сыппыттар. Били күтүрдэрэ, үүтээни тула эргийэ сылдьан, тугу эрэ ботугуруу-ботугуруу хаста да ааны тардыалаан баран, иһийэн хаалбыт.

Сарсыарда саңата-ингэтэ суох хомунан дьыэлээбиттэр. Дойдуларын булан уоскуйбуттар. Ити түбэлтэ умнуллубутун кэннэ аҕалара булчуттарга кэпсээбитигэр биір кырдыаҕас булчут манньыгы сэлэргээбит.

Урут, ааспыт үйэлэргэ, Саха сиригэр биір кэмгэ аранг ыарыы тура сылдыбыт. Бу дойдуну эмиз тумнубатах.

Икки оболоох эдэр ыал ыалдыбыттар. Ол иһин кинилэри, дьонтон тэйтэн, түң тыаҕа көһөрбүттэр. Ыаллар син олорбуттар да, ыарыы ыар тыына “дьыалатын” онорбут. Бастаан аҕалара быстыбыт, онтон уон биэстээх уоллара өлбүт. Ийэлэрэ барахсан уончалаах уолун кытта иккиэйэбин хаалбыттар. Астара-үөллэрэ бүтэн барбыт. Бүтүннүү ымынах буолбут дьон ханна ыраатыахтарай, устунан бэргээн барбыттар. Дьахтар манньк эрэйдэнэн өлөртөн саллан барбыт, “киһилии да көмүллүө суохпуг” диэн хараастар буолбут. Ол иһин уолун, түүн утуйа сыттабына, быһабынан сүрэххэ анһан өлөрөн кэбиспит. Ол кэннэ бэйэтэ балаҕаңга киирэн, былаланан өлбүт. Син дьон буоллахтара, сыл курдугунан аймахтара бара сылдьан, кистээбиттэр уонна балаҕаны уоттаан кэбиспиттэр. Сылхонук ааспытын кэннэ, бу бултаах-алтаах, балыктаах дойдуга, ол балаҕан чугаһыгар булчуттар үүтээн туттубуттар. Олор “биірде эмэ ытаабыт-сонгообут дьахтар биллэн ааһааччы” диэн кэпсэтэллэр эбит. Бу сырыга “эмиз кинилэр курдук икки уол оболоох ыал отоннуу кэлбиттэрин сэнээрбитэ буолуо” диэн сылыктаабыттар. “Онтон ыла ити сиргэ сылдыа иликпин” диэн, таайым кэпсээнин түмүктээбитэ.

Абаҕа.

Сүүнэ абааһы

Оҕо сырыттаһына, дьыэ тутуутун кэмигэр, Хабаанап Киргизэлэй диэн киһи мас устуруустуу олорон кэпсээбитэ өйбөр хатанан хаалбыт. Киргизэлэй сэрии иннинэ биір күһүн бултуу сылдыбыт. Ыта эңин суох эбит. Дэриэбинэттэн түөрт-биэс көстөөх Даппыра үрбэр тийиэн, “абааһылаах” диір өтөхтөрүгэр хонорго быһаарыммыт. Киһи хонуох балаҕана да, тутуута да мантан атын ханна да суох эбит. Өтөххө киирэн, көмүлүөк оһоһу оттон, кыра күөс буһарынан, чэй оргутан аһаан баран, көбүрэттэ тахсыбыт. Ыйдаңалаах түүн эбит.

Арай чэпчэтинэ туран эмискэ көрө түспүтэ, доһоор, сүүнэ улахан абааһы уоттаах күтүр улахан харахтарынан кинини тэйэ көрөн турар эбит ээ! Киргизэлэй ситэ көбүрэттибэккэ даҕаны балаҕаныгар куоппуг. “Сырсан киириэ”

диэн, аанын олуйбут. Уотун күөдүтэн, көрдөһөн-ааттаһан, хат айах тутпуг. Ол түүн дьаарханан, аанһа да утуйбатах. Тулатын кэтэңгэ хоммут. Сарсыарда эрдэ уһуктубут. Төһө да хабаһырдар, куттанан, халлаан сырдыырын кэтэһэн, таһырдыа тахсыбакка сыппыт. Онтон тахсан, бэбэһээ суолунан били сүүнэ абааһы турбут сирин көрбүтэ – адьас да мунгурах тиит турар эбит. Онно икки ньаалбаан баанканы быаҕа тигэн ыйаабыттара ый уотугар харах курдук көстүбүт. Киргизэлэй сиргэ силлээбит. “Киһи өйө, хараҕа бааллар да буолар эбит!” диэн түмүктээбитэ.

Итинэн буоллаҕына, элбэх абааһылаах кэпсээн төрдүгэр сарайбыт лабаалаах мас, ый уотугар кылабачыйбыт туох эрэ буолуон сөп эбит. “Онтон сылтаан дьон араас буолбута даҕаны элбэх быһыылаах” диэбитэ Киргизэлэй.

Кылгас үйэлэммиттэрэ

Ити сыл тырахтарыыстар куурустарын бүтэрэн, төрөөбүт сопхуоспар анатан, үлэли барбытым. Биірде үөрэммит уолаттарбыттан хас да киһи улахан суол тутуутугар баа өттүлэринэн барбыттара. Эһиилги сайыныгар, ыһыах эрэ саҕана, олортон биірдестэрин – Нам уола Оппуонһаны – көрсө түспүтүм. Киһим букатын ыран, хараҕа өһөн хаалбыт этэ. Оччолорго Орджоникидзе болуоссатыгар аатырбыт “Волна” диэн кафе баарыгар киирэн, пиибэ испиппит. Оппуонһа, улахан куруускалаах пиибэни биір тыһынан хантас гыннараат, сэргэхсийбитэ. “Дьэ, ноко, ыарахан дойдуга үлэлээн кэллибит...” диэбитэ. Ону кэпсээтэххэ, манньк...

Уолаттар хайа эрэ дэриэбинэ таһыгар үлэлээбиттэр. Оппуонһа экскаватор дэнэр улахан тиэхиникэбэ анаммыт. Суолу онгорууга буор таһарга тэйиччи турар алаас быарын хаһарга эппиттэр. Оппуонһа сорудабы толоро сылдьан, биір баһыыга киһи хоруобун ороон таһаарбыт. Көрбөтөбүн көрөн, сүүрэн тийибитэ хас да былыргы киһи уңуоҕа ардыааччы арыллан сытара үһү. Биригэдьиірэ нуучча киһитэ эбит. Кинизэх этэн көрбүтүн, “сыбарыйа түһэн баран, салгыы хастар” диэн хамаанда-лаабыт. “Оттон бу уңуохтары хайдах гынабын?” диэбитин, “аҕыйах хомуоһу быраҕан, көмөн кэбис” диэбит. Оччо-

лорго абааһыны, сибиэни оччо баардылаабат Сойуус кэмин үгэнэ эбит эрэ-эри, Оппуонһа уйатыгар уу киирбит. Ити үлэ саҕаланыабыттан утуйар уута уйгуурбут. Хаанһааччы тартарбыт сирэйдээх эмээхсин, ытаабыт-сонгообут оболоох дьахтар, ыга кыһырбыт кырдыаҕас түүлүгэр киирэн, араастан үтэн-анһан, мөбөн-этэн, сорун сордообуттар. Дэлби баттатан, ситэ утуйбатыттан, ас да киирбэт буолбуттан ыксаан, уурайан, дьыэлээн иһэрин көрсүбүппүн.

Хас да сыл буолан баран, аны Миша диэн уолбутун көрсө түспүтүм. Саҥа олорон испит ойбууттан арахсан, муортуор сылдыара. Киниттэн Оппуонһа куһаҕан буолбутун истибитим. Миша эмиз ол сиргэ баран кэлиэбиттэн туруга уларыйбытын билиммитэ. “Олус сылаалаах үлэ этэ. Ол кэриэтэ муус-мас тизйэ сылдыбытым буоллар...” – диэбитэ. Кэлин олорон санаахтаах, суол тутуутугар сылдыбыт уолаттарбыт бука бары эдэр саастарыгар суорума суолламмыттар эбит.

Ханнык улууһун, туох суолун бу диэн өйдөөбөппүн. Ол эрэри сайдыыга сыбарыйаары, былыргыны сүргэиһи иэстэбиллээбэ өйбөр дириңник хатанан хаалбыт.

М.Г. ИВАНОВ.

Бөрөһүттэр мунньахтыыллар

Ааспыт нэдиэлэ устатын тухары Саха сиригэр Булчут күнүн бэлиэтээтибит. Күрэх, мунньах, быыстапка-дьаарбанка арааһа тэрилиннэ. Ол иһигэр муус устар 4 күнүгэр Дьокуускайга өрөспүүбүлүкэ бөрөһүттэригэр аналлаах сэмминээр буолан ааста. Бөрөһүттэр сэмминээр бастакы күнүгэр мустан мунньахтаатылар, кыһалбаларын этиннилэр, оттон иккис күнүгэр Маганныыр суолга турар “Байанай” саха ытын питомнигын сиригэр тахсан, аһаҕас халлаан аныгар уопуттарын атастастылар.

Сэмминээргэ Уус Алдантан, Булунтан, Алдантан, Үөһээ Бүлүүттэн, Амматтан, о.д.а. улуустан сүүрбэттэн тахса бөрөһүт, СӨ Экологияҥа министиэристибэтин, СӨ Биология ресурстарыгар, ураты харыстанар сирдэригэр уонна айылҕа паркараларыгар дириэксийэтин, СӨ Тыа хаһаайыстыбатыгар министиэристибэтин бэрэстэбиитэллэрэ кытыннылар.

“Урегулирование” сытыы боппуруоһа

Экология министириин солбуйааччы Николай Додохов кириити тылыгар бөрөһүттэр ураты дьон буолалларын, бөрө булдуу тула кыһалҕа мэлдьи баарын, министиэристибэ ону быһаара, өйүү сатыырын анаан бэлиэтээтэ. Холобур, Николай Додохов уонна бөрөһүттэр бэйэлэрэ да этэллэринэн, билигин саамай сүрүн кыһалҕа урегулирование боппуруоһа буолан турар. Урут “Кыым” хаһыакка эмиэ суруйбуппут курдук, булт сокуонугар кэккэ уларыыйылар кириэхтэриттэн, урегулированиеҥа үс эрэ күн бэриллэр. Судургутук эттэххэ, ардай аһыылаах мэнээктээри, дьонго-сэргэбэ кутталы үөскэтээри гыннабына, ону сонордоһон бултуурга баара эрэ үс күн бэриллэр. Онтон уһаатын-тардылынныг эрэ – сокуону кэһэбин, быраканыар буолабын. Чэ, баҕар, кыра сирдээх-уоттаах собурууну уонна арбаангы эрэггийэннэргэ үс күн табыгастааҕа буолуо эрэри, бийиги курдук киэн дойдуга ол хайдах да кыаллыбат. Сорох-сорох улуустар аҥаардас үүтээннэригэр диэри иккилии, үстүү күн айаанан тиийиэхтэрин сөп.

Аны туран, итинтибит өссө биир “ноолоох”. Урегулирование лиссиэнсийэтэ “нэһилиэнньэбэ куттал суоһуур буоллабына” эрэ бэриллэр диэн. Сокуонҥа норуот хаһаайыстыбатын, ол аата киһи аһа-таҥаһа буолар, үрүҥ тыһынын өллөйдүүр дьиз сүөһүтүн туһунан, тух да этилибэт. “Ити – элбэх эрэггийэн кыһалҕата. Онон, үгүс эрэггийэн сокуонҥа дьиз сүөһүтүгэр суоһаабына эмиэ урегулирование лиссиэнсийэтин бэрдэрэр уонна кини болдьобун уһатар курдук туруорсабыт. Өтөр көннөрөллөр иһи диэн эрэнэбит”, – диэн Н.Додохов сырдатта.

Бөрө ахсаана сүрдэннэ

Саҥа үйэбэ үктэнэн баран, Арасыйыа норуоттар икки ардыларынаабы элбэх кэнбиэнсийэни ылыммыта, үгүс сөбүлэнгэ илии баттаабыта. Ол иһигэр айылҕа харыстабылыгар, булт эйгэтигэр сыһыаннаах докумуоннары ылыммыта. Инньэ гынан, “кыылга-сүөлгэ гуманнай сыһыаннаах” буолаары, бөрөнү хапкаанынан, туһабынан, дыаатынан бултуурбут тохтообута. Түмүгүн билигин илэ көрөбүт. Энэ да, бөрө да мэнээктээтэ. Аҥаардас Саха сиригэр кыылы-сүөлү кыһынты суолунан аабыы (ЗМУ) түмүгүнэн, 12 тыһыынча кэрингэ бөрө баар диэн буолар. Ол гынан баран, ити киһини улаханньык саарбахтатар сыыппара. Холобур, кыра сирдээх-уоттаах киин улуустарга бөрө үөрэ биир түүн иһигэр хас эмэ нэһилиэк, улуус сириҥ сүптү түһөн, курдат ааһыан, оттон улуус-нэһилиэк булчуттара “биһиэхэ бачча бөрө баар, кэлэн ааста” диэн ааҕан таһаарыахтарын, ол түмүгэр кини ахсаана хас эмэ бүк элбээн көстүүн сөп. Туһааннаах министиэристибэлэр, дириэксийэлэр уонна институттар итини кытта толору сөбүлэхтэллэр. Ол иһин кинилэр билим этэр чаччыларыгар олобуруллар, суот-учуот барыта онон онгоһуллар.

Бөрө ахсаанын тэнниир уонна аабыы уратытын туһунан өтөрдөөбүтэ “Кыым.ру” саайт суруйбута. Онон **Криолитозона биологической кыһалбаларын институтун салайааччыта, билим үлэһитэ Иннокентий Охлопков:** “Федеральной сокуон эрэггийэн уратытын булгуччу учуоттуохтаах. Ол эһэ ахсааныгар эрэ буолбакка, бөрөбө эмиэ сыһыаннаах. Санаан көр ээ, холобур, хайдах бийиги курдук киэн сирдээх-уоттаах дойдуга үс күн иһигэр бөрөнү була охсон ахсаанын абыыааххынай? Ити курдук гуманнай сыһыан атын дойдуларга суох. Биһиэхэ, Саха сиригэр, бөрө ахсаанын киһиттэн атын ким даҕаны хонтуруоллуур кыаба суох. Кыылы-сүөлү кыһынты суолунан аабыы (ЗМУ) түмүгүнэн, Саха сиригэр 12 тыһыынча бөрө баар диэн буолар. Ол гынан баран, бийиги онгорбут ыйытынныкпыт чаччыларынан, Саха сиригэр 3 – 4 тыһыынча кэрингэ бөрө баар. Ол да биһиэхэ элбэх. 1980-с сс. 500 – 600 бөрө баара, ол сөп

этэ. Итиччэ ахсааннаах кыыл улахан хоромньуну онгорбот”, – диэбитэ.

Төһө лиссиэнсийэ бэриллэрий?

Саха сиригэр билигин бөрөнү анал биригээдэлэр, урегулированиена дьарыктанааччылар уонна биригээдэлэр спортивнай-любительскай лиссиэнсийэни сылдыааччылар бултууллар. Урегулирование лиссиэнсийэтэ нэһилиэнньэ олоһор куттал суоһаабына эрэ бэриллэр. Онон, оннук көҥүл элбэхтик бэриллибэт. “Сыл баһыгар-атабар” диэххэ сөп. Биригээдэлэр булчуттар 2023 – 2024 сыллардаагы булт дьылыгар 4123 лиссиэнсийэни ылбыттар. Оттон анал биригээдэ 35 баар эбит. Кинилэр кыс ортото төһөнү бултаабыттарын сэмминээргэ чуолкайдаабатылар.

Бэлиэтээн эттэххэ, анал биригээдэлэр сылы эргичи бөрөнү эрэ сонордуур үлэлээх дьон буолбаттар. Холобур, бөһүөлэккэ үс-хас киһи сүбэлэһэн баран, биригээдэ тэринэр, улуустаабы экология салаатыгар бэлиэтэнэр уонна олоһор түүлбэлэригэр бөрө “ыалдьытаабына”, ону сонордоһоллор. Бэйэлэрин нэһилиэктерин таһынан, сорох биригээдэлэр ыңгырынан атын улууска эмиэ үлэлиллэр эбит. Холобур, сэттэ уонун ааспыт Вадим Николин бэйэтэ Дьокуускайга олоһор, биригээдэтэ манна баар. Ол гынан баран, бийыл ыңгырынан араас улууска сылдьан 12 адырҕаны бултаабыт. Нуучча мындыр кырдыаҕа биригээдэтин уолаттары кытта Намга, Уус Майдаба, Кэбээйи Сэбээнигэр кытта тийэн бултуур, бөрөлүүр эбит.

Итинник анал биригээдэлэри министиэристибэ булт тэрилинэн хааччыйар. Ол эрэри,

үгэс курдук, үп-харчы суох. Эгэ, бөрөлүүтү көтүтүөхтэрэ дуо? Ороскуота сүрдээх. Ити күн мунньахха этэн аһарыттарынан, билигин бөрөлүүт биир чаас көтөрүгэр 480 тыһыынча солкуобай ороскуоттанар. Оттон бөрөнү үтүө түмүктээхтик бултуур буоллаха, биир эрэ чаас көпөтүгү өйдөнөр. Инньэ гынан, түмүгэр ороскуот мөлүйүөнүнэн буолан тахсар. Сорох булчуттар “бөрөлүүккэ мөлүйүөнүнэн харчыны “үрдэриэх” кэриэтэ, ол харчыны бийиги курдук дьонго түнгэтин, тизиниыккэнэн, уматыгынан хааччыйын” дэһэллэр. Этэр эттэбинэ, сөп курдук.

Үбүлээһини үрдэтэргэ

Мунньабы салайан ыппыт **СӨ Биология ресурстарыгар, ураты харыстанар сирдэригэр уонна айылҕа паркараларыгар дириэксийэтин салайааччытын солбуйааччы, дириэксийэ сүрүн охотоведа Иннокентий Слепцов:** “Бийиги үбүлээһини үрдэтэргэ туруорса сатыыбыт даҕаны, харчыны тыһыар тустаах уорганнарбыт “чопчу сыыппарата аҕалын” ди-иллэр. Биллэн турар, ол сөптөөх этии эрэри, чопчу сыыппараны биэрэр уустук. Ол иһин, тэрилтэбит саайтын иһинэн булт ресурсатын учуоттуур ыйытык-анкыата онордубут”, – диэн “буруолуу сылдыар” сонуну иһитиннэрдэ.

Ыйытык-анкыата <https://dbrsakh.ru/> саайтыгар баар. Онон булчуттар, охотоведтар, айылҕа харыстабылын бэрэстэбиитэллэрэ, о.д.а. кириэн,

булду, ол иһигэр эһэни-бөрөнү, ханна көрбүттэрин, ахсааннарын, саастарын, аһан иһэрин дуу, олохтоох кыыл буолалларын дуу у.д.а. иһитиннэриини толороллор. Ити ЗМУ-ну солбуйар, түргэнник, ордук-хос кумаабыта-карточката суох кыыл ахсаанын ааҕар биир судургу ныма буолуохтаах. Онон анаан үөрэтиэхтээхтэр, анал куурустар тэриллиэхтээхтэр. Ол барыта бөрө булдуу үбүлээһини үрдэтэри туруорсарга наада буолуохтаах.

Тириини туттарыы эридьизэ

Бөрөнү бултуурун бултаан баран, кумаабыны-докумуону сөпкө толорон тириитин туттардаххына эрэ, харчыны аахсыаха сөп. Урут улахан бөрө тириитин иһин 20 тыһыынча солкуобайы төлүүр эбит буоллахтарына, быйылгыттан 30 тыһыынча буолан турар. Ити – “бириэмийэ” дэнэр. Ону таһынан, улуустар харчынан “бириэмийэни” бэйэлэрэ эмиэ олохтоохтарын сөп. Ол уруккуттан биллэр эрэри, сороһор бийиги дьоммут докумуон ирдэбилин сатаан толорбокко моһуогураллар.

Ол иһин **СӨ Булка департаментын сүрүн исписэлиһэ Артур Дмитриев** бөрө тириитин тутар быраабыланы анаан-минээн кэпсээтэ.

Кини эппитинэн, СӨ бырабылыстыбатын 340-с №-дээх ураабынан, улахан бөрө тириитин иһин 30, оттон оҕо бөрө иһин 10 тыһыынча солкуобай көрүлэр эбит. Быйыл анал куонкуруһу аһан, булт тириитин Дьокуускайга Жорницкай уулуссатыгар баар “Түүлэби таҥастыыр киин” (“Центр заготовки пушнины”) тутар буолбут.

Экология министиэристибэтин дьаһалынан, бөрөнү бултаахха 4 сүрүн докумуон толоруллуохтаах. Бастатан туран, анал быһыылаах сайабылыанна суруллар. Сайабылыанна тустаах уорганнар саайтарыгар, улуустаабы иниспиэксийэлэргэ баар. Онон булчут аата-суола, харчыны ыттарар реквизиттэрэ (бэйэлэрин эрэ киэнэ, ойох-оҕо киэнин биэрэр табыллыбат) булгуччу кириэллэр. Иккиннинэн, “акт изъятия” диэн онгоһуллар. Үсүһүнэн, бултуур лиссиэнсийэ “корешога” толоруллан сыһарыллар. Төрдүһүнэн, бэтэринээр ыспыраапката (сибидиэтэлиститэ) баар буолуохтаах. Бэлиэтээн эттэххэ, аакт толоруллуута эмиэ туспа ирдэбиллээх.

“Аактаҕа хайаан даҕаны үс киһи илии баттааһына баар буолуохтаах: 1) бултаабыт киһи бэйэтин илии баттааһына; 2) Экология комитэтин эбэтэр Булт департаментын иниспиэктерин илии баттааһына; 3) улуус бэрэстэбиитэлин илии баттааһына (дьаһалта үлэһитэ, тыа хаһаайыстыбатын исписэлиһэ, нэһилиэк дьокутаата, о.д.а.)”, – диэн Артур Дмитриев өйдөнөр гына быһаарда. Ити ирдэбиллэр туолбатах буоллахтарына, тириини тутпаттар. Хата, туттааччылар булчуттары өйөөн, докумуону сыһа толорон аҕаллаахтарына “онтугут итэбэс, тириини хаалларан эринг, докумуону ситэрэн аҕалын” дииллэр эбит. Кыйдаан кэбиспэттэр. Ол иһин булчуттар кинилэргэ махтаналлар.

Оттон “туттарыллыбыт тириини харчыта кыбаартал бүттэбинэ, үүнэр кыбаартал сангатыгар кэлэр” диэтилэр.

Сэмминээр төһө да кылгас буоллар, бэрт туһалаахтык ааста. Тустаах уорганнар да сонуну кэпсээтилэр, булчуттар да этиннилэр.

Альберт КАПРИНОВ.

Үрэх үрдүгэр

Күн оройо буолбут. Ол тухары Дьэкиимнээх отуларыттан тахса иликтэр. Ардахтаан сыгаллар. Саатар, өлүү болдьохтоох диэбиккэ дылы, бэргэнэ саба былыт кэлэн курулатан, субу бүтүөхтээх үлэни атахтаата. Дьингэ, Ньыкаас баара эбитэ буоллар, таах сытыаран бэрт. Тугу эрэ булан үлэлэппитэ баар буолуо этэ. Дьэкиим күөһүн өрөөрү, ойууртан амынньыар ажалла. Уолаттар балааккалар-ыттан быкпатылар.

– Оо, дьэ, абаккалаах да дьоннугут... Чэ, турун, Ньыкаас сотору тийээн кэлиэ. Чэйди охсон баран бэбэһээнги бугуллар-бытын тизриэхпит, – дии-дии, Дьэкиим күөһүн өрө сырытта.

Ким даҕаны муннунан да, айабынан да тыммат. Кутаа оттуллубутгар, ас бэлэмнэммитигэр эрэ Өлөксөй уол аа-дьуо тыылланнаан, орбостон турда.

– Хайа, киһин тобо турбат? – Болуодьа ыйы быһа “мөдүөбэйдээн” илиһиннэбэ дии, – диэн Өлөксөй албакаат-тыы охсор.

Ол икки ардыгар Болуодьа уол, киһи эрэ буоллар, балаакка-катыттан өнгөс гынна.

– Ычыы-ычча... Тугун тымнытай?! Дьаат халлаана... Дьэ-элээн да хаалбакка... Наһаа мин-ныгэстик угуяа сыттаахпына, саатар, бу киһи суорбаны бүтүннүү былдьаан, киһини үлүтэ сыста дии, – диэн Болуодьа киһитин диэки бэрт өһөнөөхтүк көрдө.

– Самаан сайын үлүйбүт диэн суох ини... Чэ, түргэнник суунан-тараанан чэйди охсун. Халлааммыт тура түһэрэ дуу, ходоһабытыгар кириэхпит этэ. Киһи эрэ ойохтонор баҕайыта.

– Болуодьа, Ньыкааска “суорбана ажал” диэн эппитиг дуо? Түүнү быһа киһини убахтаары сорбун сордоотунг дии. Сүгүн утуйбатым. Ойобунг хоонньугар сытар курдук санаммытын дуо? – диэн Өлөксөй үөнэ баппакка хаадылаата.

– Саҥа ойохтоммут киһи буолумуна... Хата, үрдүгэр ыттыба-тахпар баһыба. Оо, дьэ, ойбум аттыгар сыттарбын ньи... Бу аан дойдуга ойох хоонньун саҥа миннигэс суох, – Болуодьа таах олонор биэрбэтэ, хардаран истэ.

– Һы-Һы, мөдүөбэйиҥ аныаха диэри ааһа илик дуо, нохоо? Ыйы быһа хоонньоһон баран салгы-баттарын көрүөҥ этэ... – диэн Дьэкиим саҥа аллайда.

– Дьэкиим, дыахтары кытары үйэ-саас тухары да хоонньоспунг иһин салгыбаккын. Хас түүн айы өссө миннийээн иһэр, – Өлөксөй иккитэ ойохтоно сылдыбыт улахан уопуттаах киһи быһыытынан “сырдата” олондо.

– Ойохтоох дьон, эһиги билэн эрдэххит?! – диэт, Дьэкиим өрө тыынан баран, табаарын уматтан тугу эрэ саныырдыы ходоһа уңуор баар ойуур сабатын одуулаһа олондо. Бэрт дьиибэлээхтик мүчүҥнээн ылла.

Өлөксөй уол, Дьэкиим туох кистэлэннээх буолуон сөбүй диэбиттии, киһитин сирэйин-харабын одууласта.

– Дьэкиим, эн курдук күүстээх киһи, ама, биир да дыахтары кытары хоонньоспотобунг буолуо дуо?! Бука, киһи билбэтинэн-көрбөтүнэн хайа эрэ дыахтарга сылдыбыт буолуохтааххын... – диэн, Өлөксөй ыаспыйалаһа сатаата.

Онуоха Дьэкиим истибэтэх киһи курдук туттан, харабын, били ойуурун сабатыттан араарбата. Уолаттар киһилэрэ саҥата суох барбытыттан бэйэ-бэйэлэрин эрэ көрсөн кэбистилэр. Тугу эмэ ыһыктарай диэбиттии, Дьэкиими одууластылар.

– Мин даҕаны эдэр сылдьан хааным тыгыалыы сылдыар уол обото этим. Биир сайын

биһиги таспытыгар олонбут Бүөт Бөтүрүөбүстээххэ куораттан балтылара кэлэн сайылаабыта. Барахсан үчүгэйэ бөбө. Куорат мааны кыһа диэтэххэ, сахалыы саҥара-ингэрэрэ эчи үчүгэйдик. Күлэн сыһыгырыыра кулгаахпар бу баар курдук. Мин көлөөк түҥкэтэбим бөбө, ол кыыспын кытары хас эмэ күнү быһа айах атан кэпсэппэтэбим. Аттыбар чугаһаан кэпсэтээри гыннабына, кыбыстыбыта буолан, сылтаах булан түргэн үлүгэрдик тэйэ туттарым. Инньэ гына-гына, кэмсинии бөбөтүн кэмсинэрим.

Биирдэ Бүөт Бөтүрүөбүс “кыһы сайылыкка илдээн кулу” диэтэ. Оо, онно мин саҥа дьоллоох киһи суох этэ. Таспар сөбүлээбэтэх курдук дьэ-иэс-куос туттубутум. Кыһым бурдурҕаабыппын көрөн хомой-бута быһылааҕа. Төһө да кэпсэппэтэрбит, дьынгар, сүрэхпитинэн сөбүлэһэр быһыылаах этибит. Уора-көстө одуулаһарбын бэлиэти көрдөбүһү, кыбыстан, кытаран хааларым. Сөбүлүү саныырбын сэрэйэр буолуохтаах. Ол иһин эбитэ дуу, бэйэтинэн чугаһыы сатыыра... Мин түҥкэтэбим бэрт буолан, чугаһаабат этим.

– Оо, дьэ, кэм биһиги буолуохпут... Мин эбитим буоллар... – диэн Өлөксөй кыһытыттан итии чэйин тобо сыста.

– Бэйи, тохтоо... – диэн Дьэкиим быһа баттаата. Чочумча саҥата суох олоҕоохтуу түһэн баран, эмиз мүчүҥнээн ылла. – Бэйэтэ да сытыкан-наах кыыс быһылаах этэ. Соруйан “сайылыкка барабын” диэбит буолуохтаах. Саатар, сайылыкпыт ырааҕа бөбө. Кыра наадалаах киһи сылдыбат сирэ. Ол баран иһэн, үрэххэ тийээн баран мата-сыыкылбыт умуллан хаалла. Мин көрүнэ сатаан кэбистим да – кыаллыбата. Хата, кыһым үөрбүт курдуга. Оттон мин Бүөт Бөтүрүөбүстэн мөбүлүөм диэн куттана быһыытыдым. Кыһым илдэ баран иһэр кэһиитин, өйүөтүн хостоон чэйдээтибит.

Дьэ, онно биирдэ эрэ айах атан кэпсэтибит. Күн кириэр диэри үрэх үрдүгэр олоҕубут. Саатар куйаһа бөбө. Кыһым эмискэ баҕайы ойон туран былаачыйатын устаат, ууга ыстанан кэбистэ. Үөрүүтэ-көтүүтэ, күлүүтэ-салыыта үрэби биир гына аймаата. «Уу барахсан сылааһыан», – дии-дии, аны миигин соскойдоото. Оччо соһуллан баран, өһөс торбос курдук туруон дуо, ууга киридим. Кыра оҕо курдук мэнниктэтибит. Мин уу аныгар киирэн кыһым биилиттэн кууһан ылым. Кыһым эмискэ эргиллэ түһэт, сыгыннах түөһүнэн сыста түстэ. Мин долгуйан эр хааным иирбит курдук биир кэм сүүрэлэс буолла. Мэк-тиэтигэр, мэйиим эргийэн ылла. Чочумча оннук таалан турдубут.

Кыһым уоспугтан ууруо диэтэ быһыылаах, харабын симэн, уоһун чорботон турар. Ол гынан баран, тобо эрэ эмискэччи тэйэ туттан тыаҕа табыстым. Тугу да сангарбакка уоппун оттон биэрдим. Кыһым тахсан инчэбэй таҥаһын утулан сыгыннах бэйэтэ эрэ тунааран турда. Оо, күн киирэн ээрэр кэрэ көстүүтүгэр кыыс этэ-сиинэ, быһыыта-таһаата кытарыгыттан көстөрө, эчи, үчүгэйдик! Мин ол кэрэ көстүүнү одуулаан, саҥата суох айахпын атан олоҕум. Кыһым туох эрэ таҥаһын бүрүнэн, аттыбар кэлэн, санныбар төбөтүнэн ууран сытынан кэбистэ. Мин эр хааным сүүрэлээн сүгүн олоҕо-б-

тум. Эмискэ кыыспын ыга кууһан баран өрөһүспүтүү үрүт-үөһө сыллаан-уураан бардым. Киэр анныбата. Төттөрүтүн, моон-ньуар иилистэ түстэ, бүрүнэн олоҕубут таҥаһа сиргэ налыс гынна. Кыһым сыгыннах түөһө бу баарбын диэбиттии мөлбөс гынна. Мин симмэр түһэн, тизэр баттаатым... Оо, ол түүн таптал уота өрө кытыаста түспүтэ. Ама да ааспытын иһин, субу баардыы саныбын.

– Биһиги да киһибит наадыйдабына, син эр хааным киллэрэр эбит дии... Онтон, дьэ? – Болуодьа имэнгээбэ истэн ис-иһиттэн баҕаран ылла. Чөрбөйөн олонор иһиллээтэ.

– Онтон туох буолуой... Соннук сарсыардаанга диэри өйө-төйө суох таптаспыппыт. Онтон эмиз сөтүөлүү-сөтүөлүү мата-сыыкылбытын онгостубуппун. Киһириитэ биирдэ айаннаа-быппыт. Тиийбиппит, Маайа-лаах ыксаан, түүнү быһа утуй-батахтар этэ. Түрүлүн бөбөнү түһэрэн, араасыйанан Бүөт Бөтүрүөбүстээххэ биллэрбиттэр этэ. Биһиги астыммыт сирэй-битин көрөн, Маайа өссө ордук кыйахаммыта. Мин буруйдаах киһи сизиринэн төттөрү айанна-абытым. Ол кэннэ сонно тута тыаҕа окко ыппыттар. Бүөт Бөтүрүөбүс онгоһуута буолуохтаах. Оттоон кэлэрбэр кыһым хайыы үйэ куорат-таабыт этэ.

Онно төһөлөөх дууһам хаанынан ытаабыта буолуой?! Кыыспын сайыһан эрэ хаалбытым. Кинини санаабатах күнүм диэн суоҕа. Ол кэннэ кинини көрбөтөбүм. Эһиилигэр сэмээр кэтэһэн көрбүтүм да – кэлбэтэбэ.

– Бүөт Бөтүрүөбүстээххиттэн ыйталаспатабын дуо? – Өлөксөй долгуйбут киһи быһыытынан.

– Ыйталалаһан көрбүтүм да, мааны кыһы миэхэ тэҥниэхтэрэ дуо... Чугаһаппатахтара. “Тугун буолан ыйыталаһабын?” диэн күлүү гынан ыппыта. Икки сылынан Бөтүрүөбүстээх атын оройуонуга көспүттэрэ. Дэриэбинэбэ биирдэ да кэлэ сылдыбатыхтара. Бүтүтэһит ол. Дьынэ, чаччы таптаабыта эбитэ буоллар, бэйэтэ да сурук эгин суруйуон сөп этэ буоллаҕа... Сэмээр күүтэн көрбүтүм да – суоҕа. Кэлин хас да сыл буолан баран, Дьокуускайга улахан чыыннаах киһиэхэ эргэ тахсыбыт үһү диэн истибитим. Бэйэтэ эмиз бөдөн тэрилтэ хотуна буолбут диэбиттэрэ. Миигинньик киһини санаабатахтара да буолуо. Тапталбыт барахсан биир түүннээх буолбута.

– Ким диэн ааттаабыт? Билигин кими баҕар булуохха сөп, – диэн Болуодьа иннин биэрбэтэ.

– Сайылык диэн дьиибэ аат-

таах этэ. Билигин ким диэн эбитэ буолла... Һы-Һы... Сэбиэскэй былаас саҥана дьон оболорун, бэл, кизэник тарҕаммыт сахалыы аатынан ааттаабат этилэр. Билингэ диэри Сайылык диэн ааты истэ иликпин. Кыыс аҕата туох эрэ учуонайа үһү. Ол иһин кыһыгар сахалыы эриэккэс ааты биэрдэбэ буолуо...

– Сайылык... Сайылык диэн ааты ханна эрэ истибитим ээ... – диэн Болуодьа төбөтүн сын-һа олондо. Онтон эмискэ тэйэ барда:

– Ээ, дьэ, өйдөөтүм. Миигин кытары бииргэ сулууспалаабыт уол ийэтэ Сайылык диэн этэ. Тугун дьиибэтэи диэн дьиибэргии санаабытым. Чаччы, кини эбит. Сулууспалаан иһэн Дьокуускайга дьизэлэригэр хонон турардаахпын. Табаарыһым аҕата, чаччы, туох эрэ тойон этэ. Ол аата, Дьэкиим, табаарыһым ийэтэ эн тапталың эбит буолбаат! Эн Сайылыгың... Миигин хантан сылдыарбын ыйыталаспыта буолан баран, эйигин ыйыппатаҕа... – дии-дии, өрө уһуутаан иһэн накыс гынна.

– Баҕар, Сайылык диэн ааттаах дыахтар элбэбэ буолуо... Уонна кини да буоллабына, хайдаҕый? Былыргыны былыт саптаҕа эбээт. Кини эбитэ буоллар, ыйыталаһа этэ. Хайыы үйэ умнан кэбистэбэ. Эдэр сылдьан мэнниктэбитин саныыр үһү диэтэбинг дуу... – төһө даҕаны инньэ диэн баҕарбар, Дьэкиим ис-иһиттэн долгуйан барда. Мэк-тиэтигэр, саҥата ибигирээн ылла.

– Ол да иһин, үнүр холоучуйан баран «Сайылыгым барахсан» дии-дии ылаары эбиккин ээ. Биһиги, акаарылар, Дьэкиим сайылыгы ахтыбыт диибит ээ. Көр эрэ маны, ким туһунан ыллаабыккын, дьэ, биллибит ээ, – диэн Өлөксөй саҥата биир кэм өрө көбдүүрэ түстэ.

– Дьэкиим, эн Сайылыгы кытары таптаһың хас сыллаабыта этэй? – диэн ыйыта-ыйыта Болуодьа дьэбэлээхтик көрдө.

– Ээ, өйдөөбөппүн. Бадаҕа, 1975 сыл сайына быһыылааҕа, – диэн Дьэкиим ахсарбатахты хоруйдаата.

– Дьэкиим, ол аата, табаарыһым Киэсэ эн уолун буолуон сөп эбит. Кини эмиз 1976 сыллаахха төрөөбүт ээ. Бу санаат-ахпына, эйиэхэ тугунан эрэ майгынныыр курдук эбит.

– Ама дуу?! Киһини онон-манан дьээбэлэи олодуман. Чэ-чэ, буолары-буолбаты ыаһаһаһыман. Ходоһабытыгар кириэх. Күтүрдэргэ таах сибиз ону-маны кэпсээн... – диэт, Дьэкиим хап-сабар атырдыабын ылан сыһыы диэки хаама турда.

Уолаттар эмиз туран, хомунан киирэн бардылар. Дьэкиим ырааппытын кэннэ, Өлөксөй сэрэнэн табаарыһыттан ыйытта: – Болуодьа, кэм иһин үөнэ баппакка Дьэкиим мунҕаабы дьэбэлээтинг дуу? – диэн Өлөксөй соччо итэбэйбэтэхти туттан атырдыабын сүктэ.

– Чаччы буолбакка. Мин итинник дьыаланан дьээбэлэнэ-эчим суох. Табаарыһым Киэсэ, чаччы, Дьэкиим уола эбит. Ийэтэ Сайылык диэн ааттаабын иһин сэрэйдим. Оччолорго улаханга уурбатабым, тоқкоолоһо да сатаабатабым.

– Оччотугар, нохоо, табаарыскын дойдугар ыгырыһыгың ээ, быһыыта. Дьингээх аҕатын билиһиннэриэхпит дии, – диэн Өлөксөй өрө көрөн турда.

– От үлэтэ бүттэр эрэ, аны күһүн табаарыспын дойдубар ыгырар эбиппин. Кэргэммин эгин билиһиннэрэ таарыйа. Саатар, сыбаайабар кэлбэтэбэ, – диэн уолаттар былаанныы-былаанныы ходоһаларын диэки бара турдулар.

Арай Дьэкиим туох да саҥата

суох отун тизэрэ бырабаттыы сырытта. «Ити уол тугу-тугу кэп-сирий?! Киэсэ, чаччы, мин оҕом буолуо дуо? Сайылыгым барахсан, ама, миигиттэн оболоммота буолуо дуо? Хайдах эрэ киһи итэбэйиэн баҕарбат. Тоҕо тугу да биллэрбэтэбэ буолуой... Арааһа, тыа түҥкэтэх уолун үөрэхтээх кыыстарыгар тэҥнээбэтэхтэрэ буолуо. Ама, кини эмиз буолуо дуо... Оттон, били үрэх үрдүгэр «эйигин эрэ таптыбын, хаһан да умнуом суоҕа» диэн сибигинэйэ хоммота, ама, сымыйа буолар дуо... Оо, абам да буолар эбит. Тоҕо, тоҕо?» – диэн саныы-саныы Дьэкиим олорунан кэбистэ. Табаарын уматтан чочумча олондо. Харабар эмиз, били үрэх үрдүнээби таптал кутаата көстөн кэллэ.

Күһүн булт саҥана, Дьэкиим дьизитигэр соботобун чэйдээри олоҕодуона, Болуодьа биир бөдөн киһини батыһыннаран ки-ирэн кэллилэр. Чочумча саҥата суох турдулар. Дьэкиим кирибит дьону өрө көрөн турда. Болуодьа хап-сабар:

– Дьэкиим, бу Киэсэни дойдубар бултата ыгырдым. Табыллар буоллабына, эн бултур сиргэр бараары гынабыт. Сөбүлэһэр буоллаҕына, илдэ барыан дуу? – диэн ыйыталаһа турда.

Аттыгар кэлэн аргыйы Дьэкиим кулгааҕар: “Эн Сайылыгың уола Киэсэ...” – диэтэ. Дьэкиим аан аттыгар турар киһини одууласта, туох да диэн булбата. Онтон чочумча буолан барда:

– Кирибит дьон, чэйдэһинг... Хаһан булка тахсарбытын кэпсэтиэхпит, – диэмэхтээтэ.

Били кирибит киһи эмискэ Дьэкиимнэ утары хааман кэллэ уонна:

– Аҕаа... аҕаа... Дөбөрүм Болуодьа барытын кэпсээбитэ. Ол кэннэ утуйар уум алдьанан, ийэбиттэн эн тускунан ыйыталаспытым. Мин, чаччы, эн уола эбиппин... – диэт, Дьэкиими кууһан ылла.

– Киэсэ... Сайылыгым барахсан миигиттэн оболоммота буолуо диэн өйбөр да обустарбатабым. Кинини ол күнтэн ыла көрбөтөбүм, тугу да биллэрбэтэбэ... Бачча тухары уоллаахпын билбэккэ сылдыбытым, – диэн Дьэкиим харабыттан уу-хаар баһан, санна ибигирээн ылла.

– Аҕаа, ийэм ол сыл эйиэхэ сурук бөбөтүн суруйбут үһү да, эйигин “эппизтээбэтэбэ” диир. Миигин төрөппүтүн кэннэ, эһэм аах түргэн үлүгэрдик Москубаҕа үөрэххэ ыппыттар. Онно үөрэнэ сылдьан аҕабар кэргэн тахсыбыт. Миигин кириһиннэҥ аҕам бэйэтин төрөппүт уолун курдук ииппитэ, – диэн Киэсэ кэпсиитурда.

– Ол аата, Сайылык суругун Бүөт Бөтүрүөбүстээх дыһайдахтара. Кинилэр кыыстара оччолорго почтаҕа үлэлиирэ. Оттон мин уоллаабым да туһунан билбэккэ сылдыбыппын...

– Биирдэ обургу сааспар албаска эһэм айахтатан кэбихэн, ииппит аҕам дьингээх буолбатабын билбитим. Ийэ-биттэн ыйыталаспыппын тугу да сангарбатаҕа. Бу кэлээри сылдьан эппиппэр – эйигин көрсүөн баҕарарын эппитэ. Аҕабыт суох буолбута уонча сыл буолла. Ийэм ыарыһыйар буолан кэлсибэтэ. Миигин: “Аҕабын кытта баран билс, табыллар буоллабына, илдэ кэлээр”, – диэн көрдөспүтэ.

Дьэ, онтон күө-дьаа буолан сэхэргэ-сэхэргэһэ чэйдээри остуолга олоҕдулар. Дьэкиим барахсан чорон соботох олоҕубута сыччаа... соһучу оболонон халалытыттан, Сайылыга барахсан киһиттэн уол оҕону төрөппүтүттэн дьоллонон, ис-иһиттэн сырдаан ыччатын көрө олондо.

СИККИЭР.

Тумарыкка

Күдэрик туман

Тумарыктыан түһэн, дьэ, күн бөбөтө! Били, «барбатах балык миинин курдук бүдүө-бадаа халлаан» дииллэрэ – илэ бэйэтинэн. Түүппэбирэн, түгнэстэн түһэн ньи! Ханан да быыс, хайабыс көстүө диэн саараама. Аны туран, тымныытыката, салгынын хойууката! Манныкка муннугунан тыынан, саатар, санаа курдук эбирийэ түһэн ылыан баара дуу – түөһүг иһэ сонно аһыйбытынан, хам туппутунан барар, ыарахана сүрдээх. Оттон, дынгэр, хаһан эмэ аламай манган күн көмүс сардангатын үөрэ-көтө ыспахтыах, санныыар санаа сабардаабытын самыннарыах тустаах этэ эбээт! Ол эрэри, кэбис, оннукка тийэр сәниэ-мэрик мөлийбит быһыылаах. Барар сир бағана үүтэ, кэлэр сир кэли үүтэ диэн бу буоллаба. Сүрүкэтин...

Киһи барахсан бу Орто дойду күөх кырсыгар туораах бурдук кэриэтэ торолуйан, өссө хойдон, ханан да быһа суох силигилини аһыан тахсар биитэр иинэн-хатан, суола-иһэ суох симэлийэр оһоһуулаах буоллаба. Ол барыта били сиэмэнг хайдабыттан улахан тутулуктааба чачхы эрээри... ким билэр.

Үрдүкү Айыыларбыт олобу салгыыр, тупсарар туһугар оһону-урууну уһатын, ол инниттэн сыал-сорук оһостон оһорун диэн, бу дойдуга олохтоотохторо. Ол аата, дыолбут-соргубут – оһо, үөрүүбүт-көтүүбүт төрдө – оһо. Оттон мунгмут-сорбут төрдө тугуй? Ама, оһо үһүө?!

Оччолорго

Силип аҕата оччотообу кэминэн додо курдук үөрэхтээх, нэһилиэккэ балаҕа биллэр-көстөр киһи этэ. Тыла-өһө уһун киһи этиэ дуо, дьэ, этэн баран кэлээр диэн атаарбыт барахсаннара диэн кини буолуо, бука. Төһө да хамыһаар, интэлигиэн аһааннааһыгар киллэрдэллэр, хара үлэбэ, ордук сүгэр-көтөбөр өттүгэр кыайыгас, туохтан да ингэн-толлон турбат хоһуун этэ. Арай хоро салан буолан, кыра да наадаба, холобур, хотонугар күкүрү сэлбийэ түһүргэ энгин олох быстан түһэрэ. Сүгэтин уга тоһуннабына, оттулла турар халаанга оһобор уган, чаас курдугунан, уот сиэн бүппүтүн кээнэ, онтон таһаарар түбүгэр түһэрэ уонна чугастаабы оһонньотторго уктата барара. Ол уот сиэбит сүгэтин биитэ туох аанһа буолаахтыай...

Оһонньоругар холоотоххо, Өлөксөөн сыты-хотуу, барыга-бары сыһыамах этэ: иистэнньэҥэ диэн, асчыта диэн. Соробор Кууһумата тулланас уктаах былгыгы үйэтээби өтүөтинэн дьэбиннээх тоһобону өбүлүтэ оһсон мунгнана турарын көрдөбүнэ, өрө сирбиэтэнэн кэлэн, начаас ыккардыгар хам саайан кэбиһэрэ уонна «эйиэхэ ити баар» диэ-

биттии, оһонньоро эрэйдээби суптурута көрүтэлээн кыайара.

Силип тэрилтэ дьыэтин кыпкыарабас хоһугар сыккыраан оһорбуттаахтарын үдүк-бүдүк өйдүүр. Кизһэ утуйаары сытан ийэтэ аҕатын «тойонгуттан кэнгэс хосто көрдөс биитэр хайдах эмэ гынан аны саас, дьыл имийиитэ, дьыэтэ туттуохха» диэн сулуйан тахсара өйүгэр хатанан хаалбыт. Дьэ, кырдык, кыарабаастара, кыбычыыннара диэн сүрдээбэ. Ол үрдүнэн Дьоккуускайтан сыл баһыгар-атабар артыыстар кэллэхтэринэ, сэбиэт дьаһалынан хайаан да кинилэргэ биир эмэ киһини, соробор иккини дабыны бу ыспаларыгар түһэрэллэрэ. Хоһоһолонор буоллахтарына, ийэлээх аҕата оһох ойоһонунан сиргэ утуйалара. Оннук тоһоос үүннэбинэ, Силип обургу, хата, Тулук диэн атаһыгар баран хоһоро. Дьэ, онно, элбэх оһолоох ыалга, хойукка диэри арааһы бары оонньууллара: харах симсиитэ, хаамыска, биһилэх кутуһуу – барытын ааһан ситиэн баара дуо.

Аҕата, төһө да аҕытаатар, араатар бэрдэ, бырапагандыыс аатырдар, олобун-дьаһабын, дьыэтин-уотун туһугар ончу кыһаллыбат быһыылааба, наар уопсай дьыала туһугар, үлэтигэр умса-төһө түһэрэ. Хата, ийэтэ дьонун Бүөт бөтүрүөп саҕанаабы дьыэлэрэ өтөхсүйөн турарын иннэ биир көстөөх сиртэн көтүртэрэн аһалан, почтаттан чугас туттаран арыый өрө тыыммыттары.

Кэлин, Силип лаппа улааппытын кээнэ (алтыс кылааска үөрэнэр быһыылааба), эмиз ийэтэ сүүрэн-көтөн, кимнээби эрэ кытта кэпсэтиһэн дьыэлэрин салҕаммыттары. Дьэ, дыбарыас диэн бу этэ! Арай үөл маһынан муосталаабыттары сотору соһус буолаат, оллура-боллура улаатан, ардьайан-дыардьайан тахсыбыта, бэл, Силип уруучуката, хараҥааһа ол ыпсыыта суох кизг хайааһынан түһэн хаалан эрэйдиирэ.

Ийэтэ кырдыан оһорон: «Аһан эрэйдээх төһө да хоро салан буоллар, туох эмэ диэн хоһоппутун төрүт өйдөөбөппүн, хата, ол оннугар бэйэм төһөлөөх ньансыммытым, сүрэх ыарыыта онгорбутум буолуой?! – диирэ. – Ол эрэри киниттэн атын эбитэ буоллар, киһилии дьыэ-уот туттан, сылааска-сымнааска оһорон үйэтин арыый да уһатыа хааллаба», – диэн хом санаатын биирдэ эрэ эппэтэбэ.

Кырдык да, Силип бу оһорон санаатабына, төрөппүттэрэ кини туһугар кыһаллан да биэрээхтээбиттэр эбит. Биирдэ алын кылааска үөрэнэ сылдьан «ийээ, бүгүн нуучча тылыгар «5» сыананы ыллы-ым!» диэн кэпсээннээх кэлбитигэр ийэтэ хам кууһан туран оройуттан сыллы-сыллы «оһом котоку маладьыас, үөрэхтээх, хамыһаар буоллабына, Дьоккуускайга таас дьыэлэниэ, онно тийиэн, дьэ, быр бааччы олоруохпу-ут!»

диэбитин санаан, кэгириитэ аһыйан кэллэ.

Ийэлээх аҕата эрэйдээхтэр уоллара кыабыран, тос курдук тойон буоларыгар тийээхтээбэтэхтэрэ. Били, таас дьылэһэнэр энгин туһунан ыраламмыттары соннук таах хаалбыта.

Олох салҕанар

Силип, аҕатын батан, тыл-өс балай да баар киһитэ буолбута эрэри, уһанар-хайыыр өттүгэр хайаахтыай – син биир өнүйбэтэбэ, били, аҕатыттан хаалбыт тулланас уктаах өтүөтинэн сөп буола-буола тарбаһын оһсунан өрө экириирэ. Ол да буоллар баардаах баара өттөбө – үөрэхтэнэн, салайар үлэбэ сыстабаһа улам биллэн барбыта. Кэргэнэ Кэтириис барахсан туохха барытыгар илэмэ-салама түсүһэн, көх-нэм буолан абырыыра. Арай Айыһыттары, тоһо эбитэ буолла, биир эрэ оһону ирээттээбитэ – Эрдыгэни.

Бу ыаллар хара бастаангыттан табыллан, кыабыран барыттары диир омун буолуо. Маннай билсэллэригэр, туохтара кэлиэй, уопсайга кыбыллан оһороохтообуттары. Дьэ, онно этэ дии – Силип дьыэ-уот көрдөөн куораты биир гына кэрийэрэ. Биирдэ табаарыһа Рафаил Исламов уонча кыбадырааттаах үүтэнин (буору кытта эрбии көөбүлүн симэн онгорбут хаптаһын дьыэ – «засыпнушка») икки хонукка уларсыбытыгар атаба сирин билбэт буолуор диэри үөрбүтэ. Сол кизһэ медучилище уопсайыттан Кэтириинин аҕалыта уонна ханна да быппакка таптал кутаатыгар төбөлөрүн оройунан түспүттэрэ. Ону хаһан умнуой?! Уоллара Эрдыгэн ол икки түүн үөскээбит буолуохтаах...

Эмискэчи да буолбатар, үлэтигэр маннай – хос, онтон арыый тупсабай мас дьыэ биэрбиттэрэ. Киһи барахсан сылаас дьыэлээх-уоттаах буоллабына, үлэтэ табыллар. Үлэтэ эрэ буолуо дуо – барыта!

Күннэрэ-ыйдара соботох уолларыттан – Эрдыгэнтэн – тахсара. Кини туһугар тугу да кэрэйтэттэрэ. Силип ийэлээх аҕатын кытта кыарабас, тымныы дьыэбэ эрэйи-муну көрбүт кэмэ өйүттэн ончу сүппэт этэ. Оһон-манан эмэбирэн, сэмнэх буолан бүппүт муосталара муннугунан түннүгүрэн тахсарын ийэтин кытта быһабынан ньиччи кыһайаллара эрэри, онтулара син биир атын сиринэн туртайан, саһарымтыан, тахсан кэлэ турара.

«Аныгы үйэбэ үөрэхтээх эрэ буоллаххына, киһи-хара буолуон» диэн, уолларын бибилиэтиэкэбэ сырытыннараллара, олохторугар элбэҥи ситиспит биллиилээх дьон тустарынан кэпсиптэрэ. Ол курдук сылдьан уоллара хороочу улаатан тахсыбытын билбэккэ да хаалбыттары. Сахаба көстүүлээх ычат буолбут: үрдүк унуоһаах, дарабар сарыннаах, сирэйэ-хараба ийэтин

батан, ис кирибэх. Киһинг өссө хоһоон суруйар, кэнсиргэ соруйтарыта суох соботобун тахсан ыллыыр.

Эрдыгэн оһуолатын үрүн көмүс мэтээллээх бүтэрбитигэр Кэтириис үөрүүтүтэн ытамныйан ылбыта, оттон Силип буолуохтаабын курдук ылыммыта. Итиччэ элбэх такайы кээнэ ситиһии кэлиминэ, кылаабынайа, сөбүлүүр үөрэбэр кириэн идэни баһылыыра.

Кэтириис эрэйдээх сыратын-сылбатын оһоччу оһотугар уураһын быһыгар Силиби «добоор, билингитэ тос курдук дуоһунастаах эрдэххинэ, харчыта мунуоһа уонна куоракка таас дьыэтэ ыла оһуоһа» диэн, утуппат да, оһорпот да буолбута. «Эмээхсиним сөпкө этэ-эктиир, бу оһорор кыбартыралара – тэрилтэ дьыэтэ, онон хаһан баҕарар босхолоо диэхтэрин сөп» диэн түмүккэ кэлэн, Силип Кэтириинин элэ-была тылын ылыммыта.

Ол эрэри былааннаабытын барыта энкилэ суох сатанан иһэрэ буоллар, аптаах оһуоруйаба маарыннаа этэ. Дьынгээх олоһо хаһан да оннук буолбат. Эбиитин Кэтириинэ ыарытыар буолан хаалбыта. Эмчиттэр «бу ыарыны арай кыраныысса таһыгар кыайахтарын сөп» диэн, уодаһыннаах түмүк таһаарыттары. Уолларыттан кимтээбиттэрэ. Эрдыгэннэрэ Дьоккуускайга университетка үөрэнэрэ.

– Оһом үлэһит буолан, кэргэннэнэн, сиэн минньигэс сытын билбэккэ баран эрдэбим. Добоор, Силип, били, эппитим курдук, туох баар ууруу харчыбытынан дьыэтэ ылаар, саатар, оһобут оһордун, – диэн, Кэтириинэ эрэйдээх кэриэһин этээхтээбитэ.

Кытаанах оһоһуу

Силип кэргэнин кэриэһин толорбута: куоракка үс хостоох таас дьыэ ылбыта. Биэнсийэтэ – отуттан тахса тыһыынча, бэйэтигэр бабас тийэр. Уола улуус киинигэр үлэлиир, кэргэннээх, үс эмдэй-сэмдэй оһолоох. Арай дьыкитэ диэн, Силип сиэннэрин көрбөтөбө ыраатта. Бу сыакардарын эһэлээхпит диэн, куйаларыгар-мангыларыгар да оһустарбаттар быһыылаах: адыас атын кыһалбалаах дьон.

Иллэрээ сыллаахха бырайыаһын туһанан, «сиэннэрбин аһынным» диэн, тийэ сылдыбыттаах. Кэһиитин халбаһы, дьаабылыка, аһыларынан оонньуур ылбыта баара...

Улахан сиэнэ сирэйин мырдыччы тутта-тутта:

– Маамаа, ити эһэ тоһо акаарытай, планшет аһалыаһын, – диэн тыллаах буолбута.

Онуоха ийэтэ:

– Аргый, аны эһэн истиэбэ. Хайдах эмэ гын «хайытан» син биир ылларыахпыт, – диэн уоскутар саҕата иһилибитэ.

Оттон кыра сиэнэ, биир обургу соһус дьаабылыкатын пүтбуол мээчигэ оһостон, сааланы биир гына тиргиллибитэ.

Эрдыгэнэ, тоһоос көстүбүччэ, аҕатын куоракка баар кыбартыратын тоһоолоһтута. Бу дьыэ кини аатыгар сурулла сылдыарын эрдэттэн билэр буолан, аҕатын талбытынан дьаһайара. Силип туох дьыэбэ, соботох уола Эрдыгэн кини олобун салгыахтаах эбээт.

Биирдэ уола ньыламан манган сирэйдээх, субу хартынантан түспүт курдук кырасаабыссаны сиэтэн киллэрибитэ. Саҥа кэргэнэ үһү! Оттон оһолоро, Силип сиэннэрэ?! Эрдыгэнэ дьыалабай киһи кизбинэн аҕата ыйыппытыгар, сапсийан эрэ кэбиспитэ уонна быһаччы:

– Жанналыын оһолорбутун кытта күн сарсын манна көһөн кэлэбит. Эн, кырдыабыс киһи, ити кыра хоско оһоруон, чэ, онтон барыта көстөн иһиэ, – диэн, куолутунан дьаһайбытынан барбыта.

Бу дьахтар икки обургу оһолоох эбит. Ити итинэн эрэ бүппүтэ буоллар, мунг ини. Сыл курдук буолан баран, уола аах араһыбыттары, чопчулаан эттэххэ, Эрдыгэн сордоох үүрүлүбүтэ. Ол кэнэ саҥа кийиитэ Силиби харыстыһы дуо, «түргэниик мантан табыс» диэн турбута.

... Дьэ, тумарык да тумарык! Силип бу ханна баран киһи-хара буолар?!

БУТУКАЙ.

“Хаар айан” чөмпүйүөннэрэ: суоппар Николай уонна штурман Клавдия Сивцевтэр

“Кыымнар” Намга сырыбытыгар бастакынан Бүтэй Үрдүгэр тохтоон аабааччыларбытын кытта көрүстүбүт. Көрсүһүүгэ уонча хонуктаабыта Мэнгэ Хангалас Төнгүлүтүгэр ытыллыбыт “Хаар айан” өрөспүүбүлүкэтээби куубагар көрбүрээтэр мотуордаах массыыналарга чөмпүйүөннээбит Николай Сивцеви кытта көрсөн кэпсэтиим.

Сонуннаах, ситиһилэммит аабааччыларбытын кытта атах тэпсэн олорон кэпсэтиэхпит диэн былааннаабыт да, айан кэмигэр бириэмэ кэмчи буолан хаалар: ардыгар ингэн-тонгон элбэби кэпсэтэр кыаллыбат. Ол да гыннар, эдэр дьэ кэргэн баһылыга, икки эмдэй-сэмдэй уол абата, кыра эрдэбиттэн тимир көлөнү кытта бодуустаһан улааппыт Николай лоп бааччы бу курдук кэпси ибуоста.

“Тэбэнэт” бүгүнгү дьоруойа Николай быйыл кэргэнин кытта “Хаар айанга” кытынна. Кэргэнэ Клавдия бастакытын кыттыбыт эбит буоллабына, Николай, албаһаабат буоллабына, манньк хабааннаах күрэхтэргэ кыттан бэһис куубагы илтигэр тутта. Күрэхтэргэ кытарга диэн анаан-минээн атыласпыт көлөтүн – УАЗ массыына – “Ураган” диэн сүрэхтээбит. Туохтан да ингибэккэ, тонну хаары бурбатан олорор, холорук курдук ытыллар, сыыдам сырылаах буоллун диэн. Сивцевтэр дьэ кэргэн карбюратор мотуордаах 15 УАЗ массыына кытта күрэхтэһэн, чөмпүйүөн аатын сүгэн, “Regulmoto” матасыкылынан нагараадаланылар.

– Николай, кэргэнгиниин иккиэн намнаргыт дуо? Тугунан дьарыгырабытыт?

– “Кыым” хаһыат аабааччылар, үтүө күнүнэн! Мин Наммын. Кэргэним Клавдия Үөһээ Бүлүүттэн төрүттээх, мин дойдубар дьэ-уот тэринэн олохсуйарга быһаарыммыппыт. Сааһым – 29, иккиэн саастыбыт. Биригэ төрөөбүт бэһиэбит: үс эдьий-дээхпин уонна бырааттаахпын. Мин П.П. Юмшанов аатынан Нам оҕо үсүрүдүн оҕуолатыгар харабылынан үлэлиибин. Кэргэним оҕолорун көрөр-истэр. Аҕам бааһынай хаһаайыстыбалаах, онно көмө-тирэх буолабыт. Ону таһынан тыа киһитин ис-тас үлэтэ элбэх буоллаба. Үстээх уонна алталаах уолаттардаахпыт. Оҕо ийэлээх абатын, чугас

дьонун көрөн үөрэнэр. Уолаттарбын тэнгэ батыһыннара сылдьан үлэбэ үөрэтэбин, айылбаа сырытыннарабын. Билигин арыый кырлар, улаата түспүттэрин кэннэ булка-алка уһуйан, тырааныспарга үөрэтэн барыам.

– Кыра эрдэххиттэн тиэһинькэ диэн баран муннукка ытаабыт оҕо быһылааххын.

– Сөпкө эттинг (күлэр).

Кыра эрдэххиттэн аҕам Николай Петровиһы батыһа сылдьан тиэһинькэбэ сыстан улааппытым, 5–6 саастыттан тыраахтарга, массыынага олоҕубут. УАЗ массыына эмиэ кырабыттан ыппытым. Тиэһинькэ арахсыспат аргыһым, тэнгэ бодоруһан улааппыт көлөлөрүм буолаллар. Сүүрдэрбин таһынан үлэбэр-хамнаспар, оттуурбар туһанабын. Иллэнг кэм көһүннэр эрэ, гарааспар киирэн тиэһинькэлэрбин көрүммүтүнэн, онгостубутунан барабын. Сөбүлүүр дьарыгым буолан, тиэһинькэлэрбин кытта “алтыстахпына”, бэл, сылаам тахсыбыкка дьылы буолар.

– Дьэ, “Хаар айанга” кытарга хайдах быһаарынныгыт? Тырааныспар олус эппиэтинэстээх, киһи ылла да биир күнүнэн бэлэмнэнэ охсубат.

– Былырын уонна иллэрээ сыл, икки сыл субуруччу, табаарыһым массыынагыгар штурманнаабытым. “Быйыл бэйэм массыына ылынан кыттар эбиппин” диэн быһаарынан, кэргэмминин сүбэлээн баран, Саҥа дьыл кэннэ УАЗ массыына атыласпыппыт. Кэргэним бу дьарыкпын өйүүр-өйдүүр, иккиэн тэнгэ сылдьабыт. Өрөспүүбүлүкэ күрэбин иннинэ, олунньу бүтүүттэн сабалаан хас субуота айы нэһиликтэри кэрийэ сылдьан күрэхтэргэ кыттан барбытым. Сунтаарга бастаабытым, Уус Алдан Түүлээбэр иккис миэстэ буолбутум, Бүлүүгэ төрдүс ми-

Фоток Альберт Попов

эстэни ылбытым. Ааспыт субуотаба Мүрүгэ эмиэ күрэх ытыллыбыта. Онно ох курдук онгостон, кэргэммин кытта иккиэн кытынныбыт. Бу сыллаабы биир да күрэхтэһини көтүтэ иликпит. Кыайы да, хотторуу да баар.

– Туох уустугу көрүстүгүт?

– Өрөспүүбүлүкэ күрэбэ, биллэн турар, таһыма да, ирдэбилэ да үрдүк. Сүүмэрдир түһүмэби ааһар

ордук тыҥаһыннаах этэ. Ирдэбил быһытынан, 15 эрэ массыына сүүмэрдэнэн күрэххэ кыттааххаа. Сүүмэрдээһини ааһарбытыгар 15 массыынаттан 9-нан кэлбиппит. Үстэ кыайан, иккитэ хотторон, кыайыбыт баһыан этэнгэ ааһан хаалбыппыт. Күрэх быдан инниттэн массыынабын бэлэмнэммитим, онгоруу онгору охсон, үчүгэйдик көрүммүтүм. Чаһы курдук тыптап үлэлиир массыынанан сүүрдэр ордук. Бу массыынабын анаан-минээн күрэхтэргэ кытарга диэн атыласпытым. Ол иһин атынгга сүүрдүбөппин, сайын туруоруом.

– Анаан-минээн күрэххэ сүүрдэргэ диэн көлө атыласпыккытын сөбө иһиттим.

Дьин чаччы, бэриниилээх кыттааччы эбикит. Күрэхтэр бириистэрэ массыына сыанатын толуйар дуо?

– Суох, толуйбат. Биһиги бириис туһугар буолбакка, сөбүлүүр дьарыкпыт буолан ис сүрэхпиттэн кыһаллан, туруулаһан туран кыттабыт. Өрөспүүбүлүкэ күрэбэр матасыкыл бэлэхтээбиттэрэ. Сунтаарга бастаабыппар 50 000 солк. харчынан бириэмийэ биэрбиттэрэ. Ити барар-кэлэр ороскуоппутун син саппыта.

Өрөспүүбүлүкэтээби күрэххэ успонсардаах кыттыбытым, “ПРО-Ремонт” тэрилтэ уматыгынан хааччыбыта. Тэрилтэ былаабын массыынабар ыйаан сүүрдүбүтүм, эрэкэлээмэ курдук буолар. Настаабынныктаахпын. Уопуттаах кыттааччы, “Фортуна” экипаһа Семен Игнатьев диэн. Кини сүбэлээн-амалаан, бэйэтигэр сыһыаран илдэ сылдьар.

– Кыайыам диэн эрэллээх киридэбин?

– Эрэллээх эрэ киһи кыайар буоллаба. Баһар, кыайыам, баһар, хотторуом дии-дии кыттар табыллыбат (күлэр). Ити иннинэ буолбут күрэхтэртэн ким массыыната хайдабын, ордук күүстээбин билиэтии көрбүтүм. Түргэн массыына ситиэхтэ-эхпин диэн бэлэмнэммитим, ностуруйдааммытым.

– Николай, ыйытыым эрэ. Кэргэнинг тонну хаары тобо кэһэн сүүрдэртэн, ити бэйэлээх тыҥаһыннаах айантан куттаммат дуо? Хаһытаан энгин мөһөйдээбэт дуу? Киһи туораттан көрө-көрө куттаныах үлүгэрэ ээ.

– Кэргэним УАЗ массыынага уруккуттан олорсор эрэри, күрэхтэһиигэ аан бастаан сүрэхтэннэ. Штурман буолар олус эппиэтинэстээх, барытын көрө-истэ, ыйа-көрдэ олоҕор. Долгуйуутун долгуйда, соҕорх түгэнтэ куттанан да ылла быһылаах. Саатар, массыыналар тарааннаһан, өссө долгуппуттара. Кэргэним аттыбар баара миэхэ үчүгэй бөбө. Бэйэбин эрэллээхтик сананабын, күүспэр күүс, сениэбэр сениэ эбиллэргэ дьылы буолар.

Эһи ил эмиэ күрэхтэргэ кыттыбытынан барыахпыт. Быйыл ылбыт куубакпын көмүскүүр санаалаахпын. Манньк күрэххэ күүрээһинээби сөбүлүүр дьон ордук тардыһар быһылаахтар. Өссө улахан баалаах буолуохха наада. Мин, көрдөххө, чуумпу курдукпун эрэри, ис-иһигэр киридэххэ, сүрдээх күүрээһинээх кыттааччыбын.

Нам Бүтэй Үрдүгэр дьэ-уот тэринэн олоҕор Сивцевтэр дьэ кэргэн дьикти дьарыктаах ыал буолан биэрдэ. Быйыл саҥа холоммут дьон диэтэххэ, ситиһилэргэ үгүс. Хас күрэх кэннэ ыскааптарын долбууругар саҥа куубактар кэчигирээһэллэр.

Кэпсэттэ
Диана КЛЕПАНДИНА.

Юрий Гагарин төрөөбүтэ 90 сылыгар

Кулун тутар 9 күнүгэр аан дойдуга бастакынан куосумаска көппүт, 1-кы №-дээх космонавт Юрий Гагарин төрөөбүтэ 90 сылын туолбута. Ол эрэри бэлиэ күн улаханлык сырдатыллыбата, кэпсэммитэ. Оччотоогу дьоруойдары соруйан умуннары, кинилэргэ суолта уурбат буолуу соннонон дуо?

“Боростуой сэмбэскэй киһибин”

“Мин 1934 с. Смоленский уобаласка, Клушино дэриэбинэбэ холкуостаах ыалга төрөөбүтүм. Ханнык да улуу кинээс мин төрдүбэр суох, ийэм, атам, эһэм, эбэм – бары дьадаҥы бааһынайдар”, – диэн кэпсээбит эбит Гагарин.

Гагарин кинээстэр туһунан мэнээбэ ахтыбатах. Тоҕо диэтэххэ, ыраахтаабылаах Арасыйыага Гагариннар диэн биллэр кинээстэр, дворяннар бааллара. Куосумаска көппүтүн кэннэ, эмиграцияга олорор кинээстэр удьурдара “аймабыргаан”, суруналыыстарга космонавт “дворян төрүттээбин” туһунан кэпсэл ыппыттар. Ол эрэри Гагарин ханнык да кинээс аймаа суоҕа. Сэрии буолбатаҕа буоллар, оҕо сааһа туох да уратыта суох ааһыа эбитэ буолуо.

Ньиэмэс оккупацията

Гагариннар дьизэ кэргэннэригэр Юрийы кытта убайдаах эдьийэ Валентин уонна Зоя, кыра быраата Борис улааппытара. 1941 с. балабан ыйын 1 күнүгэр Юрий манҥайгы кылааска үөрэнэ кирибитэ. Ол эрэри, Клушиноба ньиэмэстэр кириэн, үөрэх тохтообута, тыыннаах эрэ хаалар туһугар мөхсөллөрө. Ньиэмэстэр олохтоохтор дьиэлэригэр олохсуйан, Гагариннар 4х4 иэннээх дьаама хастан, тимир оһоһу оттон, онно олорбуттара. Маһынан тымтыктаналлара. Абалара Алексей Ивановичи миэлигсэбэ үлэлииргэ күһэйбиттэрэ (кни оро сылдьан атабын эчэтэн, доболон этэ, онон аармыйага ыгырыллыбатаҕа). Сороҕор дьизигэр бурдук сыһын абалара. Ас тийбэт, кырымчык этэ. Ньиэмэстэр олохтоохтортон туох баар бурдуктарын тутан ылбыттар, онтон сүөһүлэрин, аттарын былдьаан, өлөрөн барбыттар. Дьон сэнэрээттэн өлбүт аттары сириллэрэ. Юралаах Боря от хомуйаллара. Ийэлэрэ онтон миин онгоруо. 1943 с. ньиэмэстэр Клушино ыччаттарын, ол иһигэр Юрий эдьийидээх убайын, үлэ лаабырыгар үүрэн илдьэ барбыттар. “Ийэбит өр баҕайы илиитинэн далбааты-далбааты, холуоннаны сырсаан сүүрээхтээбитэ да, бинтиэпкэ прикладынан охсон, ыттары ытан кизэр үүртэлээбиттэрэ”, – диэн ахтара Юрий.

Сөмөлүөттэр

Алексей Ивановичи Гжатский босхоломмуугар чөлүгэр түһэриигэ ыгырыбыттар. Икки сыл устата Юра дьизэ хаһаайын буолбута. Кини лийдэр майгыта эрдэ биллибитэ. Оскуолаҕа төннөн, икки сыл кыра оболордуун үөрэммитэ. Валентиннаах Зоя дьизэригэр сэрии бүппүтүн кэннэ

биридэ төннүбүттэрэ. Юрий оҕо сааһын биир саамай чабылхай өйдөбүлүнэн бастаан сөмөлүөттэри көрбүтэ буолбута. Ол кынаттарыгар кыһыл сулустаах “Як” уонна “Ляг” сөмөлүөттэр этэ. Биридэ салгыны кыргыһытыгар табыллан, лүөччүгэ катапульталаабыта. Иккис пилот, табаарыһын хаалларымаары, түспүт хонуугар сөмөлүөтүн олордубута. Клушино уолаттара тутта онно сүүрэн кэлбиттэрэ. “Лүөччүктөр өйбөр умнуллубатты халбыттар. Кинилэр курдук хорсун, кырасабай буолуохпутун баарбыппыт”, – диэн ахтыбыт Гагарин. Бары да лүөччүктөр “биһиэхэ ыалдыт-тыахтара, хонуохтара” диэн күүппүттэр даҕаны, дьоруойдар сөмөлүөттэрин таһыгар хонон туран баран, сарсыарда көппүттэр.

Ыра санаа туолуута

1949 с. Гагарин формовщик-литейщик үөрэбэр Люберецкайдаагы ремесленнэй училищеҕа кирибитэ. 1951 с. – Саратовтаагы индустриальнай техникумга, эмиз литейнэй салааҕа. Онно баар ДОСААФ аэрокулубугар кириэн дьарыктаммыта. “Як” сөмөлүөккэ бастаан көппүтэ. 1955 с. Гагаринны аармыйага ыгырыбыттар, онтон Оренбурдаагы авиационнай училищеҕа ыппыттар. Училищеҕа сылдьан, Гагарин дьисциплиинэбэ барытыгар саамай үрдүк бааллааҕа. Ол эрэри сөмөлүөтү олордуу тизиниикэтэ тоҕо эрэ кыаллыбат этэ. Ол иһин курсант Гагаринны училищеттан үүрээри гыммыттар. Үүрүллэбин диэн ыксаан, хомойон сырыттабына, инструктор Анатолий Колосов быһаабыт. Кини үрдүгэ суох уңуохтаах уолга (157 см) сир үчүгэйдик көстүбэт, ол иһин кыайан “мааһын табан” олордубат эбит диэн сабадалаабыта. Онон Юрий олоппоһугар сыттык уураҕа сүбэлээбитэ. Түмүгэр сөмөлүөтү олус бэркэ олордорун итэбэйбиттэрэ. Юрий училищени туйгундук үөрэнэн бүтэрбитэ.

Космонавтар этэрээттэригэр

Космонавтары көрдөөһүн 1959 с. саҕаламмыта. Сүрүн кириэтиэрий, дьисциплиинэни уонна уопуту кытта, чөл турук, эт-сиин туруга этэ. Подводниктар эмиэ космонавтар курдук нобуруускалаахтар диэн, хандьыдаатынан ааттана сыдыбыттар. Ол эрэри ОКБ-1 сүрүн конструктора Сергей Королев истребитель-лүөччүктэргэ тохтообута. Ону кытта кини космонавтар атын кириэтиэрийдэрин чуолкайдаабыта: 30-ча саастаах, үрдүгэ – 170 улахаана суох, ыйааһына 70 килогэ диэри. Аҕыйах ый иһигэр хамыһыһа 3 тыһыынча хандьыдаат дьыалатын үөрэппитэ. Олортон 20 киһи СССР космонавтарын бастакы этэрээтигэр кирибитэ.

1959 с. ахсынньы 9 күнүгэр Гагарин космонавтар бөлөхтөрүгэр киллэрэргэ көрдөһүү суруйбута. Нэдиэлэ буолан баран, кинини Москваҕа мэдиссиинэ өттүнэн диригник чинчийиһигэ ыгырыбыттар. 1960 с. өссө биир хамыһыһа Гагаринны көрөн баран, “куосумаска көтүөн сөп” диэбитэ.

Бэлэмнэнии

20 киһиттэн алтатын талан ылбыттар. Ол Юрий Гагарин, Герман Титов, Григорий Нелюбов, Андриян Николаев, Павел Попович уонна Валерий Быковскай этилэр. Этэрээккэ кириитигэр Гагарин психологическай мэтэриэстэ орулуу ылбыта.

“Актыбынай дьайыһы сөбүлүүр, героиканы, кыайыһы тардыһыһы, дьулуур, күрэхтэһии тыһын ордор. Успуорт оонньууларыгар көбүлээччи, салайааччы, хамаанда хаптыаана буолар. Кини кыайыһы дьулуура, тулуура, биир сыалы-соругу тутуһара, кэлэктиби сыаналыһара – барыта оруоллаах. Таптыыр тыла – “үлэлиэххэ” диэн. Муннахтарга үчүгэй этиилэри киллэрэр, бэйэтигэр, бэйэтин күүһүгэр мэлдьи эрэллээх. Эрчиллиилэри чэпчэкитик аһарар, түмүктээхтик үлэлиир. Эргичи энкилэ суох (гармоничнай) сайдыылаах, чизинэй, көнө майгылаах”.

Бастакы космонавтары бэлэмнээбит ону уонна салайбыт Сэбиэскэй Союус Дьоруойа, генерал-полковник Николай Каманин хойукка диэри ким көтөрө биллибэккэ сылдьыбытын ахтар. Бары да алта хандьыдаат барсар, кыахтаах уолаттар. 1961 с. муус устар 8 күнүгэр сабылаах муннаахха ким көтөрүн быһаарбыттар. Онтон аҕыйах киһилээх хамыһыһа хаалан, Николай Каманин “Юрий Гагарин көтүө, Герман Титов саппаас космонавт буолуо” диэн этиитин өйөөбүт. Ол да буоллар иккиэннэрин син биир тэнгэ бэлэмнии сылдьыбыттар.

Куосумаска – бастакы киһи!

1961 с. муус устар 12 күнүгэр киһи-аймах биир саамай хорсун ыра санаата олоххо кирибитэ

– киһи куосумаска көппүтэ. Ыстаарсай лейтенант Юрий Гагарин “Восток-1” хараабылга олорон, 302 км үрдүккэ Сири чааска 28 тыһ. км/ч түргэннээх эргийбитэ. Сиргэ төннөрүгэр ыстаарсай лейтенант мойуор буолбута. Гагарин көтүүтэ 108 мүнүүтэ устата салҕаммыта. Ол эрэри бу 108 мүнүүтэ киһи аймах олобун, көрүүтүн тиэрэ эргиппитэ. Аан дойду туран эрэ ытыһын таһыммыта. Бу сэмбэскэй билим дьингээх кыайыһыта этэ. Оттон Юрий Гагарин, Клушино дэриэбинэттэн төрүттээх боростуой нуучча уола, тутта королевалар, киһи сулустара былдьаһар “мега-сулустара” буолбута.

Ханна көрсүһэ тиийдэ да, кинини тула тыһыынчанан киһи мустара, кинини көрөр бадалаахтар уулуссаны кыйа туран маньыллара. Араас дойдуттан “бастакы космонавы биһиэхэ аҕала сылдьын” диэн Сэбиэскэй дипломатическай сулуспаҕа көрдөһүү бөҕө кириэрэ. Бары кинини көрүөхтэрин, кини туһунан тугу эрэ билиэхтэрин баҕараллара. Онон космонавт бэйэтин эрэ буолбакка, бүтүн Сэбиэскэй Союуһу көрдөрөр боломуочуу аламмыта.

Великобританияҕа

1960-с сс. Великобритания уонна СССР сыһыана бэрдэ суоҕа. Гагаринны Великобритания литейщиктэрин идэлээхтэрин сойууһун генеральной сэкирэтээрэ ыгырыбыта. Оттон премьер-миниистир Макмиллан “сэбиэскэй ыалдьыкка ханнык да официальной приёму онгоруман”, болломтону тардыман” диэн дьаһайбыта. Ону баара... барыта атыннык барбыта. Гагарин пуорка көстөөтүн кытта, британецтар тула эргийэн кэбиспиттэрэ. Бука бары “Га-га-рин! Га-га-рин!” диэн хаһытаа да хаһытаа буолбуттара. Гагарин ааһахтаах уулуссаларынан ардах түһэрин эгин аахсыбакка, дьон чааһы чааһынан космонавт кэлэрин күүтэн турбуттара. Лондон олохтоохторо Юрий Гагаринны оннук итиитик-истинник, ис сүрэхтэн уруйдаан-айхаллаан көрсүбүттэрэ. Дьин норуот билиинитэ диэн ол, ханнык да былаас дьаһайыһын истибитэ.

Королевалыын көрсүһүүтэ

Гагарин мичээрэ дьон сүрэгин абылаабыта. Хаһыаттар кини элэккэй майгытын, сүдүргүтүн сөбөн сөбүлээн суруйбуттара. Бэл, Москубаны сөбүлээбэт, ылыммат дьон кинини кытта көрсүһүү кэннэ, манньыйан, өстөһүүнү кылгас да бириэмэҕэ, умналлара. Онтон арай СССР посольствотыгар Елизавета II сэкирэтээрэ эрийэн, “Букингем дьыбарыһыгар кэлэ сылдьыа дуо?” диэн ыйыппыт. 1961 с. от ыйын 14 күнүгэр Юрий Гагарин уонна Елизавета II буолан онно көрсүбүттэр. Гагарин дьыбарыһа тийбитэ, кинини көрөөрү дьыбарыас үлэһиттэрэ-сулуспалаахтара бары утары тахсан тураллара үһү. Дьингэ, ол этикети кэһи үһү да, Елизавета космонавы көрүүн бадалаах дьонугар көңүллээбит диэбиттэр. Королева Гагаринны кытта көрсүһүүтэ номоххо кирибит, бииртэн биир кырдыга да, сымыйата да биллибэт “чахчылары” билингэ диэри төрөтөн таһаара тураллар.

Туох буолбутай?

1964 с. Юрий Гагарин Космонавтары бэлэмниир киһи салайааччытын солбулааччытынан уонна сэмбэскэй космонавтар этэрээттэрин хамаандырынан аанаммыта. Королев кинини олус таптыыра, хайгыра. “Учуонай буолуоҕа, конструктор бюротыгар да үлэлиэн сөп” диэрэ... Хомойуох иһин, Дьылба хаан атын буолбута. Гагарин Жуковскай аатынан Салгын-Байыаннай академиятыгар үөрэнэ кирибитэ. 1968 с. дьулуомун көмүскээн баран, космонавт-инженер-лүөччүк идэтин ылбыта. Кини “байыаннай лүөччүк быһыытынан идэбинэн эмиэ үлэлиэхтээхпин” диэн, сөмөлүөккэ көтөрүн сөргүппүтэ. 1968 с. кулун тутар 27 күнүгэр хаардаах ардах түһэрэ, тыаллааҕа “МиГ” сөмөлүөккэ инструктор Владимир Серёгини кытта олорбута. 12 мүнүүтээн соруудабы толордубут диэн биллэрбитэ, онтон барыта – сүтэн хаалбыта.... Сөмөлүөт түспүт сирин Владимир уобалаһыгар булбуттара. Добоҕо А.Леонов Гагаринны моонньун мэҥинэн биллэрэ... Сөмүлүөт сууллубут төрүөтэ билигин да биллибэт.

Юрий Гагарин кэргэнэ Валентинаны, кыргытара Лена-лаах Галыаны олус таптыыра. Валентиналыын эдэр сылдьан көрсөн, бэйэ бэйэлэрин таптан холбоспуттара. Юрияа суох буолбутун кэннэ Валентина иккистээн олобун онгостубакка, үйэтин тухары Звёзднай куоракка олорбута. Түннүктэн көрдөххө, кэргэни пааматынныга көстөн турара – киниэхэ бэлэхтээри үргээбит ромашка сибэккитин тизтэйдэ-саарайа биэрэ охсоору, хааман иһэрэ...

Быйыл бастакы космонавт төрөөбүтэ 90 сылыгар “Гагарин. Куосумаска суол” диэн быстапка Москваҕа, Космонавтика түмэлигэр үлэлиир.

Инна ЕФРЕМОВА.

Нам улуун гербэтигэр баар көтөр		... Дьы- рылыатта Кыыс бухатыыр		Ыраас- тыр аналлаах	"Барыта ... баай көнгүл дойдубар"		Эт да, кәпсээн да									
				↓			Батор		...	тэстэр (бэрт буолар)		" ... үөттээх үрэх унуор үрүн былаат көстөр"		Киинэ "Киһи ... өгтүүттэн"		...сабата биллибэт
Нерюнгри куорат тахынаабы өрүс		Тарбах икки арда →														↓
					Мөлтөх		Олохтон ...							"... сирэ" Л.Попов айымньы- та		
Түүтэ суох сылгы тириитэ	Маһы охторон оңгоһул- лубут бүтэй	→		↓			Уус тэрилэ	Күнү көрсүү үнкүүтэ						Ыраах барар киһинэн нааданы ылларыы		
... тыалга бырабыл- лыбат		"... буолоу" (В. Ан- дросов ырыата) →					...саас →					Ыһык →				
				чообур ат		...туор олох →				Үтүө, киһи аата						хоһоону – өбүгэ мууда- раһа
Кытаанах буор- даах көнө дэхси хонуу	... хоһоон →			↓			"... Булгуннях" Намна баар	... үйэҕэ ааттанар				буолоу дуо				
						...гын чыкыйа				Ууһа (фольк.) Бэрт истигэн дьон	→			Тир... буолуу		↓
Муус ...кот		Мемуар →						...ра ыраатар		... киһи элэйэр			... иһигэр киир- дэххэ →			

Туруору: Талбан, атах, Ламынгха, оройо, атаан, кыыл, лаах, Крым, ыт, тамада, Сайа, тиит, түлүк, Сүтүк, им, диэн, нээдьэ, миэнэ, этии.

Сытыары: сүөм, Кыталыктаах, ырай, үтэхэтэ, Тылылпыма, үтүмэн, таанг, үктэл, ээбиллэ, дэнг, Баатара, түрдээ, сиик, изт, Найахы, ини, Хон, иитимны.

Посуточно комнаты и койко-место
от 1200 руб. ЗОЖ, паспорт. Рядом
новый онкодиспансер, РБ-2.
Тел.: 8-914-111-8458

* Считать недействительным аттестат о среднем общем образовании МОУ Намского улуса, выданный в 2007 г. на имя Аммосовой Марины Наумовны.

*Считать недействительным дубликат аттестата о среднем общем образовании 01404000011988, выданный 21.06.2019 МБОУ "Убоинская СОШ" на имя Егоровой Анны Николаевны, 30.05.2002 г.р.

Хой Үтүө нэдиэлэ иһэр. Чуолаан үп-харчы өттүгэр табыллых курдуккун. Харчы киирин сөп эбэтэр сатаан туттар сатабылын күүһүрэр кэмэ. Уруккуттан кыайан ылбакка сылдыбыккын атылалаһан, үөрүөх курдуккун. Хаачы-стыбалаах эрээри, чөлүэтиилээх табаарга түбэһэн, үөрэр-көтөр кыах баар.	Обус Ис санаабыттан сабалаан тас көстүүгэ тийиэ турсарга, сайдарга тобоостоох нэдиэлэ. Күн уһаабычча, элбэхтик хамаһа, салгыһыҥа сылдыа сатаа. Доруубуйаҥар ол туһалыа. Имиджин дьа уларытарын куһаҥаа суох буолуо этэ. Иннигин былааннарынан мунуурдаммакка, эрдэтээһи баһырхай соруккун толорорго дьулус. Хаачачч, мэйэй баара көстүбэт. Бэл, туолуо эрэ дии санаабатагыҥ кытта оллоххо кириирин сөп.	Игирэ Билэ сатаабыккын билэр, көрдөөбүккүн көрсө түһэр табыллар нэдиэлэн. Бэйэн дьа билэ-көрө сатыырын үксээбит. Өбүгэлэргин, төрдүгүн-уускун сэнээрэр, сэргиир буолбуккун. Духубунаһа, өй-санаа, итэбэл өттүгэр үгүстүк толкуйдугуун.
Эти-сиини эрчийэргэ, илии үлэтэргэ ылсарга, ыйааһыны быраҕа түһэргэ барсар кэм.		Туора дьон сүпсүлгэниттэн туораан, бүйүмнээн оло-ро түһэрин туһалыа. Кыалларын айылбаа сырыт, пааркаҕа баран хаамп, аралдьуй.

Араак Сага сүүрэни, ураты туругу күүтэр курдуккун. Ол да буоллар бэйэбэр чугас, санаанг сытар, биир интэрэстээх дьонгун кытта алтыһарың ордук. Тирэх, өйбөл буолар күүскүн онтон булуог. Уопасты-баннай үлөү, волонтерг хамсааһынагы ыгырыахтарың сөп. Билиинг-көрүүң хагыһы. Доруубуйаң этэнгэ. Үүнээйи, арассаада олордон ырааттың ини? Умнума.	Хахай Туох баар күүскүн-кыаххын сүрүн сыалгың ситиһэргэ уур. Ол хайаан да сыалгар быһачы сыһаннаах буолбатаһын иһин, хайа эрэ өтүүнү көмөлөөх тэрээһини ытыты буолуон сөп. Ону чабылхайдык ыт. Баҕар, көннөрү көхтөөх кыттааччы да буол, ол эрэри сүрүнэ, дьон өйүгэр хаалар курдук кыһан. Инниг хоту дьулурубатык баран ис. Бэл, туһунар хайысхабың ула-тылтайххына да, түмүгэ ситиһилилээх буоларың эрэн.	Кыыс Кэлэр нэдиэлэ үөрэнэргэ, идэ таһымын үрдэтинэргэ, эбии билиини ыларга анаа-быт курдук барсар. Айаңга туруннаххына, араас дьон санаатың, атын норуоттар үгэстэрин, культуураларын иһиттэн көрөн, элбэби би-лизэң, астынаың. Ологу ылыныың уларыһан сөп. Духуобунай учууталгын көрсүөххүн сөп. Омук тылын баһылыаххын баҕарар түгэңгэр бу күннэри туттумах-тас. Ыл дьонго ил-эи сатылыың кэмэ.
--	--	--

Ыйааһын Куһаҥан дьаллыктан akkaaстаныны кэлэр нэдиэлэбэ ордук судургутук табылыта. Туохха да тийиммэт-түгүммэт, бириэмэ быдыһаыгар сылдыар курдуккун. Очтуотугар олбугун тэтимин бэрээдэктити түһүрүг уолдаспыт. Сэттэ сириһин, туох өйгөр түспүтүнэн сүүр, дьарыктан сылдыары күүскүн-уоххун эһэрин умнума. Ону тэнэ дьыһин-уокхун, гарааскын сааһылана түһүрүг мэхэйдиз суоҕа.

Скорпион Биригэ үлэлэһээччилэргин кытта сыһаны тупсар, салгыы сайыннаар санаа кириэ. Ити иһигэр ыал иһинэби сыһан эмиз халсар. Өйдөспөт, ыраатан хаалбыт курдук түгүнгэр ити сыһаһын көннөрүнгэр тороостоох кэм иһэр. Атын дьон санаатын, баҕатын эмиз истэ, убаастыы үөрэн. Дьону үөрдэ, санааларын көтөбө сатаа. Тапталга билиһин да баар. Сэргэхситэр тэрээһиннэргэ сылдыар алдьалый.

Охчут Күннээби үлэ-хамнас, дьыэ кэргэн болпуруоһа сүрүн болломтобун ылыа. Үлээрэ эбии эппитинэни да сүктэрдэхтэринэ көнүг. Ону тэнэ аймахта-рын көмө көрдөөтөөтүрүнэ, батынан кэбиһимэ. Уустук, тутуах суолталаах былааны ылынартан толлума. Барыта баҕан хоту табыллыа, сатаныа. Дьыһини-уоту онгосто, тупсара эбэтэр өрөмүөннэнэ да түһүргэ бэртээхки кэм. Төһөнөн тулан бэрээдэктэнэр да, соччонон түргүт тупсуда.

Чубуку Арамаантыкалы тыын, таптад иэйитэй эйигин ыбылы кууһан ыллабаһа да соһуйума. Сүрэжин “аһыллыбыта” очо. Ону тутуу баттаһа, уустук дэибит соруктарыгын ааһан иһэн быһаар кыахтанар. Санаан сытар дьаарыгар оройигун түһэн, үлүйүбүт омуһгар кэмикэрдиини билбэккэ да хаалыаххын сөп. Айымнылаах үлбэ сананыах курдуккун.	Күрүлгэн Иллэн кэми дьыэ кэргэнгэ, чугас аймахтарыгар атаарар баһа санаан улаатар. Кинилэри кытта сыһын туох да ааттаах үчүгэй. Кинилэрдин эрэ санаалын сырдыан, чинг тирэхтээхтик сананыан, холкутуйуон. Ылдыттары көрсө, маанылыр наадата күөрэйиэн сөп. Дьыэ-уот боппуруоһа бэркэ табыллан, чөрүөт. Үп-харчы кыһалбата ыраабынан тумнар кэмэ.	Балык Алтыһы, кэпсэти дэлэй буолсун. Элбэх наадалаагы билэр, истэр бааттан чааһы-чааһынан төлөпүөнгэ олорор түгэн эмиз баар курдук. Кыһырыса сылдыбыт аймахтардаах буоллаххына, бу нэдиэлбэ сыһынаны түспсарарын ордук кэбэһэ буолуоһа. Айан-сыры да табыллар кэмэ. Чугас дьонгун кытта айылбаһа, туох эрэ тэрээгингэ сылдыһы лаппа сэргэхситиэ. Устудьуон буоллаххына, өөһэ-билии судургутук кириэ.
--	---	---

Кылаабынай эрдээктэр: И.И. ГАВРИЛЬЕВ
Тэрийэн тааһаарааччы: М.Н. ХРИСТОФОРОВА
Генеральнай дириэктэр: А.Д. ШИЛОВ
Шеф-эрдээктэр: Альберт КАПРЫНОВ
Эрдээктэри солбуйааччы: Дмитрий ИВАНОВ
Эпиэсттиир сәкірәттэр: Мария САННИКОВА
Тыа хаһаайыстыбатын салаат:
 Татьяна ЗАХАРОВА
Уопастабыннанчы кытта үлэ: Оксана ЖИРКОВА
Тыл эрдээктэрэ: Геннадий ГУРЬЕВ
Көрөспөдүөннэр: Нина ГЕРАСИМОВА,
 Туйаара СЕРГЕЕВА, Саргылана БАГЫНАНОВА,
 Федор РАХЛЕВ, Диана КЛЕПАНДИНА
Таган оҕоһулар: Евдокия ДЬЯКОНОВА,
 Мария ПЕТУХОВА
Корректөр: Людмила БАИШЕВА-ФЕДОРОВА
"Ситим" медиа-бөлөх көмүүттэрин
сыаһар таган оҕоһуллунна

Сибээс эйгэтин информационной технологияба уонна
маассабыт коммуникацияба надзорун федеральнай
сулусулатын Саха сиринээзи ыбарылыһаннатын
02.03.09 бэрлиилбит сибидэтэлиситбэтэ:
П/И № Ту 14-0038
Хаһыат "Ю.А. Гагарин аатынан өрөспүүбүлүкэтээзи
типография" АУО бэчээттэнэ. Аадырыһа:
Дьокуускай к. Бүлүүлүүр туора уул., 20
Ааптар санаата эрдээксийэ тутулар
позициятыгар сөп түбүһимин сөп.
Эрдээксийээ кирибт сруктур
төннөрүллүбэттэр.

Эрэдээжийн уонна таһаарааччы аадырыһа:
677027, Дьокуускай к.,
Киров уул. 18, В блок, 709 кэб.
Төл: 42-21-08
Электроннай почта: kuumsakha@mail.ru
Ахсаана 13.150 экз. Кээмэй 10 б.
Бэчээккэ илии баттыыр бириэмэ: 20.00
Бэчээккэ туттарылыына: 19.00
Сыаната көгүл

РЕКЛАМА СУЛУУСПАТА (ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ):
"Бэчээт дьизэт", Орджоникидзе үүл., 31, 111 хос, төл.: 34-05-03